

ФАН ВА ТУРМУШ

НАВРЎ-ЯНГИЛАНМЕ ФАСЛИ

ГУЛ СОЧИВ

Наврўни қора қилди
оқ-қорани билмаган
Учраб эл қарғишига,
бағрини кўрди музда.
Гулдек урғин хор эгган
киши умри хазондир,
Меҳрга ҳам зор бўлур,
ҳатто ийди Наврўзда.
Байрам муборак бўлсин,
заҳматпеша юртдошлар,
Кўнглим эзгу тилагин
баён айладим сўзда!

Барот БОЙҚОБИЛОВ

ГУЛ УСТИНА

Уйғонган халқим менинг,
боз кетмангиз уйқуза,
Баҳор қайтиб келса-да,
қолиб кетманг ҳеч кўзда.
Кўздан кейин қиш келар,
қиш эса қаҳратондир,
Энди етдик баҳорга,
эрк сўзи талаффузда.
Ўзбеклар диёрига
қасд эгганлар бўлган наст,
Мулки Машриқ ичинда
азалдан у нуфусда.

ҚУВВАТ – ҲАЁТ ДЕМАКДИР

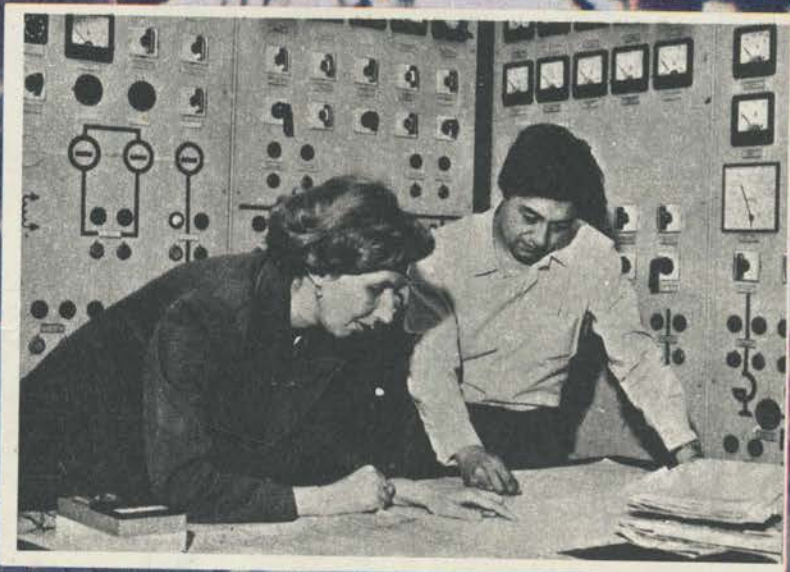
Буни жуда яхши биламиз, уни тежаш кераклигини ҳам тушунамиз. Бироқ...

Ҳозирги замон турбоагрегатларнинг фойдали иш коэффициенти 40 фоиздан ошмаслигини биласизми! Электр қуввати ишлаб чиқаришга сарфланаётган ёқилгининг 60 фоизи фойдали тарзда ишлатилмаслигидан хабардормисиз! Биргина мамлакатимизнинг ўзида иссиқлик электр станциялари йилига 4, 19, 10⁹ геккажоуль иссиқликни ҳавога совуришини биласизми! Бу қадар исрофгарчилик иқлимни ўзгартириб юбораётганидан хабарингиз борми!

Хуллас, қувватнинг қайси турларидан қандай фойдаланиш тараққиётнинг ҳозирги поғонасида бағоят долзарб муаммо бўлиб турибди. «Қувват — ҳаёт демакдир» номли мақолада ана шу муҳим масала атрофлича кўриб чиқилади. Шунингдек, ер ости иссиқлиги, ер ости иссиқ сувлари, шамол ва қуёш қуввати сингари хилма-хил қувват турларидан фойдаланиш борасидаги аҳвол қандайлиги хусусида ҳам сўз юритилади.

Муқовадаги суратлар эса УзФА энергетика ва автоматика илмгоҳида олинган.

Сураткаш Сергей ДОВИДОВ.

Илм олмакка интилиш
ҳар бир муслим ва
муслима учун қарзу фарз.

Ҳадис

1933 ИЙЛДАН ЧИҚА
БОШЛАГАН
МАРТ—1991

Ўзбекистон
Фанлар
академиясининг
илмий-оммабон
ойномаси

БОШ МУҲАРРИР
Комилжон ЗУФАРОВ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Абдумавлон АБДУЛЛАЕВ

Аҳмадали АСҚАРОВ

(бош муҳаррир ўринбосари)

Камол БОБОМУРОДОВ

Галина МАТВИЕВСКАЯ

Ҳусниддин УМАРЗОДА

(масъул котиб)

Уктам ПРАТОВ

Уткир РАСУЛОВ

Асом РАФИҚОВ

Зокиржон САЛИМОВ

Маҳмуд САЛОҲИДДИНОВ

Елқин ТЎРАҚУЛОВ

Нурислом ТҲЛИЕВ

Раҳим УСМОНОВ

Файзулла УСМОНОВ

Комил ХОЛМУҲАММАД

(бош муҳаррир ўринбосари)

Шабот ХУЖАЕВ

Эркин ЮСУПОВ

БЎЛИМ МУҲАРРИРЛАРИ:

Рустам ОБИД

Оқилхон ОДИЛХОН

Саид МУРОД

МУҲАРРИРЛАР:

Маҳфуза АСАДУЛЛА қизи

Рустам БОЙТЎРА

Ассалому алайкум азиз муштарий!

Ойноманинг ушбу сониди

ҚОБУЛОВ В., ХОЛМУҲАММАД К.	
Фақат фан ҳақида эмас	2
МИРЗАҚУЛОВ Х.	
Жаҳонгашта фтор	5
ФАЙЗИЕВ Р.	
Қувват— ҳаёт демакдир	6
Буюк башоратчи	8
СОДИҚОВ Ҳ.	
Хурриятдан мухториятгача	10
САЛОЕВ М.	
Урф-одат ва саломатлик	12
ИРИСОВ А.	
Рамадон— муқаддас ой	14
МАНСУРОВ А.	
Ҳадис	16
ҲАСАНОВ М., ГЕРМАНОВ В., ШОДИЕВ Қ.	
Амир Олимхон фожеаси	18
ЗОҲИДОВ А.	
Мансур Ҳаллож	22
САТТОРОВ М.	
Удумларимиз	24
ИМИНОВ А.	
Олмония— ажойиботлар ўлкаси	26
АЗАДОВ С.	
Қанотли келгинди	28
РУСТАМ ОБИД.	
Ўлимдан кейинги ҳаёт	31

каби мақолаларни ўқийсиз.

МУҚОВАДА

Юртимизга Наврӯз кириб келди, Наврӯз билан умид, эзгу ният, яхши тилаклар ҳам кириб келаверсин.

Бу йил рамадон март ойига тўғри келди, шу муносабат билан муслмон биродарларимизни бу муқаддас айём билан муборакбод этамиз.

КЕЛГУСИ СОНДА

● В. И. Ленин қандай дард билан касалланган, ҳаётининг сўнгги уқубатли кунлари ● Геолог олим Амир Темура ҳаёти ҳақида янги фикр айтмоқчи ● Ўзбекиларга фамилия керакли! ● Коинотдан ерликларга нома келаяпти ● Мунаввар қори халқ душмани бўлганмиди! ● Одам неча марта ўлади ёхуд у дунёдан хабарлар.

ФАҚАТ ФАН ҲАҚИДА

ЭМАС...

Одатда атоқли олимлар билан суҳбат уюштирилганда нима учундир гап фақат фан ҳақида боради, гўё улар ерда эмас, осмону фалакда яшаётгандек. Олимнинг ҳам ҳаёт йўли илмий ишлар билан бирга ташвишу қувончлар, дарду хасратлар, орзу ва ниятларга тўлиқ бўлади.

Бизга — ғафлатдаги мамлакат бандаларига хорижнинг ҳамма нарсаси «зўр, қойилмақом» кўринаверади. Афсуски, ўзимизда талай соҳаларда яратилган ўнлаб-юзлаб кашфиётлар оми, ғаразгўй, манфаатпараст бюрократ амалдорларнинг (минг афсуслар бўлсинки, биз яшаётган жамият туғдирган бу манқуртларни) жоҳиллиги тўфайли амалиётга татбиқ этилмай қолмоқда. Ижодкор ижоднинг, у олим бўладими, муҳандис ёки меъмор бўладими, том маънода эркинлик берилмаган жамиятда тараққий этиши мушкуллигини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда.

Бугун Ўзбекистон фани, айниқса кибернетика ривожига катта жонбозлик қилаётган, юзлаб шоғирдларни тарбиялаган ва ўз илмий мактабини ярата олган аллома, Ўзбекистон Фанлар академияси ва ССЖИ Муҳандислик академиясининг ҳақиқий аъзоси, «Кибернетика» илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасининг бош директори Восил ҚОБУЛОВ билан Комил ХОЛМУҲАММАД суҳбати фақат фан ҳақида эмас, балки жамият, ижтимоий ҳаёт, жумҳуриятимиз мустақиллиги ҳақида ҳам боради.

Мухбир: Домла, энг аввало суҳбатимизни самимий ва ошқора руҳда олиб боришга келишиб олсак, демоқчиманки, ичимиздагини тўкиб солсак, бироз енгил тортсак.

Восил ҚОБУЛОВ: Тайёрман, кейин мен ичимдагини топ дейдиганлардан эмасман.

Мухбир: Сизни билганлигим учун айтаяпман-да. Домла «Ёш ленинчи» рўзномасидаги «Фан пароканда бўлганда» мақолангизни чуқур хўрсиниқ билан ўқидим. Сиз ва сиз каби олимлар тўғрисида ғаразли гап-сўз уюштирганликларини, тафтишчилар кетидан тафтишчилар келиб-кетаётганлигини олдин ҳам билардик. Лекин сув бошида айнан ким турганлиги маълум эмас эди.

В. Қ.: Жумҳуриятимизда ўша тўс-тўполон йиллари раҳбарликдан кўра, танг аҳволни яхшилаш ўрнига, аксинча меҳнаткаш, жафокаш халқимиз бошига қора кунларни солган ул мунофиқларнинг уюштирган бўҳтон, тўхматларини эспасам, вужудимни титроқ босади. Ахир, қуруқ тўхматдан ўзинг асрагин, деб айтишади-ку.

Мухбир: Домла, бу қуруқ тўхмат эмасди, атайлаб уюштирилган бир тадбир эди. Ахир, ўша йиллари қанчадан-қанча олиму ижодкор, адлия, ҳуқуқ идоралари раҳбарлари қувғин қилинмади. Марказдан юборилганларни, фитначилар десак ҳам, жаллодлар десак ҳам тўғри бўлади. Уларнинг жумҳуриятимизга келтирган зиёнини пул билан ўлчаб бўлмас керак. Суҳбатимиз мавзудан бир оз чекинсам ҳам икки оғиз бизга, ўзбек халқига «ёрдам» бергани келганлар тўғрисида тўхталиб ўтмоқчиман.

В. Қ.: Мен Анишчев, Огарок каби шахслар номини тилга олмоқчи эмасдим. Улар номини эслашнинг ўзи янги изтироблар манбаидирки, буларни хотирадан чиқариш вақти келди деб ўйлайман.

Мухбир: Уларнинг башарасини бошқалар ҳам билиб қўйсин-да, домла. «Халқ сўзи» рўзномаси ўзининг намунавий сонида шундай далилларни келтиради: Анишчевни Воронеждан Ўзбекистонга Марказий қўмитанинг иккинчи котиби курсисига ўтқазиб қўйган хомий Егор Кузмич Лигачев эди. Собиқ иккинчи котиб жумҳуриятимизда миллий кадрларни қирғинбарот қилиш сиёсатини ўтказганида Лигачевга таянгани аниқ, бу топшириқ эҳтимол унинг ёки Марказнинг бевосита топшириғи бўлган, эндиликда бу кўпчиликка маълум.

Огарок ҳам Анишчевнинг гунаҳларидан бири. Марказдан жумҳурият вазирлар кенгаши раисининг биринчи ўринбосари лавозими тахтига ўтқазиб қўйилган. Ўзбекистонда қилғиликларни қилиб, Анишчев каби СССР халқ депутати бўлиб олиб, жуфтакни ростлаб қочган. Ҳозир СССР Давлат режа қўмитаси раисининг ўринбосари. Хомийлари зўр кўринади, негаки унинг жумҳуриятимизга фойдадан кўра зарари кўп текканини Иттифоқ раҳбарлари жуда яхши билишади.

Домла, ўша йилларнинг «гармсели» бизга ҳам тегиб ўтган, Сизнинг баҳонангизда ичимда йиғилиб қолганларни дардлашмоқчиман.

В. Қ.: Ҳамма гап, мен ёки сиз ҳақингизда эмас, булар касофати умуман жамиятимиз ривожига, қолаверса партия-давлат раҳбарлари обрўсига салбий таъсир эди.

Мухбир: Шунини айтмоқчиман-да. Эсимни танибманки, «кассалом, эй улуғ оғам» деб, Худоба сажда қилгандек сифиниб келганимиз сароб бўлиб чиқди. Юқорида айтилганларга қўшимча: биллиард ўйнашни яхши кўрадиган Анишчев Тошкент шаҳар партия ташкилотига оғайниси Сатинни олиб келади. Кейин у икки миллионлик шаҳар маданият бошқармасига, кечирасизу... Романова деган аёлни, соғлиқни сақлаш бўлимига Русиянинг қайси бир чеккасида 50 ўринли касалхонага бош врач бўлган Русанов деган улфатини тайинлайди. Кунимиз шунақа «улуғ»ларга қолган эди-да.

В. Қ.: Яхшиямки инсофли, вуждонли раҳбарлар бор экан. У кунлар бир даҳшатли тушдек ўтди. Энди қайтиб келмас деб умид қиламиз. Мен Ҳ. Абдуллаев, Ҳ. Раҳматуллин, М. Уразбоевга ўхшаш устозлар, С. Сирождидинов, Ғ. Мавлонов каби чин инсон ва олимлар хотирасини ёд этарканман, С. Йўлдошев, Ш. Шоғуломов, У. Абдуразоқов, С. Кароматов каби зиёлиларимизнинг обрўси тикланганлигидан беҳад қувондим.

Мухбир: Бу улуғ зотлар ҳам ўша корчалонларнинг қурбони бўлишган эди. Хўш, энди ўзингизда аҳвол анча ўзгарган бўлса керак деб турганимизда «Ташкентская правда» рўзномасида А. Артеменконинг мақоласи чиқиб қолди. Бунда яна «Кибернетика» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси «яхшилаб» тилга олинган.

В. Қ.: Ғаразгўйлар қуролига айланган мунофиқ муҳбирлар, афсуски, бўлган ва бундан кейин ҳам бўлаверади.

Масалага жиддий қаралса, Ленин кўчасидаги умум-жумҳурият ҳисоблаш марказининг барпо этилиши жумҳурият режа кўмитасининг ўша вақтдаги раҳбарияти томонидан бошланган хайрли иш эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман.

Агар 1986 йили бу қурилиш тўхтатиб қўйилмаганда эди, ҳозир бу бинони жумҳурият бозорининг тижорат ҳисоблаш марказига айлантириб, ер сунъий йўлдошлари орқали алоқалар ўрнатиб Иттифоқ ва дунё бозоридаги нарх-наволар банки ташкил қилинган ҳамда, шу асосда бозор биржаси барпо этилган бўлар эди. Бу эса Савдо палатаси орқали чет эл савдогарлари учун шу ерда марказ ташкил қилинишига шароит тугдирарди. Уша раҳбарларнинг атайлаб қилган зараркунандалиги оқибатида ҳозир сарсон-саргардон бўлиб юрибмиз. Бунга А. Артеменконинг фаросати етмаган бўлса биз нима ҳам дея оламиз. Янглишмасам, у ҳеч қачон бизга эл бўлган эмас.

Фикримизча, шундай бозор учун ахборот марказини ташкил қилиш долзарб масала, ҳозир шунинг устида астойдил ўйлаш керак. Ахир, ҳеч бир давлат шундай марказсиз тижорат ишларини бошқаришни тасаввур ҳам қилолмайди.

Мухбир: Домла, суҳбатимиз ўз-ўзидан ахборотлаштириш муаммоларига ўтганга ўхшайди. Илгари кибернетика, автоматлаштирилган бошқариш системалари дер эдик, энди информатика ва ахборотлаштириш деган гаплар пайдо бўлди. Буни қандай тушуниш керак?

В. Қ.: Кибернетика фундаментал фан сифатида ўз кучини йўқотган эмас, у тараққий этмоқда, илгариги ахборот, чекли автоматлар, программалаш каби назарий соҳалар тараққий этмоқда. Шу билан бирга тасвирий таниш, сунъий тафаккур, мослашиш назарияси каби кибернетикада янги соҳалар кашф этилдики, бу соҳаларда жумҳуриятимизда ҳам катта кашфиётлар қилинмоқда.

Лекин кўп соҳаларда кейинги беш йил ичида аҳвол кескин ўзгарди.

Мухбир: Бўлмаса шу соҳалар ҳақида гап юритсак.

В. Қ.: Албатта. Гапни ҳисоблаш машиналаридан бошлайлик. Маълумки, биринчи электрон ҳисоблаш машиналари Иттифоқда элгинчи йилларда академик С. А. Лебедев томонидан кашф қилинган ва шундан бери такомиллашиб бормоқда.

1985 йилга келиб ЭХМларнинг учинчи авлоди яратилди, ҳозир эса уларнинг янги хиллари яратилганки, уларнинг хотиралари ҳажми, тезкорлиги, ахборот киритиш ва чиқариш имкониятлари билан илгариги

универсал ЭХМлардан ҳам ўзиб кетди. Учинчи авлод ЭХМлар учун махсус бинолар қуриш шарт эмас, уларни оддий стол устига қўйиб ишлатавериш мумкин, электр қуввати бўлса бас. Бундай ЭХМлар жумҳуриятимизда ҳам, АҚШ ва бошқа хоржий мамлакат ЭХМлари ҳисобига кўпайиб кетди. Бундай машиналардан идора, корхона, илмий лабораторияларда ҳам кенг фойдаланилмоқда, ҳатто мактаблар ҳам шу воситалар билан жиҳозланадиган бўлди. Эҳтимол, келажакда бундай машиналарнинг арзон нусхалари кашф этилса телевизор, телефон каби анжомлар сингари ҳар бир оила уни сотиб олиб, рўзгор юритишда фойдаланиш имконига эга бўлар.

Уйлаймизки, келажакда учинчи авлод ЭХМ лар билан универсал ЭХМлардан иборат мураккаб ҳисоблаш системалари пайдо бўлар, бунинг учун ягона алоқа системасини ҳам барпо этишга тўғри келар. Ҳозирнинг ўзидаёқ бундай ахборот йиғиб узатадиган ва уни қайта ишлайдиган умумдавлат системаларини яратиш устида ишнинг давом эттириш зарур кўринади.

Мухбир: Сиз айтаётган системалар яна фақат маъмурий аппаратчи учун хизмат қиладиган воситага айланиб қолмасмикан?

В. Қ.: Гап шунда. Тараққий этган ажнабий мамлакатларда бундай системалар аҳолига хизмат қилишдан бошланади. Айни чоғда у маъмурият учун ҳам асосий ахборот манбаи бўлиб қолади.

Мен шу ўринда бундан 25 йил бурун Канаданинг Монреаль ва Оттава шаҳарларида, кейин Хельсинкида кўрган им ҳисоблаш системалар ҳақида айтиб ўтмоқчи эдим.

У ерларда фуқаро газ, сув, электр ва уй-жой солигини тўлаш учун бизга ўхшаб жамғарма кассаларига вақт сарфлаб юрмайди, ҳамма гап банкдаги ҳисоб дафтар борлигида. Сизнинг даромадингиз ва харажатиңгиз шу ерда жамланиб боради ва ҳар ой охирида почта орқали сиз банкдан бир варақ маълумот оласиз, бунда ҳамма кирим-чиқимларингиз, банкда қолган пулингиз миқдори кўрсатилган бўлади. Шу билан сиз энг қиммат-баҳо бойлик — вақтни тежайсиз, асабингиз бузилмайди ва харажатлар ҳақида аниқ маълумот оласиз. Бунинг учун банк уйингиздаги ўлчов асбоблари орқали маълумотларни бевосита ва ҳалол йиғиш имконига эга бўлиши лозим.

Хўш, кўчадаги харажатлар-чи, деган савол туғилиши табиий. Айтайлик автомашинангизни ремонт қилдирмоқчисиз. Ҳар чорраҳада иккита, учта устахона бўлиб, сиз улардан бирининг мижозисиз. Устахонада буюртма қоғозини тўлдирасиз. Унда қилинадиган ишлар тури, уларнинг баҳоси, қанча вақтда тайёр бўлиши ва машинангизни қай вақтда, қаерга олиб бориб қўйиш кераклиги ва ремонт вақтида сизга машина керакми-йўқми деган саволларга жавоб берсангиз, кифоя.

Енингизда нақд пул бўлиши шарт эмас. Устахона ҳақи ҳақида банкка ахборот берасиз, у ердаги ЭХМ ҳисобингиздаги пулнинг керакли қисмини фирма ҳисобига ўтказиб қўяди. У нақд пулсиз операция деб аталади ва магазин, ресторан ва бошқа жойларда ҳам олиб борилади.

Булардан ташқари сиз уйингизда ўлтириб самолёт ва поездларга чиптага буюртма берасиз, қайси магазинда қанақа мол борлиги, қаерда иш қидириш мумкин эканлиги ҳақида ҳам шу системадан маълумот олишингиз мумкин.

Бундай системалар асосан аҳолига кўрсатиладиган хизмат ҳақи ҳисобига қурилган. 1987 йилда АҚШ да бундай хизмат ҳажми 95 фоизга етган эди.

Мухбир: Домла, Сиз ҳикоя қилиб берганларингиз биз учун бир эртаткака ўхшайди. Шуларни орзу қилсак бўладими?

В. Қ.: Менинг қўлимда 1987 йил ССЖИ давлат меҳнат жамғарма кассалар бошқармаси раҳбарияти А. Бурков, Ю. Оприско, ўша вақтда шу ташкилотнинг Ўзбекистон бош бошқармаси бошлиғи муҳтарам Д. Д. Шарипова номига юборган хужжатлар бор. Буларда «Аҳо-

лининг савдо, коммунал ва бошқа корхоналар билан пулсиз ҳисоботи ягона автоматлаштирилган системасини барпо этиш ва босқичма-босқич таъсис этиш ҳақида» деб аталган ССЖИ Вазирлар кенгаши қарори лойиҳаси, ва унинг 50 бетдан ошиқ тавсияномаси бор эди. 1988 йил ноябрь ойида бутуниттифоқ конференцияси ҳам ўтказилган эди.

Биз ўша вақтдаёқ иш бошламоқчи бўлдик, лекин иложи бўлмади, Иттифоқ ҳукумати қарор қабул қилмади, керакли сармоя ажратилмади.

Мухбир: Гапингизга қараганда ҳаммаёқ муаммоларга тўлиб кетганга ўхшайди. Келинг, бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан информатика ва иқтисод математикаси соҳасидаги ўзгаришларга тўхтаб ўтайлик.

В. Қ.: Маълумки, шу вақтгача мамлакатда марказлашган маъмурий-бюрократик тузум мавжуд бўлиб, у партия, ҳукумат ва ҳарбий саноат комплекси қўлида эди. Одатда иқтисод математикаси моделлари шу асосда тузилар ва ЭҲМларда тегишли ҳисоб-китоблар олиб борилар, кейин тармоқларо муносабатлар белгиланар, моддий-техника таъминоти йўллари аниқланар эди. Мустақил жумҳуриятлар федерацияси тузилганда ҳам ҳўжалик юритишнинг Иттифоқ, жумҳурият ва бошқа босқичларда ҳўжаликни ташкил қилишнинг оптимал режалари тузилишига эҳтиёж камаймайди. Иттифоқ бозорини бусиз ташкил қилиб бўлмаса керак. Бунинг учун ҳисоблаш марказлари системасини барпо этишга мажбур бўламиз, бунни ҳаёт кўрсатади. Шу билан бирга бозор иқтисодиётига ўтганда, юқоридан пастга қараб ҳисоб-китобдан мувофиқлаштириш (керак бўлса, ўзгартириш) билан бирга янги соҳа—қуйидан юқорига, аҳоли эҳтиёжидан бошлаб ишлаб чиқариш иқтисодиёти модели устида ишлашимиз керак бўлади. Бу ҳисоб тўрт босқичда олиб борилади. Энг аввало халқни озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой билан таъминлаш ҳажми аниқланиши зарур. Кейин бозор шаронтида нарх-наволар белгиланиб ва шу баҳоларда аҳоли эҳтиёжига зарур ашёлар олиш учун қанча даромад қилишини ва муҳтожларга кўрсатиладиган моддий ёрдам кўламини аниқлаш керак. Ниҳоят, аҳолига керакли маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи тармоқлар тараққиёти ва улар орасидаги муносабатлар аниқланади. Демак, масала эҳтиёж — баҳо — даромад — ишлаб чиқариш занжири асосида ечилиши зарур. Бу иқтисодиётнинг янги математик моделларини тузиш ва уларни ЭҲМларда текшириб кўришни талаб қилади. Бунда халқ талаби асосий кўрсаткич деб қабул қилиниши зарур. Биз бозор иқтисодиётига ўтиш даврида иқтисодий кибернетика фани олдидаги вазифаларни шундай тушунамиз.

Мухбир: Масалани янада аниқроқ қўйсак. Маълумки, ҳозир матбуотда, радио ва ойнаи жаҳон орқали жумҳуриятимизнинг мустақиллик йўлидаги уринишлари ҳақида кўплаб мулоҳазалар айтилмоқда. 1990 йилнинг ўзида эълон қилинган ҳужжатлар ва мақолалар шунчалик кўпки, уларнинг таҳлили учун битта эмас, ўнлаб китоб ёзиш мумкин. Шунинг учун Президентимиз Ислон Абдуғаниевич Каримовнинг 21 ноябрь куни журналистлар билан учрашувида ва шундан кейинги йирик анжуманларда жумҳуриятимиз тақдирини ҳал қилувчи кўплаб масалалар ҳақида айтган фикрлари ҳақида суҳбатлашсак.

В. Қ.: Бажонидил. Биз у кишининг ҳамма мулоҳазалари билан ҳамнафас бўлдик ва ҳозир ҳам уларнинг илмий таҳлили устида иш олиб боряпмиз. Президент ўртага ташлаган масалалар ичиде энг муҳими, энг долзарби, сўзсиз деҳқон тақдиридир. Гапингиздан бошлашимиз боиси — деҳқон тўқ бўлмаса, халқ ҳам тўқ бўлмайди. Ҳозир деҳқонлар шахсий ҳўжалиги учун 180 мингдан зиёд гектар ер ажратилган, 1991 йилда етиштириладиган хом ашё миқдорини 300 минг тонна камайтириш режалаштирилмоқда. Агар ҳозирги шаронта деҳқонларимиз қишлоқ ҳўжалик маҳсулотининг 40 фоизини етиштираётган бўлса, кейинчалик 60—70 фоизгача кўтарилиши ҳам мумкин. Шу билан бирга шахсий ҳўжаликлар ҳозирги жамоа ва давлат ҳўжаликлари даражасига чиқиб олсалар-чи!

Фикримизча, Президент режаларини амалга оширишда қишлоқ ноҳия шўролари асосий жавобгарликни ўз зиммаларига олишлари керак. Фақат бу масала эмас, Президентнинг шу кунгача эълон қилинган нафақахўрлар, талабалар, кўп болалик оилалар, мактаб ўқитувчиларига имтиёзлар яратиш ҳақидаги фармонларини ижро этиш ҳам шу шўролар зиммасига тушган. Президент фармонларида жойлардаги шўролар вазифалари ва ҳуқуқлари аниқ талқин қилинган ва бу фармонлар сўзсиз бажарилиши зарур.

Президент суҳбатида деҳқонлар ҳақида ҳаққоний гаплар бўлди. Масалан, 1990 йили эллик кунда беш миллион тоннадан зиёд пахта йиғиб олинганлиги бу тарихий воқеадир. Лекин бундан деҳқон қандай наф кўради, унинг ойлик маоши неча сўм бўлади! Агар марказ бу пахтанинг ҳаммасини ёки ярмисини олиб ўзи хоҳлаган нархни қўйса, жумҳурият деҳқонлари меҳнати икки пул бўлиб қолмасмикин! Ишонамизки, бу масала ҳам ижобий ҳал бўлар.

Биз, информатика мутахассислари ҳам шахсий ҳўжалик маҳсулотлари ҳисоб-китобини амалга оширадиган иқтисод математикасини яратишимиз, жамоа ҳўжаликлари, ноҳиялар учун компьютерлашган системалар яратиш устида ўйлашимиз керак. Ҳозир Жиззах вилоятидаги Дўстлик ноҳиясида бундай ишлар бошлаб юборилган, бунни жумҳурият қишлоқ ҳўжалиги олий билимгоҳи билан «Кибернетика» бирлашмаси, вилоят ва ноҳия раҳбарияти билан бирга олиб бормоқдамиз.

Мухбир: Домла, оила давлатнинг ўзаги десак, маҳаллалар ноҳиялар суянчигидир. Ҳурматли Президентимиз ўша учрашувда маҳаллаларга катта баҳо берди ва иқтисодимизни барқарорлаштиришда улар аҳамиятига алоҳида фикр билдирди.

В. Қ.: Ҳақиқатан ҳам бир вақтлар маҳалла камбағаллар ташвишини бўйнига олган, ҳар бир маҳаллада боққоллик, қассоблик, косибчилик дўконлари бўлган. Чойхона, ошхона, масжид ҳақида гапирмасак ҳам бўлади. Шуларнинг қайта тикланиши маҳаллаларни аслига қайтаради, одамларни бирлаштиради, оқибатли, меҳр-шафқатли этиб тарбиялашда энг кучли восита ҳисобланади. Президентимизнинг ўшбу эзгу ниятларини рўёбга чиқариш ва олий мақсадларини қўллаб-қувватлаш ҳаммамиз учун вожибдир. Бунинг учун маҳалла мулки, унинг ҳуқуқлари ҳақида аниқ ваколат таъсис этиш вақти келганга ўхшайди. Ҳақиқатан ҳам халқимизнинг инсонпарвар, бокира ва улуг ўрф-одатларини тиклаш ҳозирги авлоднинг энг улуг вазифаларидан, энг муҳими деб биланам. Биз ҳозир тажриба тариқасида маҳалла идораларидан бирида иш бошлаганмиз, яқин орада натижа олиш умидидамиз.

Шуни эсдан чиқармаслик керакки, марказ билан жумҳуриятимиз алоқаси ниҳоятда мураккаб муаммодир. Пахта ва олтин кимники, Оролга ким жавобгар, мудофаага сарф нима ўзи ва бошқа муаммолар ҳам ҳал бўлмаган. Президентимиз фикрича, агар Ўзбекистон манфаатлари тўла эътиборга олинмаса, биз ҳам иттифоқ шартномасига имзо чекмоқчи эмасмиз. Бу улуг ишда Президент билан олимлар орасида, жумладан Ўзбекистон Фанлар академияси билан Президент маҳкамаси ўртасида ҳамнафаслик, бирдамлик бўлиши зарур.

Мухбир: Домла, доно халқимизнинг бир нақли бор, унда шундай дейилади: «Агар сендан сўрасаларки, илм нима, унинг ибтидоси ва интиҳоси қандай белгиланади? Жавоб бергилки, илмнинг ибтидоси ҳақни танишдир ва интиҳоси ҳақ йўлида амал қилишдир». Уйлайманки, домла Сиз ҳаммиша шу нақлга амал қилиб келдингиз ва ҳақ йўлдан ҳеч қачон оғмагансиз. Ниятим шулки, ҳаммиша имонингиз бутун бўлсин, қолгани яратганнинг ўзидан мукофот. Соғ бўлинг.

Менделеев даврий жадвалидан жой олган энг гаройиб моддалардан бири фтордир. Унинг бутун сир-асрори очилгунга қадар, аниқроғи бундан 200 йилча муқаддам бу модда «аралашган» ашёда фақат фалокат рўй бераверган, шунинг учун ҳам уни Ампер «фторос», яъни «емирувчи» деб атаган эди.

Фтор бирикмаларининг номи XV асрда биринчи бўлиб алхимик Валантинус асарларида тилга олинади. У бу моддани «флюор», яъни «оқувчан» деб атади.

1670 йили июрнберглик мусаввир Швайнхард майдаланган дала шпати ва купорос мойи аралашмасини шишага тасвир туширишда ишлатган эди. Кейинчалик швед кимёгари Шееле (1771—1776 йилларда) дала шпати ва сульфат кислотани ўзаро таъсир эттириб, водород фторид газни ажралиб чиқишини кузатди ва бу газнинг заҳарлигини сезгач, унинг таркибида қанақадир фаол модда борлигини аниқлади. Сўнг ажралиб чиқаётган бу газга фтор кислотаси, яъни «емирувчи кислота» деб ном берди.

1810—1812 йилларда Ампер ва Дэви электролиз йўли билан водород хлорид таркибидан оддий хлорни ажратиб олишга муваффақ бўлишди. Ампер тажриба давомида водород фториднинг ҳар қандай электродни емириш даражаси юқори эканлигига ишонч ҳосил қилгач, бу галоген [туз ҳосил қилувчи] моддани «флюор» эмас, балки юқориде айтганимиздек, фтор, яъни «емирувчи» деб аташни таклиф қилди. 1824 йил Берцетус фторга биринчи бор «F» рамзини берди ва унинг бир неча бирикмаларига онд формулаларни ёзиб ифдалади.

Дэви, Фарадей, Томас ва Георг Нокслар, Ферми ва кўпгина буюк олимларнинг фтор моддасини ажратиб олиш учун олиб борган кўп йиллик ўринишлари зое кетди. Ва ниҳоят Муассан ўзининг узоқ изланишлари натижасида 1886 йил 26 июнь кунини соф фторни ажратиб олишга муяссар бўлди ва бу сана кимё фани тарихида қолди. Олим шу кашфиёти эвазига 1906 йили Нобель мукофотиغا сазовор бўлди.

Саноат миқёсида фтор ва унинг бирикмаларига бўлган қизиқиш аммиак ва олтингургут ангидридига нисбатан анчагина хавфсиз фаол модда — фреон кашф этилгандан кейин бошланди. 1929 йили мамлакатимиздаги Полевский криолит заводида фтор ишлаб чиқарилган корхона ишга туширилди. 1931—1932 йиллари Америка корхоналарида водородли фтор кислотасини ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. 50-йилларнинг бошларида ракета техникасининг ривожланиши туфайли фторга бўлган талаб янада кучайди.

Фтор Менделеев даврий жадвалидаги барча моддалар ва уларнинг бирикмалари, ҳатто инерт газлар билан ҳам реакцияга кириша олади. У кислород ва хлор билан реакцияга киришганда фтор оксиди ва хлорид фторни эмас, балки кислород ва хлорнинг фторидларини ҳосил қилади.

Фторнинг бу даражадаги мўъжизавийлиги билан қизиққан олимлар чуқур изланишлар натижасида унинг сабабларини аниқлашга киришишди.

Менделеев даврий жадвалида чапдан ўнгга ва пастдан юқорига қараб моддалар электр манфийлиги ортиб боради, демак

фторнинг манфийлиги энг юқори. У ҳар қайси модда билан бирикса ҳам умумий жуфт электронларни ўзига тортади ва шу тариқа фторидлар ҳосил қилади. Бу бирикмаларнинг электронлар орасидаги боғланиш қуввати жуда юқори ва термодинамик жиҳатдан мустаҳкам бўлади.

Фтор молекуласидаги юқори электр манфийлигини таъминловчи атомлар орасидаги F—F боғ жуда кучсиз бўлганидан фтор молекуласи осон диссоцияланиб атомлар фторни ҳосил қилади. Фтор атом ҳолатида жуда юқори реактив бўлгани учун сониянинг юздан бир улушида ҳар қандай унсур билан қовушиб кета олади.

Фторнинг аорганик ва органик бирикмалар билан қовуша олиш хусусияти унинг халқ хўжалиги ва саноатда ишлатилиш соҳаларини кенгайтириб юборади. Металлургия саноатида фтор асосий хом ашёлардан биридир. Алюминий, пўлат, нодир металлларни ишлаб чиқариш ва рудалардан уларни ажратиб олишда ишлатилади. Масалан, бир тонна алюминий олиш учун 20-25 килограмм фтор сарфланади.

Фтор координацион сонини еттига тенг бўлган мустаҳкам бирикма ҳосил қиладиган ягона моддадир. Шунинг учун ҳам у таркибида темир, никель, мис, олтин, кумуш, рубидий каби моддаларнинг юқори оксидланиш даражасини таъминлайди. Чунки, дала шпати керамика саноатида минераллаштириш, яъни маҳсулот ҳосил бўлишини тезлаштирувчи сифатида ишлатилади ва у реакция вақтида ҳароратни 200-300 даражагача пасайтиради. Фтор радиоактив металлларни олишда ҳам асосий хом ашё бўлиб хизмат қилади.

Юқориде айтиб ўтганимиздек, фтор органик бирикмалар билан осон реакцияга кириша олиши туфайли кўплаб фторорганик маҳсулотларни ажратиб олишга ёрдам беради. Шундай бирикмалардан бири фторхлоруглерод кимёвий мўртлиги, заҳарсизлиги, ёнмаслиги ва юқори ҳароратга чидамлилиги туфайли саноат ва халқ хўжалигида кенг қўлланилмоқда.

Кейинги вақтларда нефть маҳсулотларининг нархи кўтарилгани олимлар зиммаси-

га саноат чиқинди газларининг иссиқлик қувватидан оқилона фойдаланиш усуллари ишлаб чиқиш вазифасини қўйди. Бу йўналиш, асосан нефть маҳсулотларига эга бўлмаган мамлакатлар учун муҳим аҳамиятга эга эди.

Шунинг учун бўлса керак япон олимлари паст ҳароратли иссиқлик манбаларидан электр қуввати олишда фреондан фойдаланиш мумкинлигини исботлаб беришди. Фреон бу мақсад учун тўлиқ жавоб берадиган ягона бирикмадир.

Ҳозирги вақтда электр қуввати олиш учун кенг қамровли, яъни +300 С дан — 160 С гача бўлган иссиқлик қувватидан фойдаланилмоқда. Металлургия, кимё, чинни ва шиша корхоналари чиқинди газлари иссиқлик қувватидан Рамкин усули билан электр қуввати олинмоқда. Яқин келажакда эса шу усулда фреондан фойдалана бошланиши кўзда тутилган.

Кейинги вақтларда саноатимизнинг пластмасса ашёларида бўлган талаби йилдан-йилга ортади. Узининг юқори ҳароратга чидамлилиги, кимёвий мустаҳкамлиги, электр ҳимоялаш хоссаларининг юқорилиги, мойланувчанлиги ва қатор ижобий хоссалари билан ажралиб турадиган ашёлардан бири бу — фторопластлардир.

Фторопластлар 190 даража соғуқдан 300 даража иссиқгача чидамлилиги, ишқаланиш коэффициенти кичик ва мустаҳкамлиги юқори бўлганлигидан кўпгина мамлакатларда автомобиль ва тайёра корхоналари учун асосий хом ашё бўлиб қолди.

Кейинги вақтларда ишлаб чиқилган янги фтор таркибли ашё чанг, кир юқтирмайди, узоқ вақтгача эскирмайди ва ҳеч қачон оҳорини йўқотмайди. Кейинги ўн йил ичида Японияда тайёрланаётган кийим-кечаклар ана шундай хусусиятларга эга.

Фторли сирт-актив моддалар бошқа сирт-актив моддаларга нисбатан сиртки таранглик кучи ниҳоятда кичиклиги билан ажралиб туради. Мана шу хусусияти туфайли бирон моддага оз миқдорда қўшилса унинг сифати бир неча мартаба ортади. Масалан, оз миқдорда фторли сирт-актив модда бўёққа қўшилса унинг оқувчанлиги ва силлиқлик хоссалари ортади. Демак ўз навбатида бўёқларнинг сифати яхшиланади. Фторли сирт-актив модда қўшилган шампунлар кимёвий жиҳатдан инерт бўлиб, сочи тоза тутади, чанг-ғубор қўндирмайди. Шунга ўхшаш сунъий ювиш воситалари билан уй-рўзгор буюмларини ҳам тозалаш мумкин. Шу боисдан фторли сирт-актив моддалар гилам ишлаб чиқариш фабрикаларида ҳам кенг ишлатилмоқда. Тиббиёт соҳасида мутлақо заҳарсиз, лекин кимёвий сусткаш ва кислород ташувчан сунъий қон ишлаб чиқилди. Фтор бирикмаларидан иборат наркоз воситаси ниҳоятда самарали бўлиб чиқди.

Умуман фтор бирикмаларидан турлигуман дори-дармонлар яратилиши унинг тиббиётга кириб келишига имкон бермоқда.

Қишлоқ хўжалигида эса фторли бирикмалар гербицид, инсектицид, фунгицидларни олиш учун асосий хом ашё ҳисобланади. Ривожланган мамлакатларнинг тадбиркор олим ва раҳбарлари фтор хом ашёларини тежамкорлик билан ишлатиш режаларини ишлаб чиқишган ва уни амалда қўллаб келишмоқда.

Фтор ва унинг бирикмаларининг саноат ва халқ хўжалигидаги тўтган ўрни тобора кенгайиб бормоқда, шу билан бирга олимлар унинг яна қатор-қатор фазилатларини очиб беришмоқда.

Холтўра МИРЗАҚУЛОВ,

Ўзбекистон ФА Кимё
илмгоҳининг илмий ходими.

ҚУВВАТ—ҲАЁТ ДЕМАКДИР

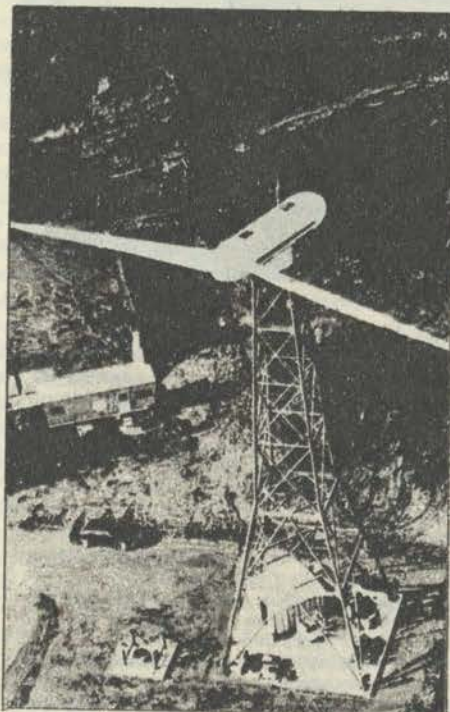
Раббим ФАЙЗИЕВ,
УзФА Механика ва иншоотлар сейсмик
мустаҳкамлиги
илмгоҳининг илмий ходими,
ҳикмат-риёзат фанлари номзоди.

Кундалик ҳаётимизда қувватнинг турли кўринишларидан ҳар хил мақсадларда фойдаланамиз. Шу билан бирга ўз қувватимизнинг маълум бир қисмини ижтимоий-фойдали меҳнатга сарф қиламиз. Бошқача айтганда, қувват ҳаётнинг асосий йўналтирувчи кучини ташкил этади. Демак, қувват — ҳаёт демакдир. Хўш, шундай экан, қувватга бўлган муносабатлар бизни қаноатлантирадими! Афсуски, ҳали бу борада фахрланса арзийдиган ишлар қилингани йўқ. Бунинг асосий сабабларидан бири қувватни ва уни ҳосил қилувчи манбаларни ишлаб чиқаришда юқори маънавли маҳаллий мутахассислар тайёрлашга эътиборнинг камлиги оқибатида қувват ҳужасизларча талон-тарож қилинишидир.

Мана, муаммони ойдинлаштириш учун, биргина мисол келтирайлик. Ҳозирги замон турбоагрегатларининг фойдали иш коэффициентлари 40 фоиздан ошмайди. Эки, бошқача айтганда, электр қуввати ишлаб чиқаришга сарфланаётган ёқилғининг 60 фоизи фойдали тарзда ишлатилмаяпти. Маълумотларга қараганда, 1990 йилга келиб, ССЖИнинг фақат Европа қисмидаги иссиқлик ва атом электр станцияларининг чиқиндиларидан ажраландиган иссиқлик миқдори йилга 10^{11} ГЖ бўлиши кутилмоқда. Бу эса $0,4 \cdot 10^{11}$ т шартли ёқилғи ёқиб билан баробар демакдир. Нега энди бу даражада кўп иссиқлик миқдори атмосферага чиқариб юборилмоқда эки, бошқача айтганда, кўп миқдордаги ёқилғи аёвсизларча, беҳуда ёқилмоқда! Ахир, иссиқликни бунчалик кўп миқдорда атмосферага чиқариб юбориш иқлимни ҳам ўзгартириб юборди-ку! Сўнгги йилларда табиатда юз бераётган ўзгаришлар ушбу фикрнинг тўғрилигини исботлаб турибди-ку!

Бунинг сабаблари жуда кўп. Авваламбор, мамлакатимиз ҳудудиде жуда кўп миқдорда хом ашё борлигига ишонч ҳосил қилиб, уларга нисбатан тўраларча муомалада бўлган ва бўлаётган раҳбарларнинг иш юртиши услуби, жумҳуриятлараро Иттифоқ меҳнат тақсимотида баъзи ҳудудларга, шу жумладан Урта Осиё жумҳуриятларига нисбатан фақат хом ашё базаси дея қараш натижасида қувватнинг одатдан ташқари турларини излаб топилмаган эътибор камлиги, салкам аср қурилиши дея овоза қилиб, кўп миқдорда қувват талаб этувчи объектларни қурдириш, экология тўғриси-

даги билимларнинг саёзлиги, омма-нинг фаол эмаслиги, оқибатда табиатга ёвузларча жуда катта зиён келтириш, қувватни исроф қилмасликка эътиборсиз бўлиш ва бошқалардир. Хўш, бу муаммоларни қандай ҳал қилса бўлади! Бу муаммоларни ҳал қилишга, тўлақонли жавоб бериш нақа-

АҚШнинг Род-Айленд штатидаги Блок оролида ўрнатилган шамол-турбина генератори. Паррақларининг узунлиги 38 м га яқин бўлган бу генератор шамол тезлиги 30 км/соат пайтида америкалик 50 та ўртача оиланинг маънавий қувват эҳтиёжларини қондира олади.

дар мушкул бўлса-да, унинг айрим жиҳатларини очишга ҳаракат қиламиз.

Умуман, қувват манбаларининг чекланганлиги (бу ҳақда ойноманинг 1990 йил январь ойи сониде муаллифнинг «Келажак энергетикаси» мақоласида сўз юритилганди) асримизнинг иккинчи ярмига келиб, иккинчи даражали иссиқлик қувват бойлиқларидан, жумладан, цемент ишлаб чиқаришда, коксини ўчиришда, домна печларини совутишда, нефтни ҳайдашда, иссиқлик ва атом электр станцияларининг конденсатор жиҳозларини совутишда ҳосил бўладиган қувватдан фойдаланишга қизиқишни жаҳон миқёсида кучайтириб юборди ва бу борада ривожланган мамлакатларда бирмунча ютуқларга эришилди.

Иссиқлик ва атом электр станцияларининг иссиқлик чиқиндиларидан фойдаланиш иккинчи даражали иссиқлик қувват бойлиқлари ичида энг истиқболли ҳисобланади. Аммо, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Урта Осиё жумҳуриятлари сейсмик фаол зонада жойлашганини; нафақат мутахассислар, ҳатто олимлар ҳам ҳозирги кунда ер қимирлаши ва унинг таъсир кучини олдиндан айтиб беришга кафолот бера олмасликларини эътиборга олсак, бу жойларда атом электр станцияларининг қувватига ўмид боғлаш ўта калтабинлик бўлур эди.

Бошқа бир, иккинчи даражали иссиқлик қувват манбаи — газ компрессор станцияларининг иссиқлик чиқиндиларидир. Унинг ҳарорати 250—300°C ни ташкил этади. Бу эса 90—130°C ҳароратдаги иссиқ сув олиш учун етарлидир. Бу борада ривожланган мамлакатларда яхши натижаларга эришилган. Жумладан, Чехословакияда 1980 йилдаёқ мамлакат ҳудудидан ўтувчи магистраль газ қувурларидаги газ компрессор станцияларида ўмумий майдони 90 гектарга тенг бўлган иссиқхона комплекси қурилиши мўлжалланганди.

Ҳозирги вақтда чуқур ер ости иссиқлигидан фойдаланишнинг имкониятларига катта эътибор берилмоқда. Мамлакатимиз ер ости иссиқ сувларининг жуда катта захиралари асосан Кавказ, Урта Осиё, Қозоғистон, Сибирь ва Камчаткададир. Одатда ер ости иссиқ сувларининг ҳарорати қудуқларнинг жойлашиш ерларига боғлиқ бўлиб, 35°C дан 90°C гача бўлади.

Ер ости иссиқ сувларидан фойдаланиш борасида бирмунча ижобий натижаларга эришилган. Жумладан, Камчатка, Кавказда ер ости сувларидан фойдаланувчи иссиқхона-комбинат, бугхона ва иссиқхоналар бунёд этилган ва улар иситишда ишлатилмоқда.

Агар биз ер ости сувларидан ўмумий фойдаланиш борасида тўпланган билимларни оқилона қўлласак ва бу борадаги изланишларни янада ривожлантириб, мукамаллаштирсак, яна бир муҳим масалани ҳал қилишимиз мумкин. Айтайлик, ер ости сувини қудуқ ёрдамида тортиб олиб, унинг иссиқлигидан (иссиқхоналарни иситишда эки бошқа мақсадларда) фойдаландик дейлик. Ишлатиб бўлинган сувни минераллардан тозалаб, тоза [чучук] сув ҳолига келтирилса, ундан далаларни сўғоришда яна фойдаланиш мумкин. Натижада бу сув-

нинг бир қисми, шу билан бирга ёмғир ва қор сувлари ҳам яна ер ости сувига бориб қўшилади. Бундан ташқари, сизиш мобайнида сув тупроқдаги минералларнинг бир қисмини пастга, ер ости сувига олиб кетади. Ушбу жараёни йиллар давомида қайта-қайта давом эттирсак, биринчидан, сув муаммосини бир оз бўлса-да ҳал қиламиз; иккинчидан, далаларимиз аста-секин соғломлаша боради.

Дастлаб бунга кўп маблағ кетиши мумкиндек туюлса-да, тоза қувват манбага эга бўлишимиз, далаларнинг соғайиши ва шунинг эвазига ҳосилдорликнинг ошиши, энг муҳими, кишилар соғлигининг тикланишини ҳисобга олсак, бу усул истиқболли эканлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Зеро, бугун эртанги кунга замин тайёрлашимиз, эртанги кун учун яшашимиз ва курашмоғимиз даркор. Кези келганда, шунини ҳам айтиш керакки, ҳозир хўжаликларда кенг қўлланаётган, амалдаги шўр ювиш усулини илмий нуқтан назардан ўнчалик тўғри деб бўлмайди. Биринчидан, шўр ювиш учун жуда кўп миқдорда тоза сув ишлатилади. Далани ювиш мобайнида ишлатилган сув минералларнинг сувда эриши эвазига ифлосланади; иккинчидан, даланинг устки қисмидаги тузининг бир қисми ер ости сувларига бориб қўшилади; бу сув эркин ҳаракатланиб, сув сатҳининг кўтарилишига сабаб бўлади ва қўшни майдонларнинг ҳам шўр босишига олиб келади. Кунлар исигач, буғланиш эвазига шўр сув яна юқорига кўтарилади ва ер устини яна туз босади. Натижада, биринчидан, кўп сув исроф бўлади. Иккинчидан, тупроқда ва ер ости сувида минераллар миқдори оша боради. Бундан ташқари, ўсимлик учун жуда зарур бўлган тупроқдаги тирик организмлар ҳам минераллар миқдорининг ҳаддан зиёд кўплигидан ноубуд бўлади.

Одатдаги қувват манбаларидан фойдаланилганда атроф-муҳитни булғаш жадал рўй беради. Иккинчи даражали қувват бойликларини қайта ишлашда ва чуқур ер ости иссиқлигидан фойдаланишда бу зарар бирмунча камроқ бўлади. Шунинг учун табиий ёқилғиларнинг янги манбаларини излаб топиш ва ундан унумли фойдаланишни йўлга қўйиш, иккинчи даражали қувват бойликларидан, жумладан, ер ости иссиқ сувларидан фойдаланиш билан бирга, атроф-муҳитни ифлосламайдиган қувват манбаларини излаб топиш ва улардан фойдаланишни йўлга қўйиш жуда катта қизиқиш уйғотмоқда.

1989 йилда АҚШ, Венгрия ҳамда мамлакатимиз олимлари, ўзаро боғлиқ бўлмаган ҳолда, совуқ ядро синтези [ажрелиш] реакцияси натижасида, ҳатто оддий хона ҳароратида ҳам модда қувват ажратиш чиқаришини аниқлашди. Мамлакатимиз олимларининг изоҳларига қараганда, бу ҳодиса палладийнинг кристалл панжараларида водород изотопи ҳи-

Гейзер ҳам ер ости иссиқлигининг бир туридир.

собланган дейтерий ядросининг қўшилиб кетиши эвазига ҳосил бўлди. Агар ушбу натижалар ишончли, доимий бўлса, инсоният экологик жиҳатидан тоза, жуда фойдали ва техник жиҳатдан ўзлаштириш ўта оддий бўлган яна бир қувват манбага эга бўлади.

Тоза қувват манбаларига иқлим бойликлари ва авваламбор шамол қуввати ва қуёш радиациясидан фойдаланишни ҳам мисол қилиш мумкин.

Ҳисобларга қараганда, мамлакатимизда шамолдан фойдаланиб олинishi мумкин бўлган қувват миқдори 10 млрд кВт дан кўпроқни ташкил қилар экан. Албатта, шамолнинг тўлиқ қувватидан фойдаланиш мумкин бўлмаса-да, унинг юздан бир қисмидан фойдаланишининг ўзигина 10 та катта сув электр станциясининг қуввати тенг бўлган қувватни берар эди. Шамол қувватидан фойдаланилганда атмосфера ифлосланмайди. Шамол қуввати деярли ҳамма жойда мавжуд, уни ишлаб чиқариш ёки ташиш шарт эмас. Доимий кучли шамол эсадиган жойларга шамол двигателини ўрнатишнинг ўзи кифоядир. Аммо, бу ишлар, чуқур илмий изланишлар олиб борилгандан кейингина амалга оширилмоғи даркор, акс ҳолда шамол двигателининг иши ижобий бўлмайди. Афсуски, ушбу ҳол жумҳуриятимиз ҳудудиде ўрнатилаётган шамол двигателларида ҳам учраб турибди.

Эндиликда шамол двигателларининг баъзи бирлари электр қуввати ишлаб чиқариб, уйлари ёруғлик ва иссиқлик билан таъминлаётган бўлса, бошқа бирлари чуқурликлардан сувни тортиб олишга ёрдам бермоқда [масалан, қуввати 4 кВт лик қурилма ёрдамида 70 метр чуқурликдан ҳар кун 15—20 м³ сув тортиб олинади].

Қуёшдан ерга тушаётган қувват миқдори жуда улкандир. 10 м² майдонга тушаётган қуёш радиациясининг ёзги, бўлутсиз кундаги қуввати 7—9 млн кВт ни ташкил этади. Бу Красноярск ГЭСининг қувватидан кўпдир. Урта Осиёга тушаётган қуёш радиацияси йилига ўртача $4,1868 \cdot 10^{12}$ кЖ/км² ни ташкил этади. 1500 км² майдонга бир йилда тушадиган нурсимон қувват $6,33 \cdot 10^{11}$ кЖ ни ташкил этади. Бу ССЖИда 1989 йилда ишлаб чиқарилган қувватдан кўпдир ($6,2 \cdot 10^{11}$ кЖ).

Кейинги пайтларда қуёш радиациясидан асосий қувват манбаи сифатида фойдаланиш тўғрисида дадил таклифлар айтилмоқда. Ҳозирги замон киёмесининг муваффақиятлари яқин келажакда ўсимликдан ташқарида ҳам фотосинтез муаммосини ҳал қилиш имкониятларини излаб топишдан далолат бермоқда. Агар қуёш қувватидан фойдаланиш коэффициентини 20 фозгача оширилса [бу ўсимликлардаги фотосинтез жараёнининг фойдали иш коэффициентидан деярли икки мартаба юқори демакдир], ҳисобларга қараганда, 10⁷ км² майдондан, қуёш радиацияси оқимининг миқдори йилига ўртача $7,1 \cdot 10^{12}$ кЖ/км² бўлган тақдирда йилига $1,4 \cdot 10^{11}$ кЖ энергия миқдори олиш имконини берар экан.

Қуёш радиациясидан тўлиқ фойдаланиш ернинг қувват бойликларини деярли 60 мартаба атрофида оширар экан. Қуёш қувватидан фойдаланиш икки усул билан олиб борилмоқда. Биринчи усул, қуёш радиациясини ўзидан ўтказувчи ва ҳосил бўлган иссиқликни ташқарига чиқармасликка асосланган бўлиб, бунга иссиқхоналар, иситиш жиҳозлари мисол бўла олади. Бу усулнинг асосий камчилиги қувватни ўзида йиғиб тура олмаслигидир. Шунинг учун, иккинчи усул, махсус қурилмалар ёрдамида қуёш қувватини фақат ушлаб қолиш билан чегараланиб қолмасдан, уни йиғиш ва кейинчалик турли мақсадларда фойдаланиш имкониятларини излашдан иборатдир. Аммо, масалага бир томонлама ёндашиш, бошқача айтганда, қуёш қувватидан тўлиқ фойдаланиш фақат шу қувватни ўзида сақлаш имкониятига эга бўлган қурилма ва жиҳозлар яратиш билан боғлиқ деб тушуниш тўғри эмас, албатта. Чунки шу қурилма ва жиҳозларнинг атроф-муҳитга таъсирини ўрганиш ҳам фавқулодда муҳимдир. Бу, авваламбор, шу қурилма ва жиҳозларни ер юзиде маҳаллий шароитни ва иқлимни ҳисобга олган ҳолда текис жойлаштиришдек муҳим масалани эътиборга олиш билан боғлиқ, акс ҳолда табиатдаги мувозанат бузилиб, кутилмаган ҳодисаларга олиб келиши табиийдир.

Асримизнинг 70-йиллари бошида рўй берган нефть танқислиги дунё бўйлаб кенг миқёсда қуёш қувватидан фойдаланишни авж олдириб юборди. 1985 йилга келиб Қримдаги қуёш электр станцияси қувват ишлаб чиқара

Электр станциясини бошқариш пультада.

бошлади. Унинг ишга тушиши билан яна бир одатдан ташқари қувват манбаи мамлакатимиз халқ хўжалигига хизмат қила бошлади. Мамлакатимиздаги энг катта — қуввати 300 минг кВт бўлган қуёш электр станцияси Амударё бўйида, Тўямўйин сув омборига яқин жойда қурилади. Умумий майдони 150 гектар бўлган жойга 5250 та кўзгули қайтаргичлар ўрнатилди. Компьютерлар ёрдамида гелиостатлар доимий равишда қуёш ҳаракатини кузатиб боради. Барча нурлар ердан бир оз баландликка ўрнатилган буг генераторларига туширилади. Унда қуёш нури ёрдамида қиздирилган сув бугга айлантдирилади. Кучли босимли буг қувурлар ёрдамида машина залига юборилади ва у турбогенераторларни ҳаракатга келтиради. Ҳаво очик бўлмаган кунлари эса унинг ёнидаги иссиқлик электр станцияси қувват беради. Шундай қилиб, қуёш электр станциясининг иши эвазига атмосферага чиқарилаётган захарли чиқиндилар миқдори 10 минг тоннага камаяди.

1986 йили Ашхобод шаҳрида «қуёш қозонхонаси» қурилди. У қуёш иссиқлиги қувватидан фойдаланиб ишлайди ва шаҳар шимолида жойлашган турар жойлар ҳамда мактаб-интернатларни иссиқ сув билан таъминлайди. Мамлакатимиздаги шунга ўхшаш қурилмалардан бу «қуёш қозонхонаси»нинг фарқи шундаки, у электрон бошқарув ёрдамида ҳар йили 70 тоннагача шартли ёқилғини тежаш имконини беради. Қиш кунлари эса бу қурилма табиий газ билан ишлашга мўлжалланган. Худди шундай қурилмани Чоржўйда ҳам қуриш мўлжалланган. Жумҳуриятимиздаги Бектемир ноҳияси қозонхонасида ҳам қуёш мосламаси (гелиопроставка) ўрнатилганлигидан хабарингиз бўлса керак.

Шамол кучи ҳамда қуёш нурининг иссиқлигидан фойдаланишга асосланган қуёш-шамол қувват системаси Олмаота вилоятининг Балхаш тумани

маркази Баканас яқинида қурилмоқда.

Маълумотларга қараганда, 1990 йилга келиб Ўзбекистон жумҳурияти умумий сатҳи 12 минг кв. м дан иборат бўлган, Қуёш ёрдамида иситилдиган иссиқлик-сув таъминлаш қурилмасига эга бўлса, қўшни Туркманистон жумҳурияти 1,5 млн. кв. м лик қурилмага эга бўлган, яъни, бу 125 баробар кўп демакдир. Шунинг эвазига туркманистонликлар ҳар йили 120 минг тонна қимматли ёқилғини тежашга эришишган. Узум ва меваларни қуёш қувватидан фойдаланишга асосланган қуриш жихозлар ёрдамида қуриш борасида эса бизнинг жумҳуриятимиз Грузия, Краснодар ўлкаси ва Ростов вилоятларидан 6—8 маротаба орқада қолиб кетган.

Маълумотларга қараганда, Ернинг ҳарорати ҳар 35 метр чуқурликда ўртача 1°С га ошар экан. Шунинг эвазига Ернинг устки қисми унинг қаъридан бирмунча иссиқлик олиб туради. 1 см² ернинг устки қисми ички қисмидан йилига ўртача 220 Ж қувват олиб туради. Бу Ернинг Қуёшдан оладиган қувватига нисбатан 5 минг маротаба кам демакдир. Ернинг бошқа сайёра ва юлдузлардан оладиган қуввати эса Қуёшдан оладиган қувватига нисбатан 30 млн маротаба камдир.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, табиат бизга инъом этган қувват бойликларидан диалектик қонуниятларни эътиборга олган ҳолда тўғри фойдалансак, нафақат бугунги кунимизни тўқин-сочин қиламиз, балки эртанги кунга ҳам замин яратамиз, ишонч билан дадил қадам боса оламиз. Фақат шундай қилинган тақдирдагина, Ерда ҳаётнинг барқарорлиги таъминланади. Бунда расмиятчиликка, маҳкамачиликка йўл қўйиб бўлмайди. Зеро, ҳар бир инсон жамятнинг ривожланишига қўшаётган ўз ҳиссаси тўғрилиги учун табиат ва инсоният олдида шахсан ўзи жавобгар эканлигини ҳис этмоғи лозим.

Микаэл Нострадамус XVI асрда яшган — 1503 йили туғилган. Унинг башоратлари эса 2240 йилни қамраб олган бўлиб, 1557 йилдан 3797 йилгача давом этади. Нострадамуснинг башорат китоблари центурия деб аталувчи шеърый услубда (битта центурия 100 мисрадан иборат) ва тўртликлар шаклида ёзилган. Бундан ташқари, Франция қироли Анри II ва ўғли Цезарга йўллаган мактублари ҳам бор.

Нострадамуснинг башоратлари қарийб бутун Оврупои ва ҳаётнинг деярли ҳамма жиҳатларини қамраб олади.

Ушбу башоратларни талқин этувчи хилма-хил китоблар ҳам вужудга келган. Шулардан бири — Жан-Шарл де Фонтброн қаламига мансуб 600 саҳифали китоб 1980 йили Парижда нашр этилган. Айниқса 1981 йили, Нострадамуснинг башорати тўғри чиқиб, Рим папасига суиқасд уюштирилганидан кейин бу китобга қизиқиш кучайиб кетди.

Нострадамуснинг ҳаётлик чоғида қуйидаги башоратлари тўғри чиқди:

1529 йили турклар Венани қамал қилиши,

1536 йили Канада кашф этилди,

1546 йили португаллар Японияга етиб бориши.

Нострадамуснинг вафотидан сўнг қуйидаги башоратлари тўғри чиқди:

1582 — Григорий тақвими жорий қилинди,

1597 — чақмоқтошли милтиқ ихтиро этилди,

1609 — Галилей таълимоти яратилди,

1618 — термометр ихтиро қилинди,

1642 — Австралия кашф этилди,

1769 — Англияда буг машинаси ихтиро қилинди,

1776 — АҚШ мустақиллиги эълон этилди,

1778 — ҳаво шари ихтиро қилинди,

1789 — Францияда инқилоб рўй берди,

1795 — электр кашф этилди,

1812 — Наполеон Россияда тор-мор қилинди,

1825 — Англияда биринчи темир йўл қурилди,

1844 — телеграф кашф этилди,

1866 — динамит ихтиро қилинди,

1869 — Сувайш канали қазилди,

1873 — электр лампочка яратилди,

1876 — телефон ихтиро қилинди,

1895 — рентген қурилмаси яратилди,

1903 — дастлабки тайёра қурилди,

1912 — Болқон уруши рўй берди,

1914 — Панама канали қазилди,

1914 — I жаҳон уруши бошланди,

1917 — Россияда Октябрь инқилоби рўй берди,

1925 — ойнажаҳон яратилди,

1927 — овозли фильм ишланди,

1929 — йирик иқтисодий танглик бошланди;

1939 — иккинчи жаҳон уруши бошланди,

1961 — инсон фазога учди,

1969 — инсон Ойга қадам қўйди.

Булардан ташқари, Нострадамус кўплаб бошқа воқеаларни — ҳалокатлар, касалликлар, зилзила, очлик, турли фалокатларни ҳам башорат қилган. Узоқ келажакда Оврупои сариқ ирқ босиб олишидан дарак берган. Оқиш Юлдуз деган ном олувчи номаълум самовий жиҳм пайдо бўлишини, Қуёш ва Ой тутилишларини, «фазога парвозлар» туфайли рўй берадиган об-ҳаво ўзгаришларини, сув тошқинлари ва касалликлар (СПИД)ни башорат қилган. Айрим талқинларга кўра, Нострадамус ҳозирги ўн йилликда рақ давоси топилишидан дарак берган.

Нострадамус Библияни, мисрий ва форсий донишмандлик китобларини, юлдуз-

БУЮК БАШОРАТЧИ

Башорат, фолбинлик бор нарсами! Инсон келажакни қандай қилиб олдиндан билади! Ҳозирги пайтда болгариялик Ванга ҳақида кўп гапирляпти. Ундан олдин ҳам шундай буюк башоратчилар ўтганми!

Башорат қилувчилар қай даражада одисликдаги келажакни айтиб бера олади! Юз йил, минг йил кейинга назар ташлай оладими! «Фан ва турмуш» саҳифаларида инсоннинг келажакни кўра олишдек ноёб қобилияти ҳақида кўпроқ ҳикоя қилсангизлар. Кейин, бу гаройиб ҳодисага илм-фан қандай қараётгани тўғрисида ҳам маълумот берсангизлар.

Ойномамиз ижодий ходимларининг шу йил май ойида ҚҚМЖ Мангит шаҳридаги маҳаллий саноат моллари ва ип йигирув-тўкув фабрикалари, «Амударё ҳақиқати» рўзномаси муҳарририяти, Амударё ноҳиясининг «Ленинизм» жамоа хўжалигида, шунингдек, июнь-июль ойларида Жиззах ноҳиясининг «Москва» жамоа хўжалиги ва Жиззах шаҳридаги вилоят мусиқали драма театрида ўтказган учрашувларида бу хил саволлар жуда кўп бўлди. Муштарийларга берган ваъдаамизга биноан кўнида хорижий мамлакатлар матбуоти материаллари асосида тайёрланган мақолани ҳавола этаётимиз.

лар ҳолатин чуқур ўрганган. У Франция қиролининг онаси Екатерина Медиченинг мунажжими ва қирол Карл IX нинг шахсий табиби эди. Нострадамус 1572 йили рўй берган Варфоломей қирғинини, 1618—1648 йиллар мобайнидаги ўттиз йиллик урушни, Людовик XIV ҳокимиятини ва Наполеоннинг мағлубиятини, Москвадаги ёнғинни, Австрия-Англия урушини, Бавариядаги қотилликни, шунингдек, кинотдан онгли мавжудотлар келишини башорат қилган.

Иккала жаҳон урушининг бошланиш йили ўта антиқа бир ўсулда ҳисоблаб чиқилган. Африкада бурлар уруши 1902 йили тугади, Башарти бу санани аввал тўғри йўналишда, кейин эса тиккасига ёзиб, бир-бирига кўшсак, биринчи жаҳон уруши бошланган йили келиб чиқади:

1902

1

9

0

2

1914

Биринчи жаҳон уруши тугаган йилни ҳам шу тариқа ёзиб чиқсак иккинчи жаҳон уруши бошланган йил келиб чиқади:

1919

1

9

1

9

1939

Медицина соҳасида 1912 йилги Нобель мукофоти нишондори Алексис Каррель ўз асарларидан бирида ёзишича, айрим кишилар вақт буйлаб савҳат қилиш қобилиятига эга, уларнинг онги вужуд қафасини тарқ этиб кетиб, ўтмиш ва келажак воқеаларини кўра олади. Бундай кишилар тафсилотларга тўхталиб ўтирмай, умумий манзарани яхлит кўришади.

Парапсихологиядаги баъзи тадқиқотларнинг тасдиқлашига қараганда, инсон миёси ПСИ-зарралар деб аталадиган, на фазода ва на вақт бўйича ҳеч қандай тўсиққа учрамайдиган зарралар ташувчи ахборотни қабул қилиши мумкин.

Электр ва радиотехника соҳасидаги ихтирочи Николай Тесланинг биографи

Жон О'Рил айтишича, Тесла ҳам гойибдан билиш қобилиятига эга бўлган. Машҳур швед олими Сведенборг ҳам мана шундай хислатли эди: 1756 йили жуда узоқда туриб Стокгольмдаги ёнғинни кўра олган. Жюль Вернин ҳам нафақат фантаст-ёзувчи, балки маълум маънода башоратчи дейиш мумкин. Ҳозиргача унинг 28 гоёси амалга ошган. Алексис Каррель Нострадамусни «вақт буйлаб савҳат қилиш» қобилиятига эга бўлган деб ҳисоблайди.

Нострадамус шеърый башоратларини учга бўлиб, 1555 йили 351, 1555—1557 йиллари 288 ва 1557 йили Анри II га нома билан биргаликда 300 мисра ёзган. Башоратчи латин, яҳудий ва италян тилларини билган, риёзиётни, Қадимги Миср ва шарқ ривоятларини, тиббиётни ўрганган, гаройиб дори-дармонлар тайёрлаган. 30 ёшида Нострадамус гўзал қизга уйланади, лекин кейинчалик хотини билан иккита боласи юқумли касалликдан ҳалок бўлишади. Башоратлари туфайли гулханда куйдирилишига ҳам оз қолади.

Нострадамус 40 ёшида монастирда тарқ этиб, Провансга йўл олади ва ўша ерда 1547 йили иккинчи марта — бу сафар бой бева Анна Понсала Жемалга уйланади. Кейин ўзига маҳсус хона қилиб олиб, ичкарига ҳеч кимни киритмайди. Хонада эса Миср ибодатхоналаридан келтирилган китоблар сақланарди.

Башоратчи кўплаб қироллар ва нуфузли кишиларнинг тақдирини, сулолалар ва Рим папаларининг ҳукмронлик даврини, ўзининг ўлимидан кейин 220 йил ўтиб рўй берган француз инқилобини башорат қилган. Бу инқилоб нафақат Франция, балки бутун жаҳоннинг тақдирида муҳим аҳамиятга эга бўлишини кўрсатган. Октябрь инқилоби ҳақида Нострадамус ёввойилар давлатида сарой аъёнларининг катта қисми ўлимга маҳкум қилинади деб ёзган. «Еввойилар давлати» деганда ўша давр Оврупосида фақат Россиянигина тушуниш мумкин эди, холос...

Нострадамус национал-социалистлар ҳокимият тепасига келишини, Гитлернинг олдинга чўзилган қўли билан (олқишлар ёдда қолиши учун), Испаниядаги фуқаролар урушини, Олмонияда янги фалсафа

дунёга келиб бошқа мамлакатларда мустақкам илдиэ отишини (Марксизм), бомба ва кимёвий қуроллар яратилишини башорат қилган.

Башоратчи Женевани «Жаҳон боғи» деб таърифлайди ва у талон-тарож қилиниши, захарланишидан дарак беради. Икки улуг давлатни эса Нострадамус «Славяния» ва «Гарбий Англия» деб атайди. Шартномалар ва битимларга ривож қилинмайди, кичик давлатлар жиққамушт бўлишади, икки улуг давлат эса ўзаро уруш бошласа журъат қилолмай узоқ вақт бир-бирига мушт ўқталаверади ва икки томоннинг талончилик оқибатида урушиб кетишади барибир. Бу ҳодиса Оқиш Юлдуз пайдо бўладиган вақтда, тахрилан 2123 йили рўй беради. Айни вақтда башоратчи Оврупонинг ҳозиргига нисбатан мутлақо ўзгача ҳолатини ҳам кўра олади. Башарти Оврупо бирлашса ва Швейцариядан туриб бошқарилса, у XXII асрда кутиб турган қисматдан қутулиб қолиши мумкин дейди у. Нострадамус Оврупода тинчлик ва эркинлик ҳукм сурадиган пайтдан ҳам дарак беради, афсуски бу давр кўпга бормайди.

Фаластинда араблар билан яҳудийлар уруши узоқ вақт, то яҳудийлар енгилмагунча давом этади. Шундан сўнг араблар Оврупони истило этишни истаб қолишади. Бир мусулмон раҳбари ва у уйғотган мутаассиблик таъсирида улар жаҳон миқёсида улкан мусулмон давлатини барпо қилишга уринишади. Араблардан ҳалос бўлингач, папа ҳукмронлик қила бошлайди, насоролар яҳудийлар билан бирлашади.

Нострадамус Кордель черковига кираверши билан Мукаддас Марта меҳроби орасидаги деворда ўзи учун қабр тайёрлаган. У ўзи қачон ўлишини биларди, шу боис нотариусни аввалдан чақириб, васиятини ёздириб қўйган. Нострадамус 62 йил 6 ой ва 12 кун умр кўрди. Буюк башоратчи 1566 йили вафот этди ва еттига кўра тик турган ҳолда дафн этилди. Нима учун шунини хоҳлагани номаълум. Зотан, ўзи меҳлик бўлатуриб, вақти-соати келганда суяклари чириб, тўкилиб тушини яхши биларди...

БУ ҚИЗИҚ ● БУ ҚИЗИҚ

ҚОНУНИЯТМИ Ё ТАСОДИФ!?

Наполеон билан Гитлер 44 ёшда ҳокимият тепасига келишди, 52 ёшда Россияга ҳужум қилишди ва 56 ёшда мағлуб бўлишди. Лекин бу ҳаммаси эмас ҳали. Ўзингиз қиёслаб кўришингиз учун қисқача жадвални келтираемиз.

	Наполеон	Гитлер
Туғилиши	1760	1889
Ҳокимият тепасига келиши	1804	1933
Венгага қўшни киритиши	1809	1938
Россияга ҳужум қилиши	1812	1941
Урушда енгилиши	1816	1945

Наполеон билан Гитлернинг ҳаётдаги бу воқеаларнинг санасини ўзаро қиёслаб чиқсангиз, ўртадаги фарқ ролларасо 129 йил эканига гувоҳ бўласиз.

ҲУРРИЯТДАН МУХТОРИЯТГАЧА

ТОШКЕНТДАГИ ОКТЯБРЬ ҚУРОЛЛИ ҚЎЗҒОЛОНИ

1917 йил 28 октябрда «Ишчилар қалъаси»да кўтарилган қўзғолон ва унинг тафсилотлари тарихий адабиётимизда бир неча жилддан иборат. Тўрт кун давом этган бу жанглар ҳақида тарихчилар кўп маълумотлар қолдиришган. Биз ана шу воқеалар ҳақида батафсил тўхтамай, тадқиқотчилар назаридан объектив ва субъектив сабабларга кўра тушириб қолдирган воқеаларга диққатни қаратамиз.

Ишчи Помогайбо ва кейинчалик имтиёзли солдат Дунаев қўзғолончиларга раҳбарлик қилиб, айтарли муваффақиятга эришолмаган. Чунки уларга қарши уруш илми бўйича малакали офицер ва генераллар қарши турган. Қўзғолоннинг иккинчи кун 17-Оренбург казак полкининг офицери есаул (майор) Стасиков бош қўмондонликни ўз қўлига олган, вазият буткул ўзгарган. Малакали бу ҳарбий киши ўзининг устаси бўлиб, стратегик ташаббусни ўз қўлига ола билган. У ишчи, аскар эмас, балки чин зиёли эди.

Қўзғолон режаси ишлаб чиқилганда рус большевиклари, эсер ва меньшевиклари ўзбекларга паст назар билан қарашган. Большевик К. Сорокин ўзбек меҳнатқашлари раҳбарлари О. Бобожонов, С. Қосимхўжаев, Н. Хўжаевлар билан суҳбатда «Эски шаҳар ишчилари милтиқ отишга уста эмас, улар бизларга озиқ-овқат билан ёрдам берсин», деган.

Қуролли қўзғолон кунларида рус большевиклари, эсерлар ва меньшевиклар Эски шаҳардаги ўзбеклар билан алоқа ўрнатиб улардан мадад олишни ҳаёлларига ҳам келтиришмаган. Ташаббус ўзбеклардан чиққан. Қўзғолон бошлангандан сўнг улар вазиятни аниқлаш учун М. Мирҳодиевни янги шаҳарга юборишган.

Яна бир муҳим факт тадқиқотчилар назаридан тушиб қолган. Рус большевиклари Эски шаҳардаги ўзбек биродарларига қурол беришмаган. Улар генерал Коровиченко ўзбек бойларига юборган қурол-яроғларни усталик билан қўлга киритишган.

Қўзғолоннинг учинчи кун мушкул вазиятда қолган рус ишчи, аскарларига ана шу ўзбек йигитлари М. Мирҳодиев қайтиб келганидан сўнг ўз ҳолларича ёрдам беришга ошиқишган ва оқларнинг орқа томонидан зарба беришган (Инқилобий қўмита раиси В. Ляпин бу ҳақда хотира қолдирган). Қўзғолон маркази — «Ишчилар қалъаси»даги ўзбеклар ҳам жасорат кўрсатишган. Рус ишчи, аскарлари М. Миршароповни жангдаги мардлиги учун «Миша-герой» деб аташган.

Бу, 18 яшар ўзбек йигити ярадор бўлишига қарамай, оқларга қарши отишмани давом эттирган. Ана шундай мардлики Олим Раҳимов, Абдурахмон Толибов, Едгор Раҳимов, Маҳмуд Хусанхўжаев ва «Ишчилар қалъаси»даги бошқа мастеровойлар ҳам кўрсатишган.

Рус оқгардиячилари, мустамлакачи тўралар Эски шаҳарда «қўйдек ювош» ўзбеклар яшайди дея 31 октябрда Эски шаҳарга чекинди. Аммо бу ерда улар оқ-қорани танийдиган, рус тўраларига таъзимдан безор бўлган, мардикорлик азобини тортган, шунинг учун ҳам рус офицерларига нафрати кучли бўлган кишиларнинг зарбасига дучор бўлишди. Бу ҳақда собиқ мардикор Саидмурод Тошхўжаев хотиралар қолдирган. У 31 октябр кунда Шайхонтохур даҳаси комиссари бўлиб, «Қорёғди» маҳалласида баррикадалар қуриш ишида Акбархўжа Қосимхўжаев, Жамол Камолов, Норбек Рустамбеков, Хусан Ўтбосаров, Нурид-

динбек Саримсоқов каби ўзбек ишчиларига бош-қош бўлган эди. С. Тошхўжаев жумладан шундай дейди:

— 31 октябр кун эрталабдан бошлаб қалъадаги Коровиченконинг ҳарбий кучлари ишчи ва аскарларнинг ҳужумига Бардош беролмай, Эски шаҳар томонга чекина бошлади. Фақат тўппончалар билан қуролланган прапорщиклар, казаклар ва юнкерлар Урда сувидан ўтиб тўда-тўда бўлиб, бизнинг баррикадаларимиз томон келар эди. Кўплари Урда сувига ўзларини ташлагани учун усти-боши ҳўл эди. Улар қочиш учун осонроқ бўлсин деб милтиқ ва қиличларини ташлаб кетишди. Биз юнкерлар ва прапорщикларни тўхтатиб қуролсизлантирдик. Улар Эски шаҳар томон чекинаётиб, бундай қаршиликка учрашни ҳаёлларига ҳам келтирмаганлари учун ҳеч қаршиликсиз бизга қуролларини топширдилар».

Хулоса қилиб айтганда, Тошкентдаги Октябрь қуролли қўзғолонида ўзбеклар ўзларини мард аскарлар қатори кўрсатди. Большевик Сорокин фикрига қарама-қарши ўлароқ, фақат кетмон чопиш эмас, балки ўқ отишга усталикларини ҳам кўрсатишди.

БИРИНЧИ ҲУКУМАТ. УНДА НЕГА ЎЗБЕКЛАР БЎЛМАДИ!

Октябрь инқилобида қатнашган мусулмонлар большевиклар берган ваъдага таянган ҳолда, бўлғуси Туркистон мухториятини қуйидагича тасаввур қилишган эди:

— Туркистон федератив жумҳурияти ички бошқарув бўйича мустақил ва ўз парламентиغا эга бўлади. Бу парламентнинг қонуний амалиёти Россия жумҳуриятининг асосий қонуни ва шариятга мослашган бўлади. Туркистон парламенти Россиянинг олий ҳокимиятида ўз вакилларига эга бўлади.

— Туркистон федерацияси Тошкентда ўзининг «Маҳкамаи Шаръия», яъни қонунлар палатасига эга бўлади. Унинг раиси «Шайхулислом», яъни бош-прокурор вазифасини бажаради. «Маҳкамаи Шаръия» аъзолари, яъни сенаторлар аҳоли томонидан 5 йил муддатга сайланади.

— Туркистон федерацияси ўзининг олтин тангасини, қогоз пулларини чиқаради ва ўз банкига эга бўлади.

— Туркистон федерацияси ўз милицияси ва миллий қўшинларига эга бўлади. Шунингдек, уруш вақтида эса миллий қўшин Россия жумҳурияти ҳукумати ихтиёрига ўтади. Туркистон федерациясининг Россия ҳамда чет эл чегараларида ўз божхонаси бўлади. Почта, телеграф, темир йўллар Россия жумҳурияти ихтиёрида бўлади. [«Турьестанский курьер», № 243, 1917 йил 11 ноябрь].

Ҳурматли ойнома муштарылари! Ажабланманг, бу фикрларнинг аксарияти бу кун, 74 йилдан кейин такрорланётганига!

Октябрь инқилоби галабасидан кейин Туркистон Советларнинг III Улка қурултойи шу масалани ҳал қилиши лозим эди. Аммо иш буткул ўзгача тус олди. 15 ноябрда бошланган қурултойда эсерлар ва меньшевиклар ўлка идорасида мусулмонларга ҳукумат таркибининг ярмини беришни таклиф қилдилар. Аммо большевик Абдулла Раҳимбоевнинг Улка мусулмонлар қурултойи бутун меҳнатқаш мусулмонлар иродасини ифода этмай, фақат бой-уламо-ларни ўзида гавдалантиради, деган таклифидан сўнг, қурултойдаги фикр ўзгарди. Рус шовинистлари, мустамлакачи кайфиятдаги большевиклар ва эсерлар фақат рус ҳамда европаликлардан иборат Халқ Комиссарлари Советини сайлашга ва унга келгусида, «мусулмонлар ўзаро келишиб олгандан кейин» бошқа аъзолар киритишга қарор қилди.

Қурултой резолюциясининг 5-бандида бу фикр шундай ифодаланди:

«Халқ Комиссарлари таркибига, агарда Улка мусулмон қурултойи ташкил топса, унинг вакиллари кириши мумкин. Ҳозирча эса Туркистон жумҳуриятининг биринчи ҳукумати большевик-максималист ва сўл эсерлардан ташкил топди».

(Охири. Боши ўтган сонда.)

ҲАҚИҚАТ, КЕЛА ҚОЛ...

Алдадилар бизни, қулоқ солдик жим,
Гар билиб турсак-да, барчаси ёлгон.
Кулиб ўзимизга сўзладик гоҳо —
«Кел, майли, яна шу галча ҳам ишон».

«Барчаси бўлади, кутингиз», — дея
Раҳбар ходимини қилди хотиржам.
Битмаган ярага яна бир ёлгон
Ёлгон ваъдалардан қўйилди малҳам.

Шундай ходимлар бор, бошлиқдан қиёс,
Ваъда бериб сизга, булар парвона,
Лекин ишингизни вақтида қилмай,
Минг битта ёлгондан тўқир баҳона.

Ойлар шундай ўтаверди кетма-кет,
Кунлар қувалашиб ўтди бир-бирин,
Кўзини очди-ю мудроқ ҳақиқат,
Ошкор қилиб қўйди ёлгонлар сирин.

Дилда умидлар-у қалбда орзулар,
Кутмоқдамиз фақат ишончга тўлиб,
Барча ёлгонларни қолдириб доғда —
ҲАҚИҚАТ, КЕЛА ҚОЛ,
НУРАФШОН БУЛИБ!!!

Мухайё ЯХНЯЕВА,
Тошкент доринфунуни талабаси.

ЖУРНАЛХОН ИЛҲОМИ

«ФАН ВА ТУРМУШ» РҲЙХАТГА ОЛИНДИ

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети
Ўзбекистон ССР Давлат матбуот комитети

Вақтли нашрнинг
рўйхатга олинганлиги тўғрисида
ГУВОҲНОМА

1991 йил 2 январь
000000 сон

Нашрнинг номи «Фан ва турмуш»
(асл рус тилида ва ўзбек тилида)

русча таражмаси)

Нашр тури журнал (газета ва ҳафта)

Қайси тил(лар)да босилади ўзбекча

Муассис Ўзбекистон ССР
(ўзла номи ва манзили)

Фанлар ширкати, Тошкент ш.

Ўзбекистон ССР
Давлат матбуот
комитети тарафи

1/10/91 (июл)

«Фан ва турмуш» ойнамаси 1991 йил 8 январь кўни
Ўзбекистон ССР Давлат матбуот қўмитаси томонидан
дан 53-рақам билан рўйхатга олинди. Таҳририят
авторларининг қонуний таъсисчи ёки ҳамтаъсисчи бў-
лиш талаби Ўзбекистон Фанлар академияси раҳба-
рияти томонидан инобатга олинмади ва у ўзи янги
ҳоким бўлиб қолди. На чора, «яна холпавани ҳоким
эвереди...»

Шу тариқа Туркистон Советлари III Улка Қурултойи ну-
қул европаликлардан иборат бўлган Халқ Комиссарлари
Советини сайлаб (7 большевик-максималист ва 8 сўл эсер),
унга ҳокимиятни топширди.

Бунга жавобан эса мусулмонлар ўзларининг IV қурул-
тойларида Туркистон мухториятини тузиб, шовинизмга
қарши қўзғолдилар [Қаранг: «ФТ», 1990, 9— 11-сонлар].

ШАХСИЙ МУЛОҲАЗАЛАР

Октябрь инқилоби тарихи хусусидаги кўп йиллик тад-
қиқотларим асосида айрим хулосаларни билдирмоқчиман.

1. Ўзбек меҳнаткашлари ва зиёлилари Октябрь инқило-
бида онгли равишда иштирок этди. Улар большевиклар-
нинг ер-сув, тинчлик, миллий масаладаги тенг ҳуқуқлилиқ
шиорларига ишониб, жанг қилди.

2. Рус инқилобий ҳаракати чоризмининг эллик йил
давомида ўтказиб келган мустамлакачилик сиёсати таъ-
сиридан ҳоли бўла олмади ҳамда ўзбек, тожик, қирғиз ва
бошқа Туркистон халқларига паст назар билан қараб, улар-
ни камситиб келди.

3. Рус шовинистларининг маҳаллий халқларга калонди-
моғлик билан қарашидан қатъи назар, Туркистон халқлари
Октябрь инқилобининг асл ҳоқиятини англаб етдилар.
Бу ҳақда инқилоб раҳбарларидан бири — Д. Манжаранинг
қуйидаги фикри диққатга сазовордир: «Маҳаллий миллат
меҳнаткашлари ёрдамидан аяғанида эди, оқғвардиячи от-
рядлар ўраб олган, озиқ-овқатсиз, кийим-кечаксиз қолган,
милтиқлари, ўқлари, снарядлари жуда кам бўлган ўн минг-
ларча ишчилар икки йил давомида, яъни марказдан мунта-
зам Қизил Армия етиб келгунча оқ бандитлар ҳужумини
қайтариб туришлари, ҳокимиятни ўз қўлларидан сақлаб қо-
лишлари мумкинми? Йўқ, албатта. Мумкин эди, деб тас-
диқлаш — синфий курашни мутлақо тушунмаслик ёки ўта-
кетган буюк давлатчи шовинист бўлиш демандир».

4. 1917 йил Октябрь қуруллойи қўзғолони ғалабасидан
сўнг ишчи, аскар ва деҳқон депутатлари Тошкент Улка со-
вети рус шовинизми ва мустамлакачилиги нуқтаи назардан
маҳаллий миллат вакилларини ўлка бошқарувига тортма-

ди. Бундай қўпол хато ҳақида рус большевиғи Д. Манжара
кейинчалик шундай ёзган эди: «Ҳукуматнинг биринчи тар-
кибида биронта ўзбек, туркман ёки қирғиз йўқ эди. Бунга
маҳаллий миллат ичиде яроқли кадрлар йўқлиги сабаб
дейиш мутлақо нотўғри. Уша даврда маҳаллий миллат ичи-
да зиёлилар гуруҳидагина эмас, балки ўзларини ишда кўр-
сатган ва 1917 йил Февралдан то Октябргача олиб борил-
ган инқилобий кураш ўтида чиниққан ишчилар ҳам бор
эди».

5. Совет ҳокимияти душманлари, собиқ Вақтли ҳуку-
мат тарафкашлари Октябрь инқилобидан кейингина ўзла-
рини ўзбек халқининг меҳрибонлари қилиб кўрсатди, Тур-
кистон мухторияти эълон қилинганда большевиклар бу
тактикани тўғри тушунмади. Туркистон мухториятига қар-
ши уруш эълон қилди. Большевиклар бу билан ўз дастур-
ларидаги «миллатларнинг ўз ҳуқуқини ўзи белгилаш» ҳақи-
даги қондага хилоф иш тутиб, ўз номини обрўсизлантирди.

6. 1917 йил ва ундан кейинги воқеаларда марксизм-ле-
нинизмининг миллий масаладаги асосий қондалари қўпол
равишда бузилди. «Ҳеч бир миллатга, ҳеч бир тилга имти-
ёз берилмасин», деган Ленин фикри Сталин томонидан
«буюк рус халқи» иборасига алмаштирилди. Хрушчев,
Брежнев, Андропов, Черненко эса бу қондан қонун кучи-
га айлантди. Шунинг учун, буюк рус шовинизми қайта
қувватланганлиги тўғрисида ҳам Иттифоқимизда миллат-
ларро адоват, миллатчилик кучайиб кетди.

7. Туркистондаги Октябрь инқилоби ва унинг самараси
бўлмиш Туркистон мухторияти тарихи ҳаққоний ҳолисона
ёndoшувга ҳамда чуқур ва атрофлича тадқиқотга муҳтож-
дир.

8. Тарих соҳасида, айниқса, Октябрь инқилоби масала-
сида илгари ва ҳозирги кунда енгил-елпи, сиёсий конъюк-
турага мосланган асарлар яратилди. Бу ҳол олимлар эти-
борини жиддий тадқиқотларга жалб этмоғи ила, улардан
фаол бўлишларини тақозо қилади.

Таниқли АҚШ тадқиқотчиси Р. Фишер ёзганидек,
«1917 йил жанглари тарих жабҳасида ҳамон давом этмоқ-
да».

Ҳамдам СОДИҚОВ,
тарих фанлари номзоди.

УРФ-ОДАТ ВА САЛОМАТЛИК

Маднёр САЛОЕВ.

Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш вазирлигининг
хўжалик ҳисобидаги «Шарқ» халқ табobati
жумҳурият марказининг бош шифокори.

● Табобат сирлари ● Гужум ва ийрнинг зосияти ● Тиббий қурилма табибнинг сезгис билан баҳшлаша оладими! ● Чилла бесабаб эмас ● Чақалоқ нега шўр сувга чўмилтирилган! ● Бешик ва суманинг фойдаси ● Суннат беҳинмат эмас ● Овқатланиш ва кийинишни биласизми!

«Захрами Хоразмшоҳ» («Хоразмшоҳ ҳазинаси») 1111 йилда табиб ва олим Абу Иброҳим Исмоил ибн Ҳасан ал-Ҳусайн ал-Журжоний (1045—1137) томонидан ёзилган. Китоб асосан Хоразм султони Қутбиддин Абулфатҳ Арслон тегин Муҳаммад Хоразмшоҳга бағишланган. «Хоразмшоҳ ҳазинаси» сўз боши ва тўққиз қисмдан иборат. Унда табобатга оид бўлган озодалик, ташхис қўйиш, турли касалликларни даволаш каби мавзуларда мукамал маълумот ёзиб қолдирилган.

Сўз бошида қуйидаги мавзуда фикр юритилади. Хоразмнинг иқлими салқин, ҳавоси мусоффо ва шифобахш. Шу сабабли инсонларнинг соғлиғи мустаҳкам. Бу ўлкада наботот турлари ҳам ранг-баранг бўлиб, мевалари ширин. Хоразм иқлимида тоза ҳаводан нафас олувчи одамларнинг юраги мустаҳкам, мияси тиник ва сезги аъзолари жуда ўткир ишлайди. Ҳайвонлари ҳам соғлом, гўшти ширин. Бу ўлка сувни Жайхун (Амударё)дан олади, унинг суви эса шифобахшлиги билан машҳурдир. Бу дарёнинг сувидан суғорилган ерлар мўл ҳосил беради. Хоразм ерлари кўпинча шўрхокдир, шунинг учун ҳам бузилмайди, зеро, бундай ерда турли хил зараркунанда ҳашарот кўпая олмайди.

Бироқ Хоразмнинг гўзал, шифобахш иқлимини ва мусоффо ҳавосини бузиб турадиган омиллар ҳам бор. Масалан, тоза, шифобахш ҳавони шаҳарлардан тарқалаётган чиқиндилар ҳиди бузиб, кишилар ва ҳайвонлар соғлиғига ёмон таъсир қилади, озиқ моддаларни бузади. Қишда асосан тўла пишмасдан узиб сақланган қовун ейдилар. Кўп қовунлар қуриштилади, бу қовунларни еган кишилар кўпинча оғир касалликлар ва ҳар хил шишлар билан хасталанади... Табобатга оид бундай нодир китобни ўқиган ҳар бир табиб чуқур ўйга толмасдан иложи йўқ.

Мен Самарқанд тиббиёт олий билимгоҳини тугатганман, Москва шаҳрида икки йил давомида махсус тайёрлов курсини битирганман. Кейин уч йил мобайнида хорижий мамлакатларда шифокор бўлиб ишладим. Ана шу шифокорлик фаолиятимда, ўқув қўлланмаларида шуни кўрдимки, касалликларга ташхис қўйишда асосан қурилмаларнинг берган маълумоти инобатга олинади. Минг афсуски, бу қўлланмаларда инсон сезги аъзолари орқали, мия ҳиссиёт даражасида оладиган маълумотларнинг касалликни билишдаги ўрни, имкониятлари умуман тилга олинмаган. Агарда замонавий тиббиётнинг ана шу қурилмалари берадиган маълумотларга мия ҳиссиёти, сезги аъзолари оладиган маълумотлар (танадан чиқаётган ҳидлар, балғамнинг таъми, сийдикнинг ранги, танадан чиқаётган тернинг таркиби ва ҳоказолар) қўшиб олиб борилса, бугунги тиббиётнинг касалликни билишдаги имкониятлари яна ҳам кенгаярди. Зотан, бемор сийдикнинг ранги, ҳиди, таъми каби омиллар қадимда табиблар учун касалликнинг сирини билишда асосий восита ҳисобланган. Сийдикнинг ҳиди ва рангига қараб беморнинг мизожини, феъл-атворини, иш қобилиятини аниқлаш мумкин. Ёки нажасининг ҳиди, рангига қараб беморга қандай таомлар тановул этишни тавсия қилса бўлади ва ҳоказо.

Минг йиллардан бери, балки инсоният пайдо бўлгандан буён десак ҳам хато қилмаймиз, инсонлар ўз-ўзини ҳар хил касалликлардан асраш учун, яшаш учун курашиб, касалликларни даволаш ва олдини олиш йўллари авлоддан авлодга тажриба орқали ўтказиб келганлар. Касалликни шу тарзда аниқлаш ва даволаш халқ табobati номи билан ҳаётимиздан чуқур ўрин олган эди.

Халқ табобатининг сирларини чуқур билган табиблар беморларнинг дардини тубандаги усуллар билан қисқа вақтда аниқ билиш имкониятига эгадир:

— бемор танасидан чиққан чиқиндилар— сийдик, нажас, тер, балғамнинг миқдори, ранги, ҳажмига қараб;

— беморнинг қон томири уришини ўлчаш билан;

— беморнинг танасидан тарқалаётган кўзга кўринмас нурларни табиб мия ҳиссиёти орқали қабул қилиши билан.

Халқ табobati соҳасида ўз касбининг моҳир усталари қилаётган ишлар бугунги экологик жиҳатдан танг вазиятда инсон учун катта аҳамиятга эга. Бунга соғлар ҳам, беморлар ҳам муҳтож.

Баъзи кишиларда шундай савол туғилиши мумкин. Ҳозирги техника шу даражада мукамаллашиб кетдики, битта қурилма бир неча миллион доллар туради. Шундай қимматбаҳо қурилмаларнинг бераётган маълумоти ҳам қимматлидир. Бинобарин, замонавий тиббий техника турганда халқ табобатига эҳтиёж бормикан?

Тиббий техника берадиган маълумотлар асосан танадаги кимёвий, физик ва электик ўзгаришларни кўрсатишга қаратилган. Халқ табobati усуллари эса танадаги жон ва руҳ ҳолатини тўлароқ аниқлаш имкониятига эга. Мисол учун замонавий тиббий техника қанчалик юксак даражада ривожланган бўлмасин, кишилар қалбидаги севги, нафрат, хурсандчилик каби руҳий ҳолатнинг миқдорини ўлчаш, ҳисоблаш имкониятига эга эмас. Шу боис ҳам халқ табobati асрлар давомида эгаллаган тажрибани замонавий тиббий техника ютуқлари билан қўшиб халқ хизматида қўйилса, нур устига аъло нур бўларди.

Менинг ёшлигим Хоразм вилоятида ўтди, бу билан фахрланаман. Назаримда Хоразм воҳасида қарийб ҳамма табибга ўхшайди. Авваллари ҳар бир хонадонда ҳовуз бўлар, ҳовузнинг тўрт бурчагига камиди тўрт туп гужум экиларди. Хоразмнинг ёзги иссиқ воҳасида кишиларнинг соғлигини сақлашда гужумдан тарқалаётган тоза ҳаво, шифобахш электроҳанрабо нурлари фойдали бўлган. Ҳовуздан бугланаётган сув қуруқ ҳавони кераклигича намлаб кераклигича шифобахш қилиб туради.

Ҳовуз қирғоқларида албатта ийир доривор ўти экилган бўларди. Ийир илдизи сувни бузилишдан асрайди, сув ҳовузда қанча сақланса ҳам, ундан ичимлик сифатида фойдаланиш мумкин бўлган. Чингизхон аскарлари ўзлари билан тугун ичида ийир илдизини олиб юрганлар. Йўлда кўлмак сув учраса, унга ийир томирини ташлаб, икки соатча кутишган. Кейин сувни бемалол ичиш мумкин бўлган. Ийир томирдан тайёрланган дори ичиб юрилса, кишиларнинг хотираси, иш қобилияти кексайган чоғида ҳам яхши сақланиб қолади. Ийирнинг илдизидан тайёрланган дориларни оналаримиз болаларга ичириб, қорин оғриғини яхши даволардилар.

Абу Али ибн Сино 30 йил Хоразм воҳасида яшаган ва табиблик қилган. Юқорида номи тилга олинган «Хоразмшоҳ ҳазинаси» каби нодир тиббий китобни ёзган Журжоний ва Ибн Сино каби буюк табиблар Хоразм халқига соғлом яшаш қондаларини ўргатганлар. Бахтимизга шундай заковотли боболаримиз бор эканки, то бизнинг давримизгача кишилар ўз-ўзини даволаш йўллари билан кўплаб касалликлардан шифо топиб, узоқ умр кўриш шарафига муяссар бўлганлар.

Авваллари қишлоқларда қари кишилар жуда кўп эди, ёшларга доно маслаҳатлар бериб туришарди. Айниқса кишилар ҳақини емасликка, ўғирлик қилмасликка, қарғиш олмасликка, танани соғлом сақлаш қондаларига ўргатар эдилар. Ҳозирги кунда қишлоқларда қарияларни жуда кам кўрамыз.

Бола туғилганда туққан аёл билан чақалоқ чилладан чиқиши керак, дейилганда уларни шамоллашдан, ёмон кўзлардан асраш кўзда тутилади. Чилла катта (40 кун) ва кичик (20 кун)га бўлинади. Чилланинг қондасига риоя қилиш билан кўплаб касалликлардан сақланиш мумкин. Бир йил давомида— ҳомиладорлик пайтида она танасида жуда катта ўзгаришлар кечади. Аёл танаси ниҳоятда толиқиб, ночор ҳолга келиб қолади. Зотан, ҳомиладорликни ҳам оғир касалликнинг бир турига ўхшатиш мумкин. Бу даврда кийиниш, овқатланиш қоидалари, асабни бузмаслик қабиларни келинчаларга бувиларимиз ўргатишарди. Кўзи ёриган аёлнинг овқати қуввати ва таркиби жиҳатидан ўз қоидаларига эга. Мисол учун эмизикли она саримсоқ, пиёз, мурч, спиртли ичимлик истеъмол қилмаслиги, укол, ҳабдори қабул этмаслиги керак. Чунки она нимаки истеъмол қилса, унинг асаби қандай бўлса, танасидан руҳий, кимёвий, физик ҳолатлар она сути орқали ёш гўдак танасига ўтади. Агар ота-она ҳаром иш қилса, шу ҳаромлик бола танасига ўтади. Фарзандларнинг келгусида соғлом, тоза ёки ҳаром бўлиб ўсиши ана шунга боғлиқ. Ҳозирги ўрта мактаб ва олий билимгоҳларнинг ўқув қўлланмаларида бу ҳақда бирон маслаҳат йўқ.

Шунингдек, тўғри турмуш тарзини билмаганлар кўпинча сурункали касалликларга мубтало бўладилар. Оналаримиз чақалоқни 3-4 марта намақоб сувда яхшилаб чўмилтиришарди. Тузли сувда гўдакнинг териси қотади, ҳар хил микроблардан тозаланади, етилади. Шундай қилгандагина чақалоқнинг терлайдиган жойлари (кўлтиғи, бути) қизариб шилиниб кетмайди. Натижада шўр сувда ювилган болалар катта бўлганда ҳам турли тери касалликларига учрашмайди. Аксинча, шўр сувда ювилмаганлар катта бўлганда кўп терлаб, ёқимсиз ҳид тарқатиб юради. Қисқаси, чақалоқни намақобда чўмилтириш бир умрга кўплаб касалликларнинг олдини олиш ҳисобланади.

Мусулмонларда болани бешикка белашади, бешик боши доимо қиблага қаратиб қўйилади. Қўллари, оёқлари маҳкам боғланган, танаси тоза қилиб ўралган гўдак касаллик қакирувчи ташқи муҳит таъсиридан сақланади. Суякларини тўғри ва чиройли бўлиб ўсади. Чақалоқ бутига қўйилган сумак боланинг жинсий аъзолари чиройли ва равон ўсишига имконият яратиб беради. Гўдак бешикда ётмаса таги бўлганда, ифлосланади, ёмон ҳид чиқади, жинсий аъзоларини шамоллатади. Агар сумак билан ухласа, бу нохушлиқдан ва хавфли касалликдан фориғ бўлади. Зеро, ёшлиқда жинсий аъзоларнинг озгина шамоллаши ҳам катта бўлганда бепуштлиқка, жинсий ожизликка олиб келади.

Яқинда АҚШда бўлиб ўтган бир анжуманда шу нарса таъкидланди. Суннат қилинмаган эркак билан ҳаёт кечирувчи аёлларда суннат қилинган эркаклар билан яшовчи аёлларга қараганда жинсий аъзолар рақи 10 баравар кўп учраркан. Бунга сабаб суннат қилинмаган эркак олотида ажраладиган суюқлик аёлларнинг жинсий аъзосига канцероген, яъни захарли таъсир қилар экан. Бундан ташқари, суннат қилинмаган эркаклар фимоз касаллигига кўп учрайди. Бизнинг иссиқ иқлим шароитимизда эса бу дард айниқса оғир кечади.

Болаларни даволовчи шифокорларнинг ўқув китобларида чақалоқни шўр сувда чўмилтириш қоидалари, унинг фойдаси ёки зарари ҳақида бирор сўз ёзилмаган. Минг афсуски, бувиларимиз билган нарсаларни биз— замонавий шифокорлар билмаймиз. Устига-устак, ҳаёт тажрибасига эга бўлган, халқ орасидан етишиб чиққан ҳақиқий истеъдодли табиблар ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ «фирибгар», «алдамчи» каби ҳақоратлар билан қатор йиллардан бери айблаб келинди. Оқибатда эса халқимизни кўплаб касалликлардан осонгина халос қиладиган даволаш усулларидан маҳрум бўлдик, асрлар давомида йўғилган даволаш тажрибаларини йўқотдик ҳисоби. Энди бўлса ҳамма беморнинг даволанадиган йўли битта— ҳабдори, инъекция каби кимёвий йўл билан олинган доривор моддалар бўлиб қолди даярли.

Эшак еми деган касалликни табиблар дам солиб, эшакка бемор этагидан ем бериб, менинг кўз олдимда даволашган. Бу дард замонавий тиббиётда «Квик шиши» дейилади. Шифокорлар бу касалликни кальций хлор, кальций

глюконат, тавегил, димедрол, баъзан преднизолон каби гормонал моддаларни бериб даволашади. Беморлар 15—20 кун даволангандагина қисман тузалади. Кузатувларимиз шуни кўрсатдики, эшак еми, теридаги ҳар хил аллергик кўринишлар, аллергик ринит касаллигини бирорта ҳабдори ва уколсиз, халқ табobati усулларини кўллаб бир ҳафтада даволаш мумкин.

Беморнинг дардини олиш учун унинг қуюн томирини уқалаш керак, дейишади табиблар. Боболаримизнинг бу усули замонавий шифокорлар тилида «нуқталарни уқалаш» деб юритилади. Кимнинг ичи оғирса, табиблар унинг энав томирини уқалаб, бир зумда даволай олади. Эски ҳаммомларда «ходимгар» деб аталувчи уқаловчилар бўларди. Бу хил даволаш усуллари замонавий тиббиёт тилида «мануал терапия» номи билан аталади.

Жумҳурият «Шарқ» халқ табobati марказимизда энав томирини, нуқталарни уқалаш, қўл билан даволаш, игна санчиш, шифобахш ўтлар ёрдамида даволашни йўлга қўйдик. Бу усуллар ёрдамида бир неча хил касалликларнинг олдини олиб, кишиларнинг соғлигини тикляпмиз. Мисол учун, бош оғриқлари, юрак уриш ва санчишлари, ҳаво етмаслик, уйқусизлик, асаби бузуқлик, қон босими ортиши, бронхиал астма, ҳар хил аллергиялар, жинсий ожизлик, ўт халтанинг баъзи касалликлари, гастритлар, ёш утишига боғлиқ кўз хираланиши, семиришни истовчилар, умумий иш қобилиятининг пасайиши, радикулитлар, остеохондрозлар, сочининг тўкилиши, оғриқли ҳайз кўришлар, гинекологик шамоллашлар, юздаги косметик доғлар ва ажинларни кетказиш ва ҳоказо касалликларни биронта ҳабдори, уколсиз даволаш имкониятига эгамиз.

Табибларнинг асосий вазифаси— инсонни касалликка етказмаслик, касал бўлишнинг олдини олишдир. Бунинг учун авваламбор кишиларга тўғри кийиниш, ухлаш, ишлаш, жинсий алоқа қилиш, ўзаро мулоқот каби қоидаларни ўргатиш зарур.

Масалан, узумдан кейин қуритилган гўшт ейиш мумкин эмас, кимки саримсоқни кўп еса кўз нури пасаяди, кечаси ёмон кўрадиган бўлади. Кимнинг танасида совуқлик кўп бўлса, у асал ейиши керак. Кимки апельсин сувини кўп ичса, ўз жигарини кучсизлантириб, касалликка чалинади. Тўғри ухлаш, дам олиш, тўғри кийиниш қоидаларини билиш жуда кўплаб касалликларнинг олдини олишда асосий омиллардан биридир.

Кийиниш қондасига бир мисол. Хоразм халқида шундай бир одат бўлган: 50 ёшга етган отасига ўғли «сангсанги пўстин» (замонавий номи «дублёрка») совға қилган. Одам 50 ёшга етганда мизожи совий бошлайди. Сангсанги пўстин эса танани иссиқ сақлаб, шамоллашдан асрайди. Шу йўл билан ўғил отасининг умрини ўзайтирган бўлади.

Хоразмда чўғирма, бошқа вилоятларда дўппи кийиладди. Бош кийимнинг шакли, нимадан тикилиши ҳам кишиларнинг соғлигини асрашда катта аҳамиятга эга. Хоразм чўғирмаси кишининг юзига қуёш нурларини туширмасдан, соя солиб туради, бу билан юзга ажин тушиши, юз тери рақи, юз ортиқча қорайиб кетиши, юз терисида майда йирингли касалликлар пайдо бўлишининг олдини олиб, кишининг юзини доимо тоза, фаришталик қилиб, инсонни кўплаб касалликлардан асрашга хизмат қиладди.

Бош кийим киймаслик оқибатида эса ҳозирда ёшларда

бош оғриғи, қулоқда ҳар хил шовқинлар пайдо бўлиши, соч эрта оқариши ва тўкилиши, хотира пасайиши, кўз нурининг ожизланиши, асаб касалликлари, бош айланиши, уйку бузилиши каби кўнгилсиз ҳолатлар кўпайиб кетди.

Биламизки, Ер курраси доимо ўз ўқи атрофида айланиб туради. Унинг ўзи манфий ишорали, одам боши баландлигидагина ҳаво мусбат зарядга эга. Табиатда шарқ томон мусбат, ғарб тараф манфий зарядлидир. Табиатдаги оҳанрабо майдонлари қонуниятлари инсон танасидаги қонуниятлар билан узвий боғлиқ.

Одам танасидаги зарядларнинг жойланиши тубандагича: бош мусбат, оёқ манфий, тананинг ўнг тарафи мусбат, чап тарафи манфий, олд тарафимиз мусбат, орқа тарафимиз манфий.

Табиатдаги жамики жонли ва жонсиз мавжудот табиат қонунларига асосланиб яшаши шарт. Кимки бу қонунни бузса, табиатнинг ўзи уни бир шаклдан бошқа шаклга ўтказиши. Бошқача айтганда, бу хил одамлар ҳар хил касалликка мубтало бўлиб, ажалидан беш кун бурун ўлади. Шунинг учун ҳам овқатланганда, кийинганда, юрганда, ухлаганда, умуман, яшаш жараёнида табиат қонунларига амал қилмоғимиз керак.

Ота-боболаримиз айтгандек, ухлаганда бошингизни албатта қиблага қўйиб ётинг. Оёғингиз орқа томонга қарасин. Шунда мусбат зарядга эга бошингиз табиатнинг мусбат томонига, оёғингиз манфий зарядли томонга (шимолга) қараб тўғри ётган бўласиз. Унг қўл мусбат зарядга, чап қўл манфий зарядга эга бўлиб, табиат томонларининг зарядига мос тушади.

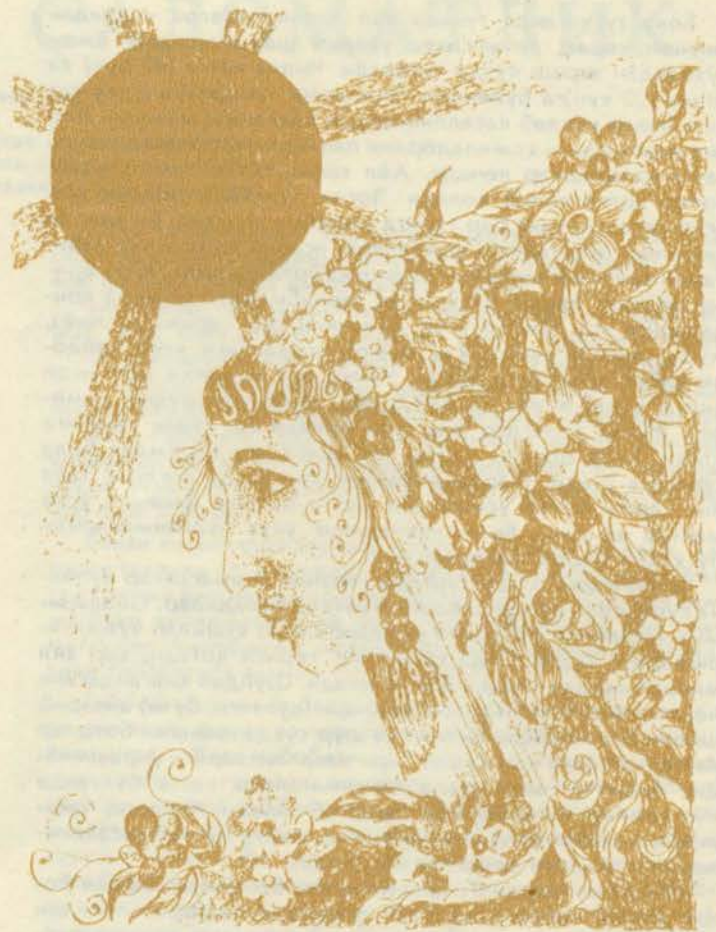
Пайғамбаримиз Мухаммад алайҳиссалом, машҳур табиб Ибн Синолар туш пайтида озгина ухлаб олганлар. Ухлаш ҳам ўзининг қонунларига эга. Умуман, ухлаш тартибини ҳайвонлар ва қушлардан ўрганмоқ керак. Улар қоронғи тушиши билан ухлашади, тонг ёришуви билан уйғонишади. Қуёш қанчалик баланддалигига қараб, куннинг турли вақтида ерга ва ерда яшовчи ҳайвонлар, одамларга ҳар хил таъсир қилади. Қуёшдан келаётган электроҳанрабо нурлар таъсирида баъзи касалликлар тузалади, бошқалари кучаяди, одамнинг руҳияти, ўйлаш ва иш қобилияти ҳам Қуёшга боғлиқ ҳолда ўзгариб туради. Кимки тонг ёришуви билан уйқудан турса, унга Қуёшнинг, Ернинг электроҳанрабо нурлари таъсири жуда сезиларсиз бўлади. Шу сабабли инсон мияси, сезги аъзолари ва бутун танаси сокин ва хатосиз ишлайди. Қуёш чиққан вақтдан бошлаб, ундан ва бошқа сайёралардан келаётган электроҳанрабо нурлар миянинг ўйлаш қобилиятига халақит беради. Натижада иш сифати ва унумдорлиги пасайиб, ўша киши ота-боболар айтгандек «худо берган ризқдан маҳрум бўлади».

Кечқурун — кун ботиш арафасида ухлаш мумкин эмас. Кимки кечқурун сурункали ухласа, миёда хилт, яъни шилимшиқ модда кўп тўпланиб, юзлари қўполлашади, ҳар хил ҳуснбузарлар пайдо бўлади, хотираси тезда пасайиб кетади.

Асрлардан бери халқимизда одат тусига кирган таҳорат қилиш, намоз ўқиш қабилар ҳам юқорида айтилган табиат қонунлари билан уйғунликда яшаш тарзидир. Кимки доимо таҳорат қилиб юрса, бавосир, жинсий ожизлик, тез толиқиш, иш қобилиятининг пасайиб кетиши, тез қартайиш каби кўплаб касалликларнинг олдини олган бўлади. Таҳоратнинг озодалик соҳасидаги ўрни ҳаммага маълум.

Шунингдек, мунажжимлар, руҳонийлар, фолбиллар, бурҳонлар, синиқчилар, илгирлар, кинначилар, гипнозчилар, гиёҳлар билан даволайдиган табиблар тўғрисида ҳам кўплаб кузатувларни ва ҳар хил фикрларни айтиш мумкин. Бизнинг фикрларимиз эски китоблардан олинган фикрлар билан тўлдирилса, ота-боболаримиздан мерос қолган нодир китоблар ўзбекчага таржима қилиниб тиббиёт билимгоҳларида ўқитилса, халқимиз муҳтож бўлган — ҳар томонлама чуқур илмга эга табиб-шифокорларни тарбиялаб етиштириш имконига эга бўлардик.

Бизнинг табобат марказимиз қошида Шарқшунослик билимгоҳи олимларидан иборат таржимонлар гуруҳи ишлаб турибди. Аҳолида табобатга оид эски китоблар бўлса, сотиб оламиз, ўзбек тилига таржима қилиб, нашр этамиз.

РАМАДОН— МУҚАДДАС ОЙ

МАЪЛУМКИ, исломда рўза тутиш вақти тонг ёришмасдан аввал бошланиб, кеч, кун ботишига қадар давом этади. Бу орада қабул қилинган қонда шу: рўза вақтида ейиш-ичиш ва бошқа номъқул ишлардан ўзини тийиш зарур, акс ҳолда рўза бузилади, келажакда унинг қазосини тутиб бериш керак бўлади.

Рўза тутиш барча эс-ҳуши бутун, балоғат ёшига етган ҳар бир мусулмонга буюрилган. Бунда ўғил болалар ўн икки ёшдан, қизлар эса тўққиз ёшдан рўза тутишлари керак бўлади.

Кимки хаста ё сафарда бўлса, ҳомпадор ё эмизикли, ё ҳайз кўрган бўлса, вақтинча рўза тутишдан озод қилинади. Рўза вақтида улар тутмасликлари мумкин, лекин кейинчалик, хаста одам тузалгач, эмизикли бола сўтдан ажралгач, ўша рўзасини тутиб бериши шарт. Бир киши бирор иш қилиш борасида ўзига-ўзи сўз беради, чунончи, мен фалон нарсага эриша олсам, шу орзу ё иш амалга ошса, шунча рўза тутиб берадими, деб сўз олади. Бу аҳд қилган ҳисобланади. Борди-ю бу истаги амалга ошса, у ўша ваъдасидаги рўзани тутиб бериши керак. Бу вожиб рўзаси дейилади.

Мухаррам (январь) ойининг 8 ва 9-куни, бўлмаса 10 ёки 11-кунлари рўза тутиш суннат саналади, зулҳижжа — декабрь ойининг тўққизинчи кунини, ё қурбон байрами арафасида ҳам рўза тутиш суннат бўлган. Бундай кунларда Пайғамбар рўза тут-

гани учун у кишига ҳурматан қилган ода-тини умматлари бажо келтириши у киши-га бўлган эътиқодни кўрсатади. Яна, ҳаф-танинг душанба, пайшанба кунлари, қамар-ий ойларнинг 13—15-кунлари рўза тутиш суннат бўлган, рамазоннинг сўнгги кунла-ри шаввал (октябрь) ойда эса олти кун рўза тутиш ҳам суннат бўлган. Рўза мусул-мончиликнинг асосий устунларидан бири саналади.

Аммо жуда кўп одамлар шу кунимиз-нинг ўзида очлик билан ўзларида бўлган турли-туман дардларнинг даволамоқчи бў-ладилар. Буни эса интизом ва ишонч билан бажо келтиришарди. Ҳар бир кишида бун-га ишонч бўлмаса, бундан қузатилган маъ-сад амалга ошмаслиги аниқ. Шу жиҳатдан ҳам ишончининг кучи зўр.

Рамадон оғи Ислоҳ оламида муборақ ойлардан саналади. Бу ойда рўза тутилса, кунларнинг иссиқлигидан банданинг қилган барча гуноҳлари куйиб кетиб, у бегуноҳ бўлиб қолади, деган эътиқод ҳам бор. Зикр қилинишича, бу борада Ҳадиси шар-иф ҳам бўлиб, унда бу умматим оғи, бун-да юз берган гуноҳлар кечирилди, дейил-ган.

Рамадон Қуръонда ҳам эсланилган: «Эй имон келтирганлар! Сиздан аввалги-ларга фарз қилинган каби, сизларга ҳам рўза тутиш фарз қилинди, шунда ёмонлик-лардан ҳимоя қилинурсиз». Яна унда шун-дай дейилган: «Рўза санокли кунлардан иборатдир. Ичингизда хасталанган ё бўл-масам, сафарда бўлган кишилар рўза тут-маган кунлари эвазига бошқа кунларда тутар. Рўза тутишга қийналганлар бир йўқсил қоринини тўйгазар даражада ҳақиқ-ни берур. Ҳар ким чин кўнгилдан бирор яхшилик қилса, унинг учун янада хайрли бўлади. Билиб қўйинг, рўза тутиш сиз учун хайрли бир ишдир».

Қуръони каримда яна шундай дейилган: «Рамазон оғи шундай ойки, рост билан ёлгонин ажратган, тўғри йўлга йўлатган, очиқ далилларни ўзида намойён этган, одамларга тўғри йўлни берган Қуръон мана шу ойда туширилган. Орангиздан ким бу ойга етишган бўлса, рўзасини тутсин, хаста ё сафарда бўлган кишилар тутмаган кунлари эвазига бошқа кунлари тутиб бер-син. Аллоҳ сиз учун қўлайлиқни истади, қийналишингизни истамас». [Бақара сура-си, 183—185-оятлар].

Пайғамбар Ҳадисда рўза тутиш бораси-да айтилишича, мусулмонлик беш тамол асосига қурилган: «Аллоҳдан бошқа илоҳ бўлмаганлигига ишонили, яъни имон келти-риш, Муҳаммад унинг ҳақиқий элчиси экан-лигига гувоҳлик бериш, намоз ўқиш, мол-дунёсидан закот бериш, рўза тутиш ва умрида жипла бўлмаса бир маротаба ҳаж зиёратини бажо келтиришдир».

Рўза тутиш ҳижратнинг иккинчи йили шаъбон (август) ойининг ўнинчи кўни юза-га келди. Рўза исломда бошқа фарз бўл-ган беш асос — устунлардан бири, бу ҳам мисоли бир ибодатдан иборат. Нега рама-дон оғи исломда муқаддас ойлардан са-налган ва нега бу ойда рўза тутиш одат бўлган, бунинг сабаби нимада!

Сабаб шунки, ислом ва бошқа динлар тарихида кўп ҳодисалар худди мана шу ойда юз берган, булар ёзма тарих саҳи-фаларида битилган.

Масалан, исломнинг асоси ҳисобланган Қуръони карим худди шу ойда нозил бўл-ган, уни қадр кечасида — 26 дан 27 га ўтар кечаси юз берган, дейишади. Шунинг учун ҳам бу ой, Қуръонда айтилишича, бошқа ойларнинг «Мингидан ҳам яхшироқдир» деб билинади.

Беруний [973—1048] бу борада ёзади: «Авоҳ халқ шунга келишганлар, чўнки

«Қадр кечаси» қайси кеча экани аниқ маъ-лум эмас. Баъзилар уни ўн еттинчи ёки ўн тўққизинчи кечалардан қидиринг, деган. Чўнки бу иккиси орасида Бадр воқеаси ва Маккаи фатҳ этиш юз бериб, ёрдам учун фаришталар жаннатдан тушириб юборил-ган, дейилади. Бу тўғри бўлиши ҳам мўм-кин, чўнки худойи таоло: «Шу кеча раби-нини изни билан фаришталар ва руҳ туша-ди, ҳамма ишларда тинчлик бўлади, деган» [Беруний. «Қадимги халқлардан қолган ёд-горликлар». Тошкент, 1968, 393-бет].

Яна бу ойнинг олтинчисида Ҳўсейн ибн Али туғилган, ўннингисидан пайғамбарнинг биринчи завжайи муҳтарамаси Ҳадича ва-фот этган кун, ўн еттинчисининг тонгида машҳур Бадр уруши юз берди.

Беруний китобининг бошқа жойида шун-и ёзади: «Баъзилар [Бадр воқеаси] ўн тўққи-зинчи кўни юз берди, дейди. Бу тўғри эмас, чўнки у воқеанинг иккинчи ҳижрий йили [милодий 623—624] душанба кўни рўй бергани ҳақида хабарлар кетма-кет уланиб келган. Агар рамадон бошини ҳи-соблаб кўрсак, унинг шанба кўни эканини кўраемиз. Шунда қидирилаётган душанба ўн еттинчига тўғри келади» [Абу Райҳон Беруний, 392].

Тарихчиларнинг зикр этишича, ана шу кўни Абдураҳмон ибн Мулжми ал-Муро-дий келиб, халифа Али ибн Абу Толибнинг миясига уриб ярадор қилган. Бу эса 41 йил 17-рамадон [милодий 14. 1. 661] да юз берган. Шундан сўнг 21-рамадон [18 январь] кўни бу киши вафот этган.

Рамадоннинг 21-си, яна, Имом Али ал-Ризонинг вафоти кўни. Баъзилар уни йигирма учини вафот этган дейишади. Йигирма иккинчисида Али ибн Абу Толиб туғилган кўни.

Берунийда келтирилишича, йигирма тўр-тинчи рамадонда фўрқон туширилган. Фўрқон — Қуръоннинг номларидан би-ри, яъни «Икки нарсанинг орасини ажра-тиб турувчи» ёки «фарқ қиладиган нар-са» деганидир. Бу билан мусулмон билан кофирлар орасини ажратиб турувчи бир китоб, дейиш назарда тутилган.

Манбазларда Қуръон нозил бўлиши ҳа-қида икки хил фикр пайдо бўлган. Бирини рамадоннинг 26 дан 27 га ўтар кечаси но-зил бўлган, Беруний келтиришича, бошқа бирини, йигирма тўртинчи кўни нозил бўл-ган. «Рамадон оғи шундайки, — дейилади Қуръонда, — унда Қуръон туширилди». Бу хусусда унинг рамадон оғида туширилган-ни аниқ. Қуръоннинг «Анфол» сурасида-ги [40—42-оят] «бандамизга фўрқон — икки тўда учрашган кўни нозил қилган нарсамиз» деган жумла бор. Бундан баъзи тарихчилар Бадр жанги мўносабати билан тушган сура деб олишади. Бундай далил-ларни келтириб, Беруний давом этади: «Бу билан Қуръоннинг ўн еттинчи [рама-дон] кўни туширилгани исбот этилади. Чўнки бу икки тўда Бадрда ўша кўни учра-шишган [яъни уришишган]. Яна, тўғрисиани худо билади».

Рамадон оғида юз берган ҳодисалар-дан яна келтирадиган бўлсак, шундайки, унинг йигирма бешини Абу Муслим Абду-раҳмон ибн Муслим ошкора равишда аб-босийлар давлатига даъво қилади.

Йигирма олтинчи кўни эса Али ибн Му-ҳаммад ал-Бурқий Басра шахрига бостириб киради. У ўзини Али авлодларидан деб кўрсатиб халифалик тахтига даъво ҳам қи-лади. Шаҳида бу киши исломнинг дастлаб-ки йилларида ҳам ҳокимият учун кураш-ган шахслардан эди.

Рамадон ойининг муқаддаслигига яна бошқа сабаблар ҳам бор, унинг биринчи кўни Иброҳим пайғамбарга худодан бир неча саҳифа тушган. Бу эса китоб нозил

бўлган деб тушунилади. Рамадоннинг олтинчисида эса Мўсога таврот туширил-ган, ўн иккинчисида — Довудга забур ту-ширилган, ўн саккизинчисида — Исога ин-жил туширилган.

Хуллас, рамадон ойининг деярлик ҳар бир кўни тарих жараёнидаги улўғ кўнлар ёки эсламли кўнлар экан. Ҳатто баъзи кўнлар икки ва ундан ҳам кўп бор эслана-диган кун бўлиб чиқаяпти. Шунинг учун ҳам рамадон муқаддас ойлардан саналга-ни ажабланарли эмас.

Ислоҳ эътиқодича, рўза кишидаги сабр-тоқатни синовичи имтиҳондан иборатдир. Уларча, сабр инсоннинг руҳини яхшилай-ди, иродасини чиниқтиради, шу билан бирга у инсон руҳий ҳолатини идора этиб турадиган бир ички кўчдан иборат. Сабр киши матонатни зўрайтиради, унга кўч ва ирода қўшади ва ниҳоят инсонни олижаноб поғонага, юксаликка кўтариб кўяди. Шу билан инсондаги қамолат ва матонатни бошқаради. Ҳар бир нарсанда сабр-тоқат зарур бўлганидек, илм-фанда, санъат ва маърифатда ҳам зарур. Шу-нинг учун ҳам Қуръонда: «Аллоҳ сабр эт-ганлар билан биргадир» деган оят келгани бежиз эмас. Бу эса сабр қилишга ундай-ди. «Рўза — сабрнинг ярми, сабр эса имон-нинг ярми»дир. Яна: «Ҳар нарсанинг бир закоти бор, вужуд закоти — рўза» деган Ҳадиси шариф Пайғамбар лафзидан чиқ-ши ҳам бунинг далилидир.

Одатда рамадон оғида камбағал — йўқсилларга хайру эҳсон қилиниши, барча ёмон хулқ, феъли атвордан, сўкинши, қар-ғаш қабиладан сақланиши, ундан тийилиш ҳар бир рўза тутувчига юқлатилади. Ки-шида гўзал хулқ-атвор бўлса, ёмон одат-лардан тийилиш, ундай одам тутган рўза-си мақбул саналади. Акс ҳолда хайрли бў-либ тугамайди.

Рўза сихат-сапоматлик калити ҳамдир. Йил давомида емак-ичмақдан ҳориган ош-қозон рамадонда бирмунча дам олади, одам тетик бўлиши учун кўч-қувват йиғи-ша имкон ҳозирлайди.

Рўза инсонда чидамлилики ва таҳаммул кўчини пайдо қилади.

Рўза сабаби билан кўрилган тадбир киши умрини зайтиради, сапоматлигини яхши-лайди, кўп овқат ейиш одамини тез қари-тади, ундан тийилиш эса, одамга ёшлик, бардамлик келтиради.

Меҳнаткаш одам учун рўза соғлиқ ва ро-ҳат манбадир. Рўзага риоя қилганлар бу вақтда ўзларини қўш каби енгил ҳис этади.

Рўза тутган киши кўнда икки марта овқат ейди, бири саҳарлик қилганида, бошқаси ифторда. Бугунги табаот бунга монъелик қилмайди. Ошқозон тўлмаган, бўш бўлган кезде бадан ҳам енгил бўлади.

Рўза инсоннинг соғлиги ва маънавий ҳаёти учун фойдали. Бу маънавий бир парҳез ишнини бажо келтиради.

Инсон кўп ейиш-ичиш оқибатида кўзга кўринмайди, аммо сезиладиган дардга дўчор бўлади, рўза эса уни йўлга солади, саломатлиқка фойда келтиради.

Рўза воситаси билан инсон нафсини тийиб, риёзатда бўлади, бу билан маъна-вий томондан ҳам тартибга тушган бўлади.

Эски нақлларда айтилишича, уч кимса-нинг дуоси ҳеч рад бўлмас экан, яъни қа-бул қилинар экан. Бу — ифтор бўлгунча рўза бўлган киши дуоси; адолатли давлат рамси дуоси ва ниҳоят зулм қилинган ки-шининг дуоси.

Абдусодиқ ИРИСОВ,
Ўзбекистон Фанлар академияси
Шарқшунослик илмгоҳининг
катта илмий ходими

Ҷағли

Мухаммад қалидли саронлига жаъили, фазилети ва кўрсатишлари жақлига қалидлар

РАҲМИ ВА МЕҲРИБОН ТАНҒРИ НОМИ БИЛАН РАСУЛУЛЛОҲ АЛАЙҲИССАЛОМ АЙТАДИЛАР:

12. Қайси бир ёш одам кекса кишини улуғ ёши ҳурмати-дан иззат-икром қилган бўлса, ўша ёшга етганида Аллоҳ Таоло уни ҳам иззат-икром қиладиганларни пайдо қилиб қўяди.

(ТЕРМИЗИЙ ривояти.)

13. Марҳумнинг ортидан унинг учта нарсаси — аҳлу аёли, молу дунёси ва қилган яхши-ёмон амаллари эргашади. Лекин уларнинг иккитаси бирга кета олмай шу дунёда қолади, фақат амаллари бирга ҳамроҳ бўлади.

(БУХОРИЙ ва МУСЛИМ ривоятлари.)

14. Одамлар бирор нарса берадими, йўқми, барибир гадолик қилгандан кўра ўтин териб келиб тирикчилик қилиш афзалдир.

(БУХОРИЙ ва МУСЛИМ ривояти.)

15. Садақа бериш билан бойлик камайиб қолмайди, кечирувчи одамнинг Аллоҳ Таоло иззат-ҳурматини оширади, Аллоҳ учун ўзини камтар тутган кишининг мартабасини эса баланд қилади.

(МУСЛИМ ривояти.)

16. Сув ичганда туяга ўхшаб бир нафас билан ичманглар, балки бошида «Бисмиллоҳ»ни айтиб, икки-уч бўлиб ичгандан сўнг охирида «алҳамду лиллоҳ» деб шукрини бажо келтиринглар.

(ТЕРМИЗИЙ ривояти.)

17. Соқий (қосағул, сув улашувчи) ўзи охирида ичиши лозим.

(ТЕРМИЗИЙ ривояти.)

18. Меҳмондўстлик ва танишу бегонага салом беришлик мусулмончиликнинг энг яхши фазилатларидандир.

(БУХОРИЙ ва МУСЛИМ ривояти.)

19. Уловдаги одам (сувора) пиёдага, пиёда кетаётган одам ўтирганга, озчилик кўпчиликка, ёш одам кексага салом бериши керак.

(БУХОРИЙ ва МУСЛИМ ривояти.)

20. Уз уйинга киришда ҳам салом билан киргин, шунда ўзинга ҳам, оиланга ҳам барака ҳосил бўлур.

(ТЕРМИЗИЙ ривояти.)

21. Расулulloҳ алайҳиссалом ёш болаларга ҳам салом бериб ўтар эдилар.

(БУХОРИЙ ва МУСЛИМ ривояти.)

ИЗОҲЛАР

12-ҲАДИС. Ёши улуғларни ҳурмат ва эҳтиром қилиш тўғрисида бундан бошқа ҳам ҳадиси шарифлар кўп нақл этилган. Исломот таълимоти бўйича инсон қилган яхшилик ва савобли ишлари ҳамда гуноҳу жиноятлари эвазига шу дунёнинг ўзида ҳам мукофот ва жазоларга қисман эришади. Ота-она хизматини қилиб, розилиklarини топиш, кексаю ёшларни иззат-ҳурмат қилиш, бева-бечораларга моддий ёрдам кўрсатиш ва ҳоказолар шулар жумласидандир.

13-ҲАДИС. Бу ҳадиси шарифда инсоннинг яшашдан мақсади фақат бола-чақа орттириш ва молу дунё йиғишдан иборат бўлиб қолмаслиги, балки икки дунёси учун ҳам фойдали, хайрли ишларни амалга оширишга ҳаракат қилишининг зарурлиги ўқдирилади. «Бойлик ва фарзандлар сизларга имтиҳон учун берилади. Аллоҳ Таоло ҳузурида эса, бу имтиҳондан яхши ўтганлар учун катта мукофот тайёрлаб қўйилгандир», — дейилади Қуръони каримнинг «Тағобун» сураси, 15-оятда.

14-ҲАДИС. Жисмоний соғлом одам учун касбу ҳунар билан кун ўтказиш ўрнига тамаъгирлик ва тиламчилик қилиш мутлақо мумкин эмас. Ишлашга лаёқатсиз, мажруҳ ва нотавон кишиларгагина кундалик ҳолатига яраша гадолик қилишга рухсат этилади.

15-ҲАДИС. Ўзини камтар туттириш, тавозе ҳам ҳар хил бўлади. Баъзи кишилар бирор шахсий гаразини амалга ошириш учун вақтинча баъзи мақомларда асли дилида йўқ бўлса ҳам ўзини камтар тутадилар. Бундай тавозедан савоб ҳосил бўлмайди, чунки у Аллоҳ учун бўлмайди. Тавозенинг зидди кибр бўлиб, мазмуни ўзини бошқалардан баланд туттириш демакдир. Бу ҳам энг разил сифатлардандир.

16-ҲАДИС. Сувни ичаётиб ёки ичиб бўлгандан кейин «Бисмиллоҳ»ни айтмагани эсига келиб қолса «Бисмиллоҳи аввалан ва охиран» деб қўйиш керак. Мазмуни: «Аввалида ҳам, охирида ҳам Аллоҳ номи ила» демакдир. Бошқа бир таъбабатга оид ҳадиси шарифда «Сувни бир нафас билан ичишлик ўпка касаллигини келтириб чиқаради» дейилади.

17-ҲАДИС. Ўзи охирида ичадиган одам ташналарга тез-тез сув улашади ва ҳаммага етадиган қилиб тақсимлашга, шунингдек сувнинг ва идишнинг покиза сақланишига аҳамият беради. Акс ҳолда, ўзи тўйиб олгандан кейин мазкур қондаларга риоя қилмаслиги мумкин.

18-, 19-, 20-ҲАДИСЛАР. Саломлашиб юришнинг аҳамияти жуда катта. Лекин саломни ўз мақомида ва талаффузини тўла ифода этиш лозим. Бемақом ва ноўрин салом бериш мақбул эмас. «Ассалому алайкум» деб салом берилади. Алик олишда «Ва алайкумус — салому ва раҳматуллоҳ» деб жавоб қайтарилади. Агар «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳ» деб салом берса, алик олувчи «...ва баракотух» сўзини ҳам охирига қўшиб қўяди. Агар салом берувчи: «Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотух» деб салом берса, алик олувчи ҳам шу иборани ўзини қайтариб қўя қолади. Бу албатта қадрдонлар кўришишганда, вақт бемалол бўлгандаги саломлашишдир. Энг қисқаси «Ассалому алайкум» — «Ва алайкумус — салом» бўлиб, бундан қисқартириб бўлмайди. Салом бериш суннат, чунки уни пайғамбаримиз Мухаммад алайҳиссалом ҳадисларида буюрганлар. Алик олиш эса фарз, чунки уни Аллоҳ Таоло Қуръонда буюрган.

Таржимон, изоҳ ва дастхат
муаллифи Абдулазиз МАНСУР.

رحملى ومهربان الله نامى ايله

محمد عليه السلام ايتد يار:

ناماندين سينيگ يانينگ گه برحماسه چي

ويارد چي فرشته نى تعيين قليب توييوى (م)

۱۲ = قيسى بر ياش آدم كيگسه كيشي ناولوخ

ياشى حرمتى دن عزت اكرام قيلگان بولسه ،

اوشه ياشگه تىگانده الله تعالى اونى هم عزت

اكرام قيلاد يگانلارنى پيدا قليب قوياى (ت)

۱۳ = مرحوم نينگ آرتيدن اونينگ

اوچته نرسه مى اهل عيالى ، مال دنياسى

وقيلگان بخشى يمان عمل لارى ايرگاشادى .

ليكن اولار نينگ ايكيتته مى برگه كيتا آلماي

شو دنيا ده قلادى ، فقط عمل لارى برگه

همراه بولادى (ق)

۱۴ = آدم لار برار نرسه بيرادى . يوقمى ،

برى برگه اليك قيلگانده ن كوره اوتين

تيريب تيركچيليك قيلميش افضل دور (ق)

۱۵ = صدقه بيريش بيلان بايليك

كنايب قالمايى ، كچيروچى آدم نينگ

الله تعالى عزت حرمتمين اشيرادى ، الله

اوچون اوزنى كمترتوتگان كيش نينگ

مرتبه سيني ايسه بلند قىلادى (م)

۱۶ = سو ايچگانده توييگه اوخشاب بر

نفس بيلان ايچا گلار ، بلگه باشيده بسم الله

نى ايتيب ، ايكي اوج بوليب ايچگانده نونگ

آخيره الحمد لله ديب شكرنى . عبا

كيلتيرينگ لار (ت)

۱۷ = ساقى (كاسه گل ، سو اولاشوچى)

اوزى آخيره ايچيشى لازم (ت)

۱۸ = مهانده ستليك وتانيش و

بىگانده سلام بيريشليك مسلمانچيليك

نينگ اينگ بخشى فضيلت لار يندور (ق)

۱۹ = اولادگى آدم (سواره) پياده گه ،

پياده كيتا يگان آدم اوتيرگانگه ، آچچيليك

كوچچيليك گه ، ياش آدم كيگه گه

سلام بيريش كيراك (ق)

۲۰ = اوز اوينگ گه كيريشده هم

سلام بيلان كيركين ، شونده اوزينگ كه

بهم ، عائله ننگ گه بهم برگه حاصل

بولور (ت)

۲۱ = رسول الله عليه السلام ياش باله لارگه

بهم سلام بيريب اوتار ايتد يار (ق) .

Амир Олимхон ғожеаси

Мен «Фан ва турмуш»нинг бир муҳлиси сифатида ойномада бериб борилаётган мақолаларни қизиқиш билан мунтазам ўқиб бораман. Илтимос, келгуси сонларнинг бирида Бухоро амири Саид Олимхон тақдири, ҳаёти ва фаолияти ҳақида маълумот берсангиз. Чунки тарихимизнинг катта бир қисми, бир бўлаги билан боғлиқ, унинг фаолияти ҳақида ўзбек матбуотида, афсуски, бирор бир сатр тополмайсан, киши. Бу Сизларнинг қўлингиздан келади, деб ишонман.

Қашқадарё вилояти, Нишон ноҳиясидаги Сальвадор Альенде номи 5-давлат ҳўжалигидан ТошмамаТ ХУШВАҚТОВ.

Муҳтарам муштарийнинг бу сўровига — Амир Саид Олимхоннинг ўзи ҳақида ўзидан бошқа ҳеч ким тўлақонли жавоб беролмас керак. Шу боис биз бу сўров ва кўп минг сонли муштарийларнинг она юртимиз тарихи, бу йирик тарихий шахс тақдирига бўлган катта қизиқишини кўзда тутиб, сўзни Бухоро амири Саид Олимхоннинг ўзига берамиз ва у ёзиб қолдирган хотираларни эълон қиламиз. Бундан аввал эса тарихий шароит, амирнинг мураккаб даврда кечган фаолияти ҳақидаги баъзи янги архив маълумотлари асосида тадқиқот олиб борган тарихчи олимлар фикр-мулоҳазаларини эътиборингизга ҳавола этамиз.

Амирнинг хотиралари 1929 йилда «Мазлум Бухоро овози» номи билан туркистонлик муҳожирлар ташаббуси ила нашр этилган. Китоб Парижда француз ва форс тилларида 1000 нусхада, шунингдек, Константинополь (ҳозирги Станбул)да турк тилида чоп қилинган. Хотираларга илова сифатида «Амир Саид Олимхоннинг Миллатлар лигасига баёноти» ҳам берилган. Муштарийлар эътиборига ҳавола этилаётган хотиралар рус тилидан таржима қилинган.

Амир ўз хотираларида таржимаи ҳоли ҳақида батафсил тўхталиб ўтгани учун унинг давлат ва сиёсат соҳасидаги фаолияти ҳақида фикр юритамиз. Аввало, Саид Олимхон 75 дарра урдирган Садриддин Айний у ҳақида холисанилйло билдирган мулоҳазаси айниқса эътиборга лойиқ: «Амир очкўз бўлмаган. У раҳм-шафқатга мойил эди, бироқ унинг тадбирсизлиги тўфайли бу хислатлардан мазлумлар фойдалана олмади».

Саид Олимхоннинг давлатни бошқаришдаги фаолияти ҳақида сўзласак, унинг номи билан боғлиқ бўлган, мактаблар учун махсус тўловлар ажратилиши, мадрасалар барпо этиш, ички ҳаётидаги тадбирлар, албатта, оддий фўқаро учун аҳамиятли эди.

Бироқ амир сиёсий йўлнинг консерватизми, фақат ички муҳолифларнигина эмас, ташқи, қўшни Афғонистондагиларнинг ҳам гашига тегаР эди. Амирга қарши гуруҳ — ёш бухороликларнинг йўлбошчиларидан бири Абдуқодир Муҳиддинов кейинчалик шундай ҳикоя қилади: «Бухоро инқилобига қадар афғон ҳўкумати доираларида Бухорода қаттиққўл амир ҳўкумати яратиш зарўрлиги ҳақида муайян мулоҳазалар бор эди... Олимхонни бошқа, қатъий киши билан алмаштириш ҳақида». Бу мақсадда Бухорога афғонлар вакили Ғўлом Набиҳон юборилган. Амири сарой тўнтариши йўли билан ағдариб ташлаш шўнчаки гап эмас эди. А. Муҳиддиновнинг уқдиришича, улар [ёш бухороликлар] томонидан «Саид Олимхонни Файзулла Хўжаев билан алмаштириш»га қарор қилинган. Бўни Ф. Хўжаев Бухоро инқилоби ҳақидаги китобида, бошқача кўринишда бўлса ҳам, тасдиқлайди, «ўрта аср шарқ мустабидчилигини европача намунадаги маърифатли монархия билан» алмаштириш ҳақида сўз юритади.

Февраль инқилоби тўфайли Саид Олимхон баъзи ислохотларни амалга оширмоқчи бўлди. 1917 йил апрелида у мурожаатнома (манифест) эълон қилди, унда ёш бухороликларнинг деярли барча талаблари ўз ифодасини топганди. Ёш бухороликлар амир саройи олдида намойиш ўтказишди, ислохотга чақирувчи ва халоскор амирни шарафловчи шiorлар кўтариб чиқишди. Бироқ уларни тарқатиб юборишди. Бўнга консерватив кайфиятдаги Бухоро руҳониятининг кучайиб бораётган сиёсий фаолияти кескин таъсир кўрсатди. Шўндан бошлаб амир сиёсатида тўб ўзгариш рўй берди. Ёш бухороликларга қарши турли тазйиқлар кўрсатила бошланди, бир қисми яширин фаолият юритиш ёки муҳожирликка кетишга мажбур бўлди.

1917 йилги Октябрь воқеаларидан сўнг, Ф. Хўжаев сўзича, ёш бухороликлар ташкилотни «воқеаларни тез илғаб олиб, бизнинг фаолиятимизни ривожлантириш ва Шарқни озод этиш учун Октябрь инқилобининг самарали моҳиятини тушўниб етишди». Ёш бухороликлар уни қандай тушўнганликларини тарихга «Колесов юриши» номи билан кирган 1918 йил мартдаги Бухоро воқеалари яққол намойиш этади.

Бу воқеадан илғари Ф. Хўжаев «анча кескин қадамлар қўйиш ва йирик чоралар кўриш» мақсадида Тошкентга юборилади. Айни

бир пайтда Бухоро амирига қарши қўролли қўзғолонда қатнашиш учун кўнгиллиларни ёллаш бошлаб юборилади.

Мартнинг бошларида Когонга Туркистон Халқ Комиссарлари Кенгаши раиси Ф. Колесов етиб келади. Унга 600—700 киши ҳамроҳ эди.

Колесов вагонда мажлис ўтказиб, унда Саид Олимхонга ультиматум юборишга қарор қилинади. А. Фитратнинг сўзига кўра, «Бухоро амирига йўлланган ультиматумни мен ёзганман».

Инқилоб тўфайли ҳокимият тепасига келиб қолган Колесов «Совет ҳокимияти номидан» амир номига ёзган хатида «бухоролик инқилобчиларининг талаблари»ни «адолатли ва бутўнлай ҳаққоний» деб топади, шу муносабат билан ультиматумнинг қабул қилинишини талаб этади, Бухоро халқининг фаровонлиги ва осойишталиги шўндалигини уқдиради. «Агар у рад этилса, халқ бахтсаодати учун биз Сизни бўнга қўрол кўчи билан мажбур этамиз». Амирнинг дипломатларча жавоби Колесов ва ёш бухороликлар томонидан рад этиш сифатида тушўнилди.

Эртаси кўни тонгдан даҳшатли ва шафқатсиз жанглар бошланди. Илғари қонли жанг манзараларини кўрган гўвоҳлар сўзи асоссиз рад этиларди. Маълумотларга, масалан, инглиз разведкачиси, майор Блейкернинг гўвоҳлик беришича, «броневиклар кўча тўла одамлар устидан бостириб ўтиб, ҳаммаёқни қонга булғанди».

Москвага отланган бухоролик вакиллар. 1920 йил.

Колесовнинг милтиқ билан қуролланган аскарларига пичоқ ва болта билан қуролланган ватанпарварлик кайфиятидаги бухороликлар қарши турганлигига эътибор қилсак, ўн йиллар мобайнида «диний мутаассиб» деб атаган кишиларнинг жасорати маълум бўлади қўяди. «Улардан бири қўлида таёқ ва оғзида пичоқ тутган ҳолда тўғридан-тўғри пулемётчиларимизга ташланди», — деб тан олади Ф. Хўжаев.

Уша куни 300—400 киши атрафида ҳалок бўлди, шунчаси яраланди. Буларнинг кўпчилиги миллат ва этникод учун курашган халқ навқарлари эди. Охир-оқибатда Колесов ва ёш бухороликлар авантюраси вой бўлди.

Март воқеалари Саид Олимхон учун катта сабоқ бўлди, у большевикларнинг тажовузкор, ҳеч нарсадан тап тортмас, айтган сўзида турмайдиган, риёкор сиёсатини тушуниб етди. У Бухоро давлати хавфсизлигини таъминлаш бўйича жиддий ишга киришди. Лекин қўйин эди бу иш. Инглизлар ёрдамни олишга уринишлар амалда натижа бермади. Бунинг устига амир «ўзингга эҳтиёт бўл, қўшинингни ўғри тутма» деганларидек, афгон ҳукуматидаги тўлиқ ишонолмасди. Шу боис амирликнинг ўзида тузум хавфли душманларнинг таъқиб этилиши Саид Олимхон учун ўч олишга фақат сабаб эмас, балки ички хавф-хатарнинг олдини олиш чораларидан бири эди. 1918 йил кузида Москвага келган, амир сиртдан ўлимга ҳукм этган Ф. Хўжаев Я. Свердловга ёзган хатида шундай дейди: «Март тўнтаришидан кейин Бухорода ўлдирилган фирқа аъзоларининг сони 3000 кишига яқин. Уларнинг мол-мулки мусодара этилган...» У Свердловга ёзган хатларидан бирида фирқани амир ҳокимиятига қарши ҳам моддий, ҳам қурол-яроғ билан таъминлаш, тарғиботни кучайтиришга ёрдам беришлари зарурлигини очикдан-очик ёзади.

Кремль ўзоқ Бухородан келган ёш, гайратли инқилобчининг илтимосига ҳамдардларча муносабатда бўлди. 1918 йил ноябрдаёқ Турквакиликда ёш бухороликлар қўмитаси тузилиб, уни РСФСР ҳукумати молиявий томондан таъминлаб турди.

Айни пайтда Бухоро амирлигида аҳвол оғирлашди. Ҳокимият 1918 йил ёзида ўз қўшинидаги чиқишларни бостиришга мажбур бўлди. Баъзи вилоят ва туманларда ҳам шундай норозиликлар юз берди. 1919 йил баҳорда амир пойтахти Бухорода 15 минг кишилик ҳўнармандларнинг оммавий чиқиши бўлиб ўтиб, унда солиқ

миқдори камайтирилиши ва молия амалдорлари алмаштирилиши талаб этилди. Ҳокимият 500 фаол қатнашчининг зиндонга ташлади ва 63 кишини Регистон майдонида қатл этди.

Одатда тарихчилар томонидан шун нарса таъкидланадики, амир ҳукумати 1920 йил бошларидан Совет Туркистонига ҳужум қилишга тайёргарлик кўрган, деб. Аслида-чи! А. Кружельницкий «Фан ва турмушнинг ўтган йилги апрель ойи сонда эълон қилинган «Телеграф орқали йўлланган диктатура» номли мақолада бу саволга тўлақонли жавоб бергани учун ортиқча гапга ҳожат йўқ. Мақолада амирнинг ташқи ишлар вазири Г. Чичеринга ёзган мактуби келтирилиб, унда Москвага элчилар юбориб, давлатларaro расмий муносабатларни ўртадаги шартнома асосида ривожлантириш таклиф этилди. Лекин воқеалар ўзгача тус олди.

Бу ҳақда Буюк Британиянинг Қашқардаги вакили, полковник Эссертон шундай ҳикоя қилади: «Ёш бухороликлар фирқаси давлат тўнтаришига тайёргарлик кўраётгани ва улар большевикларнинг хотамтойлигидан фойдаланаётганини билардим. Большевиклар очикдан-очик аралашинишга журъат этмас эдилар, чунки Бухорога тўғридан-тўғри ҳужум қилиш уларнинг Шарқни озод этувчилик миссиялари ёлгон эканлигини фош этиб қўярди. Шу сабабдан ҳам биринчи зарбани ёш бухороликлар бериши, яқна-ҳоким ҳукмдорга қарши мадад етказиб туриш ҳақидаги илтимосни бажариш учун улар ортидан большевиклар ёрдамга келиши қарор қилинган эди...»

Хоркижий разведкачи ўз сўзида давом этиб, шундай дейди: «1920 йил 29 августда ёш бухороликлар фирқаси большевиклар қўллаб-қувватлаши туфайли шаҳар ичкарасига ҳужум қилиб тўнтаришни амалга ошира бошлади. Бу, эрта тонгда содир бўлди. Шаҳар узра аэропланлар чарх урарди. Ҳужум пухта ташкил этилганидан амир мўъжиза туфайли омон қолди».

4 кечаю кундузлик қонли жанглардан сўнг амир бутун аёнлари, яқинлари ва омон қолган содиқ қўшини билан Бухорони тарк этишга мажбур бўлди.

Марат ҲАСАНОВ, Валерий ГЕРМАНОВ,
Қосим ШОДИЕВ, тарих фанлари номзодлари.

(Давоми келгуси сонда)

БУХОРО ХАЛҚИ ЧЕККАН ҚУЛФАТЛАР ТАРИХИ

САИД ОЛИМХОН.

Барча фуқаро ва ҳукамога маълум бўлсинки, мен ким, шавқатли Бухоро халқи хизматидаги Саид Олимхон, болаликдан то Бухоро амирлигида ҳокимият тепасига келгунга қадар гувоҳи бўлганим жамики воқеа ва ҳодисаларни тушунтирдим ва баён этдим. Мен большевиклар билан бўлган урушни, шунингдек Кобулга чекинишимни тасвирладим. Мен ўз ҳикоятимни шунинг учун ҳам «Бухоро халқи чеккан қулфатлар тарихи» деб атадимким, токи ўқувчи у билан танишиб, Бухоро ва унинг атрафларида рўй берган воқеалар, большевиклар билан уруш ва менинг Афғонистонга чекинишим ҳақида холисандилло ҳукм чиқарсин.

Мен Бухорои шариф давлатининг хони Саид Абдулаҳад ўғли Саид Олимхондурмен. Падари бузрукворим ҳукмронлик қилган даврда илоҳий фанлардан сабоқ олганимдан сўнг, 13 ёшимда мени Санкт-Петербургга юборишди, у ерда мен кейинчалик давлатни бошқариш учун таълим олишим керак эди. Бу саёҳатда бир неча амалдорлар мен билан доимий ҳамроҳ бўлди. Урта ўқув юртларига доир қонунларга асосан таълим муддати 7 йил эди, бироқ падари бузрукворимнинг истагига кўра ўқиш 3 йилга қадар қисқартирилди. Бу йиллар таътил чоғида Бухорога, падари бузрукворим қошига келиб кетардим. Шу 3 йил мобайнида мен ҳарбий илмларни ўргандим ва 1896 йили имтиҳон топширдим.

Уша йили падари бузрукворим мени тахт вориси деб эълон қилди. Мен

Онҳазратларининг ёнида бўлиш учун Бухорои шарифга қайтдим. Падари бузрукворим қошида икки йилга яқин муддатни ўтказдим, бу даврда мен ўз ватанимнинг ички аҳволи ҳақида тасаввурга ва ўзим учун бир қатор янги маълумотларга эга бўлдим.

Онҳазратлари, муҳтарам падари бузрукворим мени Бухорога қарашли вилоятлардан бири бўлган Насафга ҳоким этиб тайинладиким, мен эгнимга падари бузрукворим инъом этган тўнни кийиб ва бошимга янги увновим нишонини қадаб, шу заҳоти йўлга отландим. Барча аҳоли, фуқаро ҳам, аслзодалар ҳам, менга пешвоз чиқишди. Уз навбатида мен ҳам улар ҳолидан хабар олдим ва илтифотлар кўрсатдим. Сўнгра мен Қарши қалъасига йўл олдим, у ерда вилоятнинг фуқаролик ва ҳарбий аёнлари билан учрашдим.

Шундай қилиб мен, Аллоҳнинг ожиз бандаси, вилоятни ўн икки йил мобайнида бошқардим. Бу даврда мен ўз халқимга доимий ғамхўрлик қилиб келдим, эзилганларга тегишли нарсаларни эзувчилардан олиб, камбағалларга ёрдам бердим. Шу тарзда вилоятдаги бутун халқнинг ишончи ва меҳр-муҳаббатига сазовор бўлдим.

Қарши шаҳри яқинидан Қашқадарё оқиб, ундан ўтиш катта қийинчиликлар туғдирарди. Аҳолига қулай бўлсин деб тошкўприк қурилиши ҳақида фармон бердим. У менинг номим билан аталди. Катта қийинчиликлар эвазига мактаб ва масжидлар барпо этишга муваффақ бўлдим.

Қаршида ўн икки йил ҳокимлик қилганимдан сўнг, падари бузрукворим мени Кармана номи ила таниқлик бўлган Боди Курак беклиги ҳокимлигига юборди. Бу ҳам Бухорога қарашли вилоятлардан бириндир. Мен бу вилоят ҳокимлигида икки йил, токи Онҳазратлари Саид Амир Абдулаҳадхон, яъни падари бузрукворимиз Аллоҳнинг иродаси ила вафот этган кунга қадар турдим. Онҳазратлари, муҳтарам падари бузрукворим йигирма олти йил мобайнида ҳукмронлик қилди.

Ҳижрий 1329 йил муҳаррам ойининг 12 кун, яъни 1911 йилда мен падари бузрукворим тахтига ўтирдим. Ҳокимият тепасига келишим билан фуқарони бир йиллик солиқлардан озод этдимки, бу (тадбир) катта шодиёналиклар ила қарши олинди. Мен йил мобайнида ўз давлатимни обод этиш билан машғул бўлдим. Эл-юрт ташвиши билан шуғулландим, мамлакатда тартиб ўрнатишга, давлатимнинг гуллаб-яшнашига интилиб, бор куч-қувватимни серф этдим. Менинг фармоним билан мактаб ва масжидлар қурилди. Илму фан ривожини учун барча шароитларни яратишга ҳаракат қилдим.

Фармонимга биноан, Бухоро қалъаси арки яқинида, Болаҳовуз деган жойда номим билан аталувчи масжид, бозор майдони яқинида мадраса қурилди. Мадрасага илмлардан дарс бериш учун мударрислар, толиби

илмларнинг мадраса харажатлари бўйича нозир (инспектор) таклиф этилди.

Уч йилда мамлакатда тартиб ўрнатдим ва уни гуллаб-яшнаган давлатга айлантирдим. Фармонимга биноан темир йўллар қайта қурилди ва алоқа йўллари яхшиланди. Бухоро ва унинг вилоятлари аҳолиси кўрсатган хизматларимни муносиб баҳолади. Мен 10 йил мобайнида ҳукмдорлик қилдим, шундан сўнг большевиклар билан муҳорабага киришишга, кейин эса Афғонистонга муҳожирликка кетишга мажбур бўлдим.

БОЛЬШЕВИКЛАР БИЛАН МУҲОРАБА

Уқувчига большевиклар билан муҳорабага киришишга ва мамлакатни тарқ этишга олиб келган воқеалар ҳақида тасаввур бериш учун, мен уларни қандай юз берган бўлса шундайлигича баён этаман.

Марҳум бобом Саид Амир Музаффархон, марҳум падари бузрукворим Саид Амир Абдулаҳадхон ҳукмдорлигидан то ҳозирги кунгача ўтган олти йил мобайнида Бухоро давлати Русия билан дўстона муносабатда бўлиб, ўз қўшилари билан муносабатларда унинг мададидан фойдаланиб келди. Бунга шаҳодат сифатида ҳали бобом ҳукмдорлиги замонида Русия ҳукумати Бухоро ҳукумати билан дўстлик ҳақида тузган шартномани келтириш мумкин. Бунинг натижасида Бухоро қўшини 12 минг кишига қадар қисқартирилган. Ўз навбатида, Русия ҳукумати зарурият туғилганда Бухоро ҳукуматига ёрдам бериш мажбуриятини олди.

Подшоҳ ҳукумати мавжуд бўлганда Бухоро на қўшинга, на қуролланишга эҳтиёжманд бўлди, мен эса давлатнинг ички ишлари билан шуғуллана олиб, унинг гуллаб-яшнаши учун ишладим. Бироқ Русиядаги инқилобдан сўнг ўз давлатим фаровонлиги учун зарур барча тадбирларни ўзим кўрдим.

Аммо шундай бўлдики, Русияда ўз ватанига ҳеч иккиланмай зиён етказ-

диган одамлар топилиб қолди. Бу одамлар ҳамманинг ҳурматиغا сазовор бўлган кишиларни ишдан четлатишга буйруқ бердилар. Улар шу даражага етдиларки, ҳатто ҳукуматни ҳокимиятдан маҳрум этишди. Ўз сафларидан бир неча бошчини сайлаб, Керенский деган бир кимса бош бўлган ўз ҳукуматини тузишди. Бу вақтинчалик ҳукумат атиги бир неча ой мавжуд бўлди, холос.

Керенскийнинг жумҳурият бошқарилуви замонида Преображенский деган бир кимса Бухорога мухтор элчи сифатида юборилди. У келган заҳоти мен билан музокара олиб боришга шошилди, икки давлат ўртасида шартнома тузилди. Бу шартнома асосида Бухоро давлати мустақиллик олди. Мухтор элчи шартнома тузиб ва унга қўл қўйиб бўлгандан сўнг жўнаб кетди.

Бухоро давлати мустақиллиги эълон қилингандан сўнг мен Афғонистон ҳукумати билан музокаралар олиб бордим. Мен Амир Ҳабибуллохон ҳузурига мухтор вакил сифатида Тўра Ҳўжа, мулла Хутбиддин ва генерал Қори Ҳабибуллохон юбордим. Ўз навбатида, Афғонистоннинг янги ҳукумати ҳам, Амир Ҳабибуллохон вафотидан сўнг, Бухорога генерал Муҳаммад Валихонни юборди. Шундай қилиб, дўстлик шартномаси имзоланди.

Айни пайтда (1919 йили) Афғонистон Буюк Британия билан урушга киришди ва генерал Муҳаммад Валихон Бухорога элчи сифатида қайтди. У Афғонистон ҳукмдори номидан бу вазифага киришди. Генерал мендан ўй-ниятларимни сўради. Мен аввало большевикларга уруш очмоқчилигимни айтдим. Аниқ маълумотларга кўра, большевикларнинг аҳволи жуда оғир ва бундан фойдаланиб қолиш кераклигини кўшимча қилдим. Эртани кўрадиган, олижаноб киши бўлган Маҳаммад Валихон бошқача фикрни айтди. Менинг режаларимга келганда у қисқача шундай деди:

«Сиз ва Афғонистон ҳукмдори — биродарсиз. Икковингиздан бирингиз тахтга чиқшингиз ва, айни пайтда, Буюк Британияга уруш эълон қили-

Амир Саид
Олимхон
ўз аёнлари
билан.

шингиз лозимдир. Сиз ҳозир большевикларга уруш эълон қилиб, номасъул сиёсий қадам қўймоқдасиз. Оллоҳ огоҳ этмишки, сизлар, халқ хизматидаги кишилар, ҳатога йўл қўйиб, икки ислом давлати бошига келадирган кулфатларга сабабчи бўлишингиз мумкин. Мана, нима учун шошмаяпсиз, икки биродар мўлжаллаган ишлар нима билан тугашини шунда кўрасиз. Энг яхшиси, музокаралар олиб бориш ва давлатлараро муносабатларни махфий (конфиденциал) йўл билан ҳал этиш керак».

Фавқуллода ва мухтор элчининг бу сўзлари жуда оқилона эди. Мен бунга ўз вақтида айтилган маслаҳат деб тан олдим ва ўз режаларимни амалга ошириш вақтини ўзгартиришга рози бўлдим.

Маълум вақт ўтгач, фавқуллода ва мухтор элчи Муҳаммад Валихон Русияга жўнаб кетиш учун Бухорони тарк этди. Афғонистон мухтор вакили сифатида Абдулшукурхон Бухорода қолди. Бу дўстлик алоқаларини мустаҳкамлаш учун Афғонистон амири Фазис Аҳмадхон қўмондонлигида кўшин юборди. Унинг қўшини икки юз киши бўлиб, етти пулемёт, икки фил ва ҳарбий оркестрга эга эди.

Айни пайтда мен сиёсий мақсадларни кўзлаб, Керенский вақтли ҳукуматига элчи сифатида юборишни мўлжалладим. Бироқ, шундай бўлдики, вақтли ҳукумат большевиклар зарбасига дош беролмади. Беҳисоб қон тўкилиши ва оғир фуқаролар урушидан сўнг рус давлати большевиклар қурбони бўлди. Давлатнинг собиқ раҳбарлари яширинди, баъзилари қўшни мамлакатларга муҳожирликка кетишди. Уларнинг бу гуруҳи ўрнатган бундай қонун-қондалар ҳеч қачон бўлган эмас. Улар фақат бузишди, вайрон этишди, уларнинг бутун куч-қудрати олдинги давлат, ҳукумат, дин ва масжиду мадрасаларни йўқ қилишга қаратилди. Улар муҳтарам ва бой инсонларни қаерда учратмасин, аввало талаб, сўнг ўлдиришни зарурият, ҳатто мажбурият деб билдилар. Уларнинг тарғибот ва ташвиқотларига ишонмаслик лозим.

Мен ҳар қандай ёрдамдан маҳрум этилиб, ёлғизликда Бухоро давлати ва унга қарашли вилоятлар ишлари билан машғулликда давом этдим. Бу пайтда большевиклар баландпарвоз гапларни айтиб, бузуқ принципларни тарғиб этувчи фармонларни муттасил чиқара бошлашди.

Улар қўллаган бу аянчли услуб тез орада Бухоро давлатида ҳам тарқалди. Гофил ва нодон одамлар уни қабул қилишди ва ҳаётга татбиқ этишга уриниб кўришди. 117 бухороликдан иборат гуруҳ большевикларга ҳамфирк тошкентлик ва самарқандликларга қўшилди. Улар икки кишини — Файзулла Хўжа ва Мирзо Муҳиддин Мансурини ўзларига бошчи қилиб олишди, булар эса большевикларга ёрдам сўраб мурожаат этишди. Большевиклар ёрдам беришни ваъда

қилдилар. Маълум вақт ўтгач, Колесов деган бир кимса Бухоронинг Когон станциясига етиб келиб, уруш эълон қилди. Ҳижрий 1336 йил (1918 йил)нинг жумодис соний ойида Бухоро давлатига ҳужум уюштирилди. Оллоҳнинг марҳамати билан бухоролик мусулмонлар, ўқ-дори етишмаслигига қарамай, ғалаба қозондилар. Уз мақсадларига эришолмаган большевиклар сулҳ тузишни таклиф этишди ва мен бунга рози бўлдим. Ҳарбий ҳаракатлар тугагандан сўнг, Ленин ва Троцкий фармонига биноан Бухорога совет вакиллари сифатида Элиева ва Бройдо келди. Мен билан музокара олиб бориб, улар Бухоро давлатининг тўлиқ мустақиллигини тан олишди ва ҳатто менга ўқ-дори билан қурол-яроғ келтиришга ваъда беришди. Улар Бухоро давлатига 100 йил муқаддам тегишли бўлган барча ерларни қайтариш мажбуриятини олишди. Бундан ташқари, большевиклар 50000 милтик, 50 пулемёт, 50 аэроплан ва 50 миллион сўм олтин пул тўлашга ваъда беришди. Бир оз кейинроқ Аксельрод Советлар жумҳуриятининг Бухородаги элчиси этиб тайинланди.

Икки давлат ўртасида дўстликни мустаҳкамлаш учун Тошкентдан менга ўқсиз ўнта замбарак юборишди; большевиклар ҳаракати услубига хос бўлган бу совға кўзимни очди.

Большевиклар ва улар элчисининг хатти-ҳаракати биз яқинда тузган битим шартларига мутлақо тўғри келмаслигини шошилиш равишида баён этдим. Мен хавф-хатарни олдиндан ҳис этдим. Бу ҳол ўз қўшимини мустаҳкамлаш, қурол-аслаҳаларини яхшилаш ва ўқ-дори омборларини тайёрлаш учун бутун чора-тадбирларни кўришимга сабаб бўлди. Икки йил ичида йирик ҳарбий қўшин яратилиши ва кўп миқдорда қурол-яроғ йиғишга муваффақ бўлдим.

Большевиклар ўз мавқеини мустаҳкамлашга ҳаракат қилаётган бир пайтда меньшевиклар уни қўпоришга интилди. Улар рус темир йўлларида изларни портлатишарди, большевиклар ҳукуматини кучсизлантирувчи меньшевик кўзғолонлари пайдо бўлди.

Мен шуни тушундимки, большевиклар куч тўплаши билан муқаддас Бухорои шариф давлатига ҳужум қилиб, ўзлари учун ўч олади. Узоқ ўйлардан сўнг мен жанговар ҳаракатларга киришишга қарор қилдим. Хоразм (Хива) ҳукумати билан битим туздим, у мени бирлашган қўшинлар қўмондони деб тан олди. Биз большевикларга қарши биргаликда курашишга аҳд қилдик. Айни пайтда, мен Машҳаддаги англиз миссиясига генерал Ҳожи Сафарбек орқали мактуб йўлладим ва тез орада қўллаб-қувватлаш ваъда берилган жавоб олдим. Англия билан урушининг олдини олиш учун Бухоро ҳудудидан чиқиб кетишлари лозимлигини большевикларга билдирдим. Лекин бунга риоя этишмади ва Қизил Қўшин Англия билан

урушга киришди. Мен англизлар турган Чоржўйга Мирзо Салимбек Парвоначи ва Абдул Рауф Карвонбошидан иборат икки вакилимни юбориб, уларни Бухорога таклиф этиш ҳақида кўйруқ бердим. Вакиллар Чоржўйга келганда англизлар жўнаб кетган экан. Бундан хабар топган большевиклар Бухорони эгаллаш учун чора-тадбирлар кўра бошлади. Мен шартномани тасдиқлаш учун бир неча кишидан иборат ишончли вакилларимни Ленин ва Троцкий ҳузурига юбордим. Мен бу кишиларга ишониш мумкинлиги имкандан ташқарида эмас деб ўйладим, бироқ менинг бу қадамларим ҳеч бир натижасиз қолиши ҳам мумкин эди. Бундай ҳукумат билан муносабатга киришиб, улғу давлатлар кўз ўнгида ўзимни ёмон отлиқ қилиб, номимга доғ туширишми, Бухоро ҳукуматини иснодга қолдиришим мумкинлигини жуда яхши англардим. Мен бундай фикрларни ўй-хаёлимдан чиқариб ташлашга ҳаракат қилдим. Муайян ва аниқ мақсадга эга бўлмай, фақат дўстона мулоқозлар нуқтан назаридан ва инқилобий замон талабларига жавобан, мен Масковга беш кишидан иборат вакилликни жўнатдим. Булар генерал Маҳдихон, полковник Ҳожи Жўрабек Арабов, Ғайбуллахўжа Тўраҳўжаев ва Ҳожи Мирзолар эди.

Айни пайтда Бухоро ва Афғонистоннинг яқинлашуви рўй берди. Бу, нисбатан давлат динининг бирлиги ва Афғонистоннинг гуллаб-яшнагани билан изоҳланади. Мазкур ҳодиса большевикларни ўйлантириб қўйди. Улар шундай дейишди: «Агар Бухоро давлати мустаҳкамланса, большевиклар ҳукуматини яқсон этиши мумкин. Демак, энг аввало бу хавф-хатарнинг олдини олиш керак ва бу давлат етарли куч тўпламасдан ҳаракат қилиб қолиш керак». Большевиклар билан Бухоро ҳукумати ўртасидаги муносабатлар таранглашди.

Советлар томони ғайриқонуний талабларни бажаришни талаб этиб, бу билан уруш эълон қилишга ҳақона излай бошлади. Улар бухоролик фуқароларни ҳибсга олиб, қамоққа ташлай бошлади. Мусулмон давлатининг душманлари сарҳадларимиз яқинида йирик миқдорда қўшин тўплаб, Бухорога кутилмаганда ҳужум қилишга қарор қилишди. Уз томонимдан, мен Когон станцияси мудофаасини ташкил этдим. Бунга жавобан большевиклар бир қатор айёрликларга, ҳатто хиёнатгача бориб етишди. Жумладан улар Тошкентдан мухтор вакил сифатида сулҳ тузиш учун Барановни юборишди.

(Давоми келгуси сонда)

Мансур Жамош

Урта ва Яқин Шарқ халқларининг илғор ижтимоий-фалсафий, диний-ахлоқий фикри, орифчилик, хусусан тасаввуфчилик ҳаракатларининг салафларидан, Шарқ ҳурфикрлигининг энг сўл инқилобий қаноти етакчиларидан, ўз жони ва тақдирини умуминсоний қадриятлар— инсон ақли ва иродасини юксалтириш, илоҳийлаштириш, унга ҳаёт ва борлиқни гултожи деб қарашга бағишлаган, фожеали тақдир топган Шарқнинг авлиёларидан бири Мансур ал-Ҳаллож эди.

Ҳаллож ҳижрий 244 (милодий 857) йилда Форс вилоятининг Байда шаҳри яқинида, Шерознинг шимоли-шарқида жойлашган Тур қишлоғида «пахта титувчи» («ҳаллож») оиласида туғилди. Унинг бобоси Муҳаммад асли Урта Осиё ва Эрон халқларининг қадимги дини ҳисобланмиш зардуштийликка эътиқод этган, кейинчалик унинг авлодлари мусулмончилиқни қабул қилган.

Мансур Ҳаллож (анъанага кўра, у баъзан шундай ном билан тилга олинади) аввал Тур, Байда шаҳрида, сўнгра Восит, Басра ва Бағдод шаҳарларида юксак даражадаги анъанавий мусулмон маълумотини олди, дунёвий илмлар ва диний-орифлик тажрибасини эгаллади. 12 ёшидаёқ Восит шаҳрида Куръонни таъсирчан, оҳангдор қилиб ўқувчилар ичида энг машҳури бўлиб танилди, ҳофиз унвонига эга бўлди.

Маълумки, Басра, Куфа, шу жумладан Восит шаҳарларида VII-VIII асрларда диний-ахлоқий, фалсафий ва тил илмига доир илмий мактаблар вужудга келган, улар ўртасида қизғин мунозаралар бўлиб турарди.

Восит шаҳрида исломдаги тўрт ақидавий ва ҳуқуқий мазҳаблардан бири ҳисобланмиш Имом Аҳмад ибн Ханбал (780—855 йиллар) эътиқодини тутган суннийлар кўпчилиқни ташкил этиб, улар масжид ва мадрасаларда, маъракаларда Куръон, Ҳадис, ислом ақидавий таълимоти масаласида жуда кенг мунозаралар уюштириб ва айна пайтда «аҳли сунна ва жамоа», яъни расмий сунний ислом эътиқодини қаттиқ туриб ҳимоя қилишар эди. Ана шундай маънавий муҳитда таълим-тарбия олган, таҳсил кўрган Ҳаллож Куръон сура ва оятлари, пайгамбар ҳадислари устида чуқур мулоҳаза юритар, уларнинг чуқур маъносини излар, бу масалада ёрдам бериши мумкин бўлган орифлик ўй-фикрларига чўмиб, узлатга кетган зуҳҳодлар, орифлар билан чуқур ва давомли мулоқотларда бўлар эди. Бу эса уни ўша пайтларда эндигина шаклланиб ва кучайиб келаётган тасаввуфнинг саломийна мазҳаби асосчиси Саҳл ибн Абдуллоҳ Тустари (вафоти 896 йил) ҳирқасига олиб келди.

Ҳаллож 20 ёшлигида Басра шаҳрида машҳур суфий Амр ибн Усмон ал-Маккий (вафоти 996 йил)нинг маслакдоши ва шогирди бўлди, ундан суфийлик жандасини олди. Шу ерда у Абу Яъқуб ал-Ақтаънинг қизи Умма Ҳусайнга уйланди, уч ўғил ва бир қиз кўрди. Бироқ Умма Ҳусайн ал-Маккий назарига яқин бўлса керак, Ҳалложнинг бу бахтли турмуши, Ҳалложнинг Умма Ҳусайнга уйланиши ал-Маккийнинг газабини ва рашиқни келтиради. Шу сабабли Ҳаллож Бағдодга, машҳур мутасаввуф Жунайид ал-Бағдодий (вафоти 910 йил) ҳузурига боради. Жунайидга бўлган эътиқоди туфайли Ҳалложнинг қайнатаси Абу Яъқуб ал-Ақтаъ ва устози ал-Маккийлар ўртасига совуқлик тушади.

Ҳажга отланишида Ҳалложнинг ўз устози ал-Маккий билан алоқани узил-кесил узишга қарор қилганлиги ҳам роль ўйнаган бўлса керак. У Маккада бир йилдан ортиқ яшаб, вақтини доимий рўза тутиш, намоз ўқиш билан ўтказди. Худди мана шу даврдан бошлаб, Ҳаллож ўз устозлари таълимотидан ва ҳатто ўзининг аввалги даврдаги эътиқодидан фарқ қилувчи обид ва рабб (Оллоҳ-А. 3) ўрта-

сидаги муносабат, комил, ориф инсоннинг Оллоҳга етишиши мумкинлиги тўғрисидаги ўзининг алоҳида таълимотини тарғиб қила бошлади ва атрофига талаба-издошлар йиға бошлайди.

Бу даврдаги Ҳаллож таълимотининг гоёси— илк суфизмдаги: бу дунёдан воз кечиш, худо васлига етишиш, суфий ўз борлигини унутиб, ўзини худога топширганда қандай ҳол рўй беради, инсон фанога ўзлиги, «Мен»ини йўқотиб, худонинг ўзлигига эришадими ёки худо етук авлиё-ориф тимсолида ўзини намоён қиладими каби масалалардан иборат эди. Бу эса, маълумки, тақводор мусулмон руҳонийлари, ҳатто унинг устозлари томонидан ҳам маъқулланиши мумкин эмас эди.

Бунинг устига, Ҳаллож Басра, Восит ва Бағдоддалигидаёқ ўз кўёви Қарнобий орқали занжи (негр)лар кўзғолони билан, шунингдек шиалар ҳаракати билан қандайдир алоқада бўлган. Натижада Ҳаллож ҳам диний эътиқод нуқтаи назаридан, ҳам диний-сиёсий томондан шубҳа, таъқиб ва таъйиққа учрай бошлади. Шундан сўнг Ҳаллож Арабистондан Эроннинг Аҳвоз, Форс ва Хузистон вилоятларига сафар қилиб, у ердан Хуросон ва Урта Осиёга йўл олади. Бу сафар 908 йилда иккинчи марта Маккага ҳаж қилиш ва яна Бағдодга қайтиб келиш билан якунланди.

Ҳаллож Маккага иккинчи бор ҳажга келганда эски устозлари ва маслакдошлари, айниқса суфийлар уни мажусийлик, жодугарлик ва жинлар билан алоқа қилишда айбонлашади. Бу ҳол уни Урта Осиё, Шарқий Туркистонга кетишга, Ҳиндистонга «мажбурий» сафар қилишга отлантиради. Сафар давомида Ҳалложнинг қарашларига манихейчилик, буддачилик, ҳиндуизм каби диний-фалсафий таълимотлар муайян даражада таъсир кўрсатди. Бу, унинг Маккага учинчи ва сўнги бор ҳаж қилиб келганида айниқса кўзга ташланган эди. У Маккага усти жилоланувчи чодир ёпинганича (манихейчилар кийими) ва буддачилар белбоғи ва носаро (христиан)лар зуннорини тақиб келган эди. У Арофат тоғида қилган тавба-тазарруси— Оллоҳга қилган илтижосида уни назардан қолдирганлигини, рад қилганлигини билдиради. Ва, айна пайтда, у ўз илтижосида фақат Оллоҳгина ўз қулига унинг қалби орқали иноят қилиши, мартаба бериши, ўз қуларини сева олишини билдириб, ўз эътиқодини баён қилади.

Сўнгра Бағдодга қайтиб келиб, ўз уйида Каъбанинг кичрайтирилган нусхасини қуриб, узлуксиз тоат-ибодатда, кечалари мазорларда намоз ўқиб, кундузлари эса, кўча ва бозорларда, масжидларда ваъзлар қилиб, ўзининг худога бўлган чуқур эътиқодини сўйлайди. Кўча-кўйда одамларни худога бўлган эътиқоди, мусулмончилиқни унутганликда, шарият қонунларини бузишда айблайди. Уларни бойликка, ёлғон обрў, амалга учмасликка, сохта авлиё ва санамларга топинмасликка чақиради. Ўзининг эса худо васлига эришаётганлиги, бунга эришиш ниҳоятда қийин кечаётганлиги, одамлар унга худонинг васлига етишишда ёрдам беришлари лозимлигини айтади: «Эй мусулмонлар! Мени худодан қутқаринг! Сақланг!», «Худо менинг қонимни сизлар тўкишларинг мумкинлигини тасдиқлади!» қабилдаги сўзлар билан мурожаат қилади.

Унинг фикрича, хўжакўрсинга уззукун намоз ўқиш, рўза тутиш, закот бериш, зеби-зийнат ичида ҳажга бориш, амалда эса Оллоҳнинг ердаги бандаларига зулм қилиш, бойликка берилиш унинг олдида риёкорликдан бошқа нарса эмас. Инсон чин юракдан, соф эътиқоди туфайли шундай орифий камолотга эришиши мумкинки, у даражага эришган инсон олий илоҳий кудратдан тушган нурни ўзида акс этдира оладиган ойна каби бўлади. Ёки, Ҳаллож тили билан айтганда, «илоҳийлик инсонийликда ўзини намоён қилади» («хулул ал-лахут фи-л-насу»). Шу боис инсон динийликнинг ташқи, юзаки кўриниши, масалан, муқаддас Каъбага эътиқод қилиш ўрнига, ўз юрагидаги эътиқодга ҳақиқий Каъба деб қараш, юзаки тақводорлик ўрнига фақирлар, қамбағал-қашшоқларга, бева-бечораларга, ожизланиб қолган ота-онасига ҳурмат, ёрдам кўрсатиши, мадад бериши, адолатни қарор топтириши, Ҳалложнинг фикрича, ҳақиқий, соф эътиқод ва инсонийликдир.

Ҳалложнинг қарашлари ўз даври учун илғор саналган файласуфлар, мутазила, шиалар, ҳатто мутасаввуфларнинг

диний эътиқод ва мусулмонлик тўғрисидаги тасавурлари, таълимотлари доирасига сизмас эди. Бироқ, энг муҳими ва кишини ҳайратга соладиган жойи шундаки, Ҳаллоҷ бу қарашларини исломга зидлик, уни инкор қилиш маъносига эмас, балки ҳақиқий исломга, Оллоҳга бўлган чексиз эътиқоди туфайли илғари сурган эди. Умуман олганда, унинг диний ва ижтимоий фаолияти ўз даври кишилари, айниқса камбағал-қашшоқлар оммасини, ҳақиқий тақводор мусулмонлар диққатини араб халифалигидаги бойлик, зеб-зийнатга берилиш, эътиқодий риёкорлик, сохта мусулмончилик авж олдирилаётганлигига қаратиб, ҳукмрон табақалар, расмий ислом руҳонийларини адолатдан ва Оллоҳдан юз ўгиришда айблар эдики, бу кенг халқ оммасини, илғор кайфиятдаги кишиларни ўзига тортар, ва, демак, халифалик ҳокимияти, расмий ислом мавқеига хавф солар эди.

Ҳаллоҷ ҳаёти ва ижодининг тадқиқотчиси Луи Массиньоннинг фикрича, унинг таълимоти гарчи чуқур диний эътиқоддан келиб чиқса-да, ислом нуқтаи назаридан бидъат ва хурфиррилилик характерига эга эди. Чунки у, бир томондан, сунний исломнинг креационизм (Оллоҳнинг сабабсиз, азалий ва абадий мавжуд бўлган ҳолда олам ва инсонни йўқдан бор қилиб яратиши тўғрисидаги ақида— А. 3.), яъни Оллоҳ билан олам, инсон ўртасида ўтиб бўлмайдиган тубсиз жар-чегара қўядиган таълимотига қарама-қарши ўлароқ, олам ва инсонни илоҳий моҳиятга эга, комил, ориф инсон билан Оллоҳ ўртасида яқинлик муносабати бўлиши мумкинлиги ғоясини илғари сурди. Иккинчидан, Ҳаллоҷ Оллоҳ олдида ҳамманинг тенглиги тўғрисидаги Қуръон кўрсатмаларига ишора қилиб ва мантиқий жиҳатдан изчил талаб этиладиган соф эътиқоддан келиб чиқиб, бойлик, дунёвий ҳокимиятга берилиш, Оллоҳнинг бандаларини алдаш, улар устидан зўрлик қилиш, Оллоҳ олдида риёкорлик қилиш, яъни хўжакўрсинга художўй, номозхон бўлиш, сохта тақводорлик каби иллатларни қоралади. Учинчидан, Ҳаллоҷ занжилар, қарматлар кўзғолонлари, шиалар, фотимий-исмоилийлар ҳаракатларининг маълум таъсирида бўлган. Шунингдек, Ҳаллоҷ дунёқарашига носаролик дини, неоплатонизм, манихейизм, буддизм, ҳиндуизм ва бошқа таълимотлар ҳам муайян таъсир кўрсатган.

Юқоридаги сабабларга кўра, халифалик марказида ижтимоий норозилик ва хурфиррилиكنинг авж олиб кетишидан хавфсираган ҳокимият расмий ислом вакиллари Ҳаллоҷ фаолиятини қандайдир йўл билан чеклаш, уни «тартибга чақириш»га кўп марта уринишди, уни қоралашди ва кофир деб эълон қилиш билан кўрқитишди. Бу таъйиқ ва таҳдидлар 907—908 йилларда бошланиб, 913 йилда унинг турмага ташланиши билан тугади. Ҳаллоҷ турмада саккиз йилу саккиз ой ётади. 916—918 йилларда халифа Муқтадирбиллоҳ (907—929) онасининг ўтинчига кўра Ҳаллоҷ турмадан озод қилинган, бироқ яна турмага ташланган.

Мусулмон ҳуқуқий тафаккури, ислом шариатидаги оддий инсон ҳуқуқлари, инсонлик шаъни қандай таъминлаб берилганлигини тушуниш нуқтаи назаридан Ҳаллоҷни таъқиқ қилиш ва кофир деб эълон қилинишига ўша даврдаги тўрт ақидавий— ҳуқуқий мазҳаб (ханбалия, моликия, ханафия ва шофеъия)лари қозиларининг муносабатини кўриб ўтиш диққатга сазовор.

Ҳаллоҷ ўзининг хатларидан бирида Шокир исмли шогирди ва маслакдошига «Қаъбангизни бузиб ташланг!» деб ёзганики, бу унинг мажозий тилида «Ўз ҳаётингизни, худди мен қилаётганимдек, Ислом учун қурбон қилинг!» деган маънога эга эди. Бу гап ўша пайтда қарматларнинг Маккага ҳужум қилиш, Қаъбани бузиб ташлашга қаратилган чақириқлари, ташвиқоти деб талқин этилди.

Қолаверса, Ҳаллоҷ ўзининг бир қатор ваъз ва чақириқларини комил орифнинг Оллоҳга бўлган муҳаббати туфайли у билан иттиҳоди (қўшилиш, бирлашиши) тўғрисида шатх (жазава, экстаз) ҳолатига тушган ҳолда баён қиларди. Бу эса жоннинг бир танадан иккинчи танага кўчиб ўтиши тўғрисидаги таносух таълимотини Ҳаллоҷ тарғиб қилмоқда деб, уни яна бир айблашларига имкон беради. Бундан ташқари Ҳаллоҷнинг вақти-вақти билан ўзида худонинг сурати, жилоси намоён бўлаётганлигига ишора ва хитоблар

ШАРҚНИНГ УЛУҒ ЗОТЛАРИ

қилиши ҳам у ўзини худо билан тенглаштирмоқда, деб айблашга ҳам сабаб бўлди.

Ўша пайтда Бағдоднинг энг обрўли қозиларидан бири, зоҳирий-хонбалий мазҳаби тарафдори Муҳаммад б. Довуд Ҳаллоҷни худо билан қўшилиш даъвосини қилаётганликда айблаб, уни саройга чақириб ўлим жазоси билан кўрқитади. Бироқ, шофеъий мазҳаби фақиҳ (ҳуқуқшунос)ларидан бир Ибн Сурайж авлиёларнинг руҳий кечинмаларини суд қилиш, уларга баҳо бериш бу дунё қозиларининг иши эмас, балки Оллоҳнинг ишидир, ва демак, Ҳаллоҷни бунинг учун таъқиқ ва таъйиқ остига олиш гуноҳ деб, қатл ҳукми чиқарилишига йўл қўймаган.

Кейинчалик ханбалий қозиларидан бири Ибн Ота Ҳаллоҷни ҳимоя қилиб, вазир Ҳамидга авлиёлар устидан ҳукм чиқаришга ҳаққи йўқлигини бетиға айтиб чиқиб кетган. Ибн Ота бутун халқнинг кўзи ўнгида Ҳамид ва унинг амалдори, машҳур тарихчи ва тафсирчи олим ат-Табарийни улар Ҳаллоҷ устидан қатл ҳукми чиқаришга эришганликлари учун намойишқорона қоралаган. Ибн Ота ўзининг бу жасорати учун сарой зиндонига ташланиб, у ерда калтаклашлардан қазо қилган. Шундан сўнг вазир Ҳамид ва моликия мазҳаби қозиси Абу Умар Юсуф, давлат арқони арбобларининг қистови билан шошилинч равишда исломдаги барча тўрт ақидавий-ҳуқуқий мазҳабларининг қозилари иштирокида фавқулодда олий суд чақиради ва улардан Ҳаллоҷни қатл қилишга фатво беришларини сўрайди.

Ҳайратли ва ибратомуз томони шундаки, судга шофеъий ва ханбалия мазҳабалари бош қозилари келишмаган, ҳанафий мазҳаби қозиси эса келган бўлса-да, Ҳаллоҷнинг қатлига фатво бермаган, аммо сотиб олинган ханафий мазҳаби қозисининг ўринбосари қатл тўғрисидаги ҳукмга фатво берган. Моликия қозиси Абу Умар Юсуф фавқулодда олий суд ҳукми билан қаноатланмай, 84 нафар «ёлғон гувоҳ» топиб келтириб, уларни Ҳаллоҷ устидан қатл ҳукмини чиқаришга овоз бердиртирган. Фақат шундан сўнггина ҳукм чиқарилган. Судда раислик қилган ва уни олиб борган Абу Умар ҳукми қўлга олиб вазир Ҳамидга қарата: «Мана энди Сиз унинг қонини тўкишга ҳақлисиз!» деган машъум фатвосини берган.

Ҳаллоҷга қуйидаги асосий айблар қўйилган: ўзини илоҳийлаштириш, худо билан тенглаштириш; Қаъбага ҳурматсизлик кўрсатиш, уни бузиб ташлашга чақириш; занжилар, қарматлар кўзғолонларига ёрдам бериш ва ҳ.к. Юқорида келтирилган далиллардан ташқари Ҳаллоҷнинг қуйидаги сўзлари уни бевосита айблаш ва ҳукм чиқариш учун асос бўлган. Ҳаллоҷ Бағдоддаги машҳур Мансурия жомеъ масжидида ваъз айтаётиб ниҳоятда жазавога тушиб, ёнида турган шогирди аш-Шиблига оламга машҳур «Ана-л-Ҳаққ»— «Мен Ҳақман» деган иборани айтган. Бошқа бир куни эса Қуръон ўқиш, намоз, рўза, закот, ҳажни бажариш шарт эмас, деган фикрларни илғари суриб, одамларга қарата «Энг зарури— ўз юрагингдаги ҳақиқий эътиқод Қаъбасини етти маротаба айланишдир» деб айтган. Ана шу ва бу каби «далиллар» асосида ҳукмдорлар Ҳаллоҷни ўзини илоҳийлаштириш— хулул ва иттиҳодда, шунингдек Қаъбага ҳурматсизликда айблашган.

Бироқ, Л. Массиньон, Л. Гарде, Е. Бертельслар ўз тадқиқотларида кўрсатишича, Ҳаллоҷда ўзини илоҳийлаштириш, Оллоҳ билан қўшилиш тўғрисидаги қараш, Қаъбага ҳурматсизлик кўрсатиш нияти бўлмаган.

Хўш, Шарқда машҳур Мансур Ҳаллоҷ номи билан танилган бу мутафаккирнинг дунёқараши, ёзиб қолдирган асарлари, бадий ижодиёти ҳақида нима дейиш мумкин?

(Давоми келгуси сонда)

Абдуқодир ЗОҲИДОВ,

Жумҳурият академиясининг И. Мўминов номли Фалсафа ва ҳуқуқ илмлари катта илмий ходими, фалсафа фаилари номзоди.

УДУМЛАРИМИЗ

БОЛАЛИК ФАСЛИ

ТАВАЛЛУД. Дунёга келган боланинг қўлоғига ота-боболаримиз биринчи навбатда, мулла, сўфи чақириб, азон айттирган. Бу вазифани баъзи уламо боболарнинг ўзи ҳам бажариши мумкин бўлган. Азон айтилганда боланинг «қўлоғи очилган». Исми илк бор чақалоқнинг қўлоғига айтиларкан, бу билан бўлажак фуқаронинг ўз исмига кўникиши, шу исмга мос инсон бўлиб етишиши кўзда тутилган.

Сўнг чақалоқнинг чилласи — кичик чилла ва катта чилла ўтказилиб, барча таомилларга амал қилинган. Кичик чилла йигирма кунгача, катта чилла эса қирқ кунгача давом этган. Кичик чилла даврида бола ёнига онасию мўмаси (доя)дан ташқари ҳеч ким киритилмаган. Катта чилладан кейин болани бешикка белаш маросими бўлиб ўтган. Шундагина болани мўборакбод этгувчи қариндош-уруғлар, яқин кишилар, меҳмон-изломлар қабул қилина бошлаган.

Чилланинг маъноси шунки, белгиланган муайян муддат давомида хонадонга бегона одам киритилмайди. Намозшомдан кейин ҳеч ким кўчага чиқмайди, бемақалда кўчадан ҳовлига биров кирмайди. Янги дунёга келган болани ёмон кўздан, инс-жинсдан асраш, унинг саломатлигини ҳимоя қилиш учун шундай таомилга риоя қилинади. Чилла кунлари она ва бола парвариш астига олинади. Бу тўғрида Ибн Сино ажойиб рисола ҳам битган.

ИСМ ҚЎЙИШ. Исм қўйиш гоётада жиддий, масъулиятли удум саналиб, бу бўлажак фуқаронинг келажак тақдир-аъмоли, ҳаёт йўлига таъсир қилади, деб тушунилган. Шунинг учун ҳам уруғ, касб-кор, сулола мавқеига мос исм қўйиш тақозо қилинган. Баъзи исмлар болага оғирлик қилади деган мулоҳазага борилган. Ҳатто бола бу улуғ, оғир номни кўтаролмай, бахтсизликка учраши мумкин дея ирим қилинган. Умуман, бунда мўтаносиблик-муносиблик нуқтан назарига амал қилинган.

Аввало исмлар мааруди билан худою пайғамбар, авлиёлар номлари асосида Расул, Акбар, Наби, Ғани, Муҳаммад сингари аталган. Бу билан фарзанд Аллоҳи таолонинг марҳамати билан дунёга келди, умри узун бўлсин, худо ёрлақасин, деган ният қилинган. Бола туғилган фасл, вақт ва маросим даврига қараб: Баҳор, Наврўз, Тўйчи, Сафар, Чўли, Байрам сингари номлар билан аталган. Чақалоқнинг оиладаги ўрнига қараб Эргаш, Уғилой, Қўчқор каби номлар берилган. Бадан белгиларига қараб Холдор, Ортиқ, Қудрат, Суннат деб қўйилган. Туғилган қизларнинг қадами хайрли қелсин деган ниятда Хайриниса, Умриниса, Робия, ай-қуёшдек барқарор бўлсин дея Мунаваар, Шамсиқамар, Ойпар, Ойгул аталган.

Исмларнинг кўплари араб, форс тилларидан олинган бўлиб, муайян маъно-мазмун ташиган. Бунинг сабаби диний ақидалар бўйича арабча исмлар хосиятли, бахт келтирувчи худо, пайғамбар, азиз-авлиёлар номлари бўлганлиги учун табаррук деб биллинган. Албатта исмлар орасида соф туркий сўзлар ҳам кўп учраган.

Аждодларимиз номларига эътибор берадиган бўлсангиз, уларнинг албатта тахаллус танлаганликларининг гувоҳи бўласиз. Исмлардан кўра тарихда худди шу тахаллуслар машҳур бўлиб, асрлар оша сақланиб келган. Тахаллус танлашда ҳам сулола, шажа-

ра, киндик қони томган юртга дахлдорлик инобатга олинган. Масалан Аҳмад Яссавий бобомиз қадимги Ясси, ҳозирги Туркистонда туғилиб, камолга етганлари учун шу тахаллусни ўзларига ҳамроҳ қилганлар. Юсуф Болосоғуний, Маҳмуд Кошғарий, Абу Наср Форобий сингари тахаллуслар ҳам худди шу ақидага суяниб олинган. Абу Райҳон Беруний «Берун» — қишлоқ, саҳро, шаҳар ташқариси маъноларини берувчи атамани танлаган. Абдураazzoқ Самарқандий, Мир Қарший, Қадам Хивоқий, Мавлоно Кеший тахаллуслари ҳам ана шу асосда танланган. Баъзан лақаблик ҳам исм ўрнини босиб, тарих мулкида мангу сақланган. Масалан, арабча ниқоб маъносидаги Муқанна, холдор бурун маъносидаги Менглибурун сингари...

Шўро ҳокимиятининг жорий этилиши муносабати билан одамлар орасида мутлақо янгича, шу тарихий давр ва унинг машҳур кишилари номи билан боғлиқ исм-атамалар пайдо бўлди. Масалан, Вилор — «Владимир Ильич Ленин — организатор революции» жумласи, Мэлс — Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин номларидан олинган.

Туркий халқлардан қозоқ, қорақалпоқ, ўзбекнинг айрим уруғларида, таомилга кўра, бола туғилган заҳоти ота ўтовдан ташқари чиқиб от қўяркан. Бунда кўзига биринчи бўлиб кўринган нарса ёки жониворнинг номини қўйиш аънанасига амал қилинган. Шу йўсин Қўчқор, Арслон, Бургут, Қалдирғоч, Бўрибой, Овулбек каби исмлар пайдо бўлган.

70-йилларда ўғил болалар орасида Алишер, Бобур, Фурқат, Улугбек номлари, қизлар орасида эса Наргис, Нодира, Маҳзуна исмлари жуда оммалашиб кетди. 80-йилларда Ойбек номи кенг тарқалди.

Исмлар вилоятларга қараб ҳам бир-биридан фарқланади. Хоразм, Фарғона, Қашқадарё ва Сурхондарёда, умуман, ҳар бир вилоятда кенг тарқалган ўзига хос исмлар бор.

Исм қўйишда оила аъзоларининг исми ҳам муайян ўрин тутати. Кейинги номлар шу исмларга уйқаш тарзда қўйилади. Масалан, Наим, Карим, Салим, Маҳмуд, Маъсуд, Мақсуд сингари. Баъзан уруғ, табақа ҳисобга олиниб Хўжа, Мир, Саид номлари исмга қўшиб айтилади. Эгизаклар албатта Фотима-Зухра, Тоҳир-Зухра, Ҳасан-Ҳусан исмлари билан аталиши фарз.

Ўзбекчиликда тарбия ўғил-қизга исм қўйишдан бошланади. Ота-онанинг бурчи боласига муносиб исм қўйиб, қўлини ҳалоллаб, бошини иккита қилиш эканлигини сиз ҳам кўп эшитгансиз. Шунинг учун халқимизда «ота бўлиш осон, оталик қилиш қийин» деган нақл бор.

БЕШИК. Бешик — аждодларимиз яратган кашфиётлар орасида энг эъзозлисидир. Мустаҳкам, қўлай, хосиятли битта бешик бир оиладаги ўн фарзандгигина эмас, ўч-тўрт авлодга хизмат қилиши мумкин. Ўзбеклар, тожиклар орасида бобоси, отаси ётган бешикда улғайганлар бор. Ёш оналар ихлос қўйиб ўз болаларини мана шундай хосиятли, қадимий, кўҳна бешикларда боқиб афзал кўради. Шунинг учун бизда уни муқаддас билиб, ёш боласи бўлмаса ҳам ташлаб юборишмайди.

Бешиклар кейинги пайтларда қайта таомилга кириб, кўплаб ишлаб чиқарила бошланди. Бунинг учун эски бешикчилар сулоласи авлодлари тагин бу ҳаё-

тий, қадимий анъаналарни тиклади. Ҳозир бешик асосан тут ва толдан ясалмоқда. Бешикнинг пастки қисми ағдарилиб, қаттиқ чайқалиб кетмаслиги учун оғирроқ бўлган тут дарахтидан, устки ёйлар ва йўғон ўзак, тутқич-кунгиралар енгил бўлсин учун толдан ясаладиган бўлган. Унга ўймакорлик санъати, гул бериш ишлари Туркистон, Тошкент шаҳри, Фарғона водийси, Самарқанд вилоятларида ўзига хос санъат даражасига кўтарилган.

Бешик устига ёзда енгил сурп, қишда духоба ёпқич кийдирилади. Аввало кайвони аёллар ё бувилар бир-икки гал чақалоқни бешикка белаё ёш онага кўрсатади. Боланинг баданига кўйруқ ёғи суртилади. Бешик остига тариқдан кўрпача солинади. Шундай қилинса, боланинг эти тўшакка ёпишмайди, ҳаракатда бўлади. Боланинг қўл-оёқлари бешикка текис боғланади, тепа ўзак ёғочидан ўралиб турувчи белбоғлар ипак матолардан тайёрланади.

Онанинг ўз боласини вақтида, қулай шароитда эмизиши учун бешик остонадан бир-икки қарич юқо-

Тол ичиндан танлаб олган,
Толи чавқарим аллаё.

Гул ичиндан ҳидлаб олган,
Гули райҳоним аллаё.

Ҳ. НАБИХУЖАЕВ сурати.

ри жойга қўйилади. Тебратишга қулай бўлсин учун эса тўрт туёқ-оёқларнинг бош ва оёқ томондаги жуфтлари орасига андак ёйсимон тахта қоқилади. Бу бешикнинг тақилламай, болага халал бермай тебранишига ёрдам беради. Бу ҳолатда бошқа иш билан машғул бўлган она боласи бешигини узун ип воситасида узоқроқдан, иш қилиб турган жойидан туриб ҳам тебратиши мумкин.

АЛЛА. Бешик бор жойда бола бўлади. Бола бор жойда алла айтилиши табиий. Оналар қадимдан ўз болалари бешиги тепасида кечаси бўлсин, кундузи бўлсин, алла айтиб келишган. Унда халқ турмушининг жуда кўп қирралари ўз инъикосини топган. Алла ўз оҳанги билан болага она нафасини етказиб туради. Гўдакни хотиржам қилади.

Аллаларга оналар ўз ҳис-туйғулари, орзу-армонлари, истак-ниятларини, ҳатто дард-ҳасратларини қўшиб айтганлар. Алла ахлоқий, тарбиявий, дидактик, анъанавий ва оний ижод намуналаридан иборат бўлган. Алла инсон қалбида бир умр мунгли, ҳазин, нурли қўшиқ бўлиб, сақланиб қолади.

Ўзбек онаси алла айтarkan, бу аллалар бир-бирига сира ўхшамайди. Ҳатто бир онанинг бугун айтган алласи кечагисига ўхшамаслиги мумкин. Айни пайтда, аллаларда умумийлик ҳам бор. Бу — меҳр, бу — муҳаббат. Алла авлодлар оша ўтиб келаётган маънавий мулк, буюк маданий меросдир:

Алла болам, алла,
Жоним болам, алла,
Икки кўзим, алла,
Ширин сўзим, алла.

Алла қилсин, болам-о,
Уйқуда ором олсин-о.
Алла-алла деганда,
Жимгина ухлаб қолсин-о.

Алла айтай, жоним кўзим,
Ухлаб қолсин, алла...

СУННАТ (ХАТНА). Бу одат ислом дини пайдо бўлмасидан олдиноқ Ахурамазда, Овесто даврида Эрон ва Туронда, сўнгроқ яҳудийлар дини иудаизм қондаларида ҳам мавжуд эди. Қадимги яҳудийлар ўз худолари кўрсатмасига кўра ўғил бола туғилган кундан то 12 кунгача албатта унинг жинсий аъзосини чилпиш одатини амалга оширишган. Ўрта Осиёда бу одат ислом дини кириб келиши билан янада қаттиқроқ мустаҳкамланиб, қонунлаштирилди. Хатна қилиш мусулмонликнинг бош омил-шартларидан бирига айланди.

Хатна тўйи халқ орасида «фарзанд қўлини ҳалоллаш», «суннат тўйи» деб ҳам юритилади.

Мусулмонларда яҳудий биродарларимизникидек боланинг ўн икки кунлик бўлгунига қадар эмас, етти ёшигача албатта суннат қилдириш шарт саналади. Хатна одатда тоқ: 1, 3, 5, 7 ёшда амалга оширилади. Баъзи болалар табиатан асли жинсий аъзоси чилпилган, аъзонинг боши очик туғилдилар. Бундай болалар мусулмон халқларида Суннат деб номланади. Улар учун тўй маросими ўтказилса-да, хатна қилинмайди.

Хатна маросими учун оилада катта тайёргарлик кўрилади. Илгари болалар хатнага ётқизилишдан олдин катта тўй берилиб, кўпқари чопилган, кураш тушилган, базм қурилган.

Хатна қилиш одатда махсус уста-сартарош чақириш орқали амалга оширилган. Бу, боланинг жонини оғритади, албатта. Шунинг учун оналар бу жараёндан узоқда, ўзга хонада тутиб турилади. Ота эса ўғил ёнида бўлиб, дийдаси қаттиқроқ бўлса, боланинг қўлини ушлаб туриши, бўлмаса ҳаяжонини босиш учун қўлини совуқ сув солинган идишга солиб туриши лозим. Хатна бажарилиш вақтида болани чалғитиш учун удум сифатида болага бутун нон тишлатилади. Бола жазиллаган оғриқдан нонни қаттиқ тишлаб, узиб олади...

Шу заҳоти кесилган аъзодан ғаров олинмиб, махсус тайёрланган, куйдирилган пахта ёпиштирилади. Бу, оғриқни, қон кетишини тўхтатади. Бу жараёндан кейин хатна қилинган бола устига енгил чойшаб тортилиб суннат қилинган аъзо устига эса боланинг дўпписи ёпиб қўйилади. Бу ихота ташқи таъсир — пашша қўниши, кўрпа-чойшаб ногаҳон тегиб кетишининг олдини олади.

Қўли ҳалоллангани, мусулмон бўлгани, гўдаклик фаслидан болалик босқичига киргани билан болани қариндошлар муборакбод қилиб келадилар. Унга турли совғалар, танга ва пул ҳада қилишади. Бола узоғи билан бир ҳафтада тузалиб, оёққа туриб кетади.

Ҳозирда хатна касалхоналарнинг урология бўлимларида ҳам амалга оширилмоқда. Миллий анъаналардан яхши хабардор табиблар бу одатни амалга оширишда халқ уста-сартарошларига яқиндан ёрдам бериб келмоқда.

Маҳмуд САТТОНОВ,
филология фанлари номзоди.

ОЛМОНИЯ— АЖОЙИБОТЛАР ЎЛКАСИ

МАМЛАКАТИМИЗДА кенг қўлоқ отаётган сиёсий ўзгаришлар шарофати билан ижтимоий ҳаёт жабҳаларида ҳам ижобий ислохотлар бўлиб турибди. Хусусан, фуқароларимизнинг хорижий ўлкаларга сафар қилиш олдидagi расмиятчиликлар ҳам анча энгиллашиб қолган. Илгаригидек сарсон-саргардон бўлмайсиз. Манзил аниқ, қўлингизда бошпанасиз қолмаслигингизга кафолат берувчи ҳужжат — таклифномангиз бўлса кифоя. Мағрибми-машиқми бориб келаверасиз.

Таъбир жоиз бўлса, мозийдан икки оғиз илова қилиб ўтмоқчиман: золим чор ҳукумати даврида оддий бир деҳқон бобом (раҳматли 39 йилгина умр кўрган эканлар) олти маротаба шарқ мамлакатларига, хусусан, Саудия Арабистонига сафар қилган, дадам эса ўша сафарларнинг учтасида бобомга ҳамроҳ бўлган эканлар. Фурсатдан фойдаланиб, мен ҳам ўтган йили Олмонияга бориб, анчагина шахарларни кўриб келишга муяссар бўлдим.

Москвадан Берлингача поездда 30 соатлик йўл. Бу масофанинг бир қисми — Брест қалъасигача, кейин Польша. замини, ва ниҳоят Олмония тупроғи.

Сафар таассуротлари, албатта нотаниш ҳамроҳлар суҳбатидан бошланади. Лекин бу гал ҳамроҳларим чирчиқлик ҳамюртларим чиқиб қолишди. Вақт кеч бўлгани учун йўл атрофлари ҳам тун пардаси билан қопланди, беихтиёр, уйқу тортди...

Тонгда Польшага етиб келдик. Бутун йўл бўйи ястанган лалмикор ерлар қандайдир донли ўсимлик билан қопланган. Бу манзара гоҳо ўрмон ёки шаҳар қиёфаси билан алмашиб турса ҳам, Олмонияга қадар шу манзара.

Берлин — тарихий обидаларга анча бой шаҳар. Утган асрларга мансуб кўпгина меъморчилик намуналари ўз салобати ва кўркемлиги билан замонавий қурилишлардан фарқланиб турибди. Хусусан, Лейпциг, Унтенден-Линден ва Фридрих кўчаларидаги бинолар, 164 км узунликдаги Берлин деворини туташтирган Бранденбург дарвозаси шулар жумласидандир. Улар борокко услубидаги жилосиё салобати билан кишини ўзига ром қилади. Тарихий биноларнинг баъзи бирларида ҳамон уруш излари кўзга ташланади. Деворларда ёнган асари ҳали ўчмаган. Узоқдан кўзга ташланадиган Рейхстаг биносининг қубба шаклидаги тела қисми ҳам ҳануз тикланмаган. Шаҳар майдонларию ҳиёбонларида буюк тарихий шахслар хотирасига ўрнатилган ҳайкаллар беҳисоб.

Турли-туман мавзуларга бағишланган музейлар анчагина. Афсуски, уларнинг ҳаммаси билан танишишнинг иложи бўлмади.

Машҳур Пергамон музейи билан немис халқи тарихи музейининг кўриб чиқишга улгурдим холос. Уларнинг биринчисида кўхна дунёнинг бутун осори-атиқалари мужассамлашган. Кўргазмадаги экспонатлар фан ва маданият бешиги бўлмиш Миср, Хитой, Македония ва бошқа ўлка халқларининг ибтидоий ҳаётию жангу жадал даврларини тўла акс эттиради. Назаримда, «Қадимги дунё тарихи» дарслигида берилган тарихий ҳаёт тасвирлари ўша ердан олингандек. Миср фиръавнлари жасадию уларнинг улкан иншоотлари, дастлабки шарқ пергаментини ёзув қуроллари, шарқ ва ғарб саройларининг дабдабали ҳаётию қўллар меҳнати, жумладан, араб халифаларининг саройларию уларга тобё халқлар ҳаётига доир анжомлар зиёратчилар эътиборини тортади. Фақат, нима учун буларнинг ҳаммаси шу манзилда қарор топгани кишини таажублантиради. Ахир, улар бошқа халқларнинг тарихий мулки-да! Экспонатларнинг ҳажми билан вазни ҳисобга олингудек бўлса, немис халқининг тарихий обидаларга қанчалик ҳурмат билан қарashi ва уларни эъзозлашига тан бермай илож йўқ.

Немис халқи тарихи музейи ҳам ўз экспонатлари билан зиёратчиларда катта таассурот қолдиради. Бу ерда йиғилган моддий ашёлар асосан немис халқи ижтимоий ҳаёти босқичларини тўла-тўқис ёритади. Айниқса техника тараққиётига доир кўргазмалар — темирчилик, деҳқончилик, саноат ва бошқа ҳунармандлик жабҳаларидаги тадрижий такомиллаша борган ишлаб чиқариш қуроллари кўз ўнгимизда намоён. Зеҳн ташларканман, Тошкентдаги Ўзбекистон халқлари тарихи музейини кўз олдимга келтириб, афсуски, унинг қанчалар қашшоқлиги, халқимиз тарихини тўла ёрита олмайганидан қолаверса хилвираб қолган бинода жойлашганидан афсусландим.

Берлин метроларидаги тежамкорлик, йўловчиларнинг ижтимоий ҳаётидаги одоб ва ахлоқи эътиборимни тортди. Хусусан, метро бекатларида биронта ғов, бирон дарбон йўқ. Метро чипталари шаҳар савдо тармоқларида сотилади. Йўловчилар метро йўлакларида уларни компостерлаб оладилар холос. Биздачи? Ҳар бир бекатда учтадан қоровул: электрон ғов олдида биттаси, эскалатор пастиди иккинчиси, бекат саҳнида учинчиси. Эҳтимол, ҳар бир бекатнинг бошлиғи ҳам бордир. Хуллас, ҳаммаси ойлик олади. «Эшагидан тушови қиммат» дегани, шу бўлса керак.

Берлин метросида йўловчиларнинг қаттиқроқ гаплашганини, ёки қўлоқни батанг қилувчи магнитофон овозларини эшитмайсиз. Иштиёқмандлар наушник орқали мусиқа тинглашаркан. Ана тартиб, ана интизом!

Берлиндан 25—30 чақирим четроқдаги Оранинбург шахри вокзалига туташ бир майдонда қатор тизилган велосипедлар эътиборимни тортди. Суриштирсам, улар поездда Берлин ёки бошқа шаҳар ва қишлоқларга кетган йўловчиларники экан. Улар ишларини битириб қайтиб келишгач, яна велосипедларида уйларига қайтишаркан. Майдонда назоратчи йўқ, бинобарин, қўриқчи ҳақи ҳам тўланмайди. Энг асосийси, уларга биров тегинмайди. Бу ҳол мени ажаблантирганини сезган ҳамроҳим — Штефан Зайдель: «Булар-ку велосипед, автомобилалар ҳам тунлари кўчада қолдирилаверади», — деди. Кейинча сафарим давомида тунлари кўча чеккаларида қолдириладиган юзлаб Трабант, Мерседес, Тайота маркали машиналарни ҳам кўрдим. Асримизнинг 30-йилларигача Урта Осиё шаҳар-қишлоқларида ҳам мутлақо ўри бўлмагани хаёлимдан ўтди. Оранинбург чорроқ шаҳар бўлса ҳам, анча озода. Фаррошлар ўз ишларини тунда бажаришар экан. Бундан ташқари, кўча ва шаҳар ободонлигида қатнашган фуқаролар шаҳар раҳбарияти томонидан рағбатлантирилиб туришаркан. Уй-жой таъминоти ҳам анчагина тўқис. Манший хизмат ишлари яхши йўлга қўйилган. Хусусан, телефон хизматиға эътибор беринг: уй телефонингиз бўлмаса (алоқа бўлимлари ходимларининг кўмаги билан), уйингизга энг яқин таксофон орқали дунёнинг исталган бурчаги билан ҳам гаплашишингиз мумкин.

Либенвалде шахрида икки онланинг меҳмони бўлдим. Улардан бири қорақалпоғистонлик Зимфира оиласи. Ленинградда ўқиб юрган пайтларида немис йигитига турмушга чиққан экан. Оиласи 3 кишидан иборат: ўзи — биолог, эри — муҳандис ва 8 ёшли ўғли. Улар 3 хоналик жамоа уйда яшашади. Айни вақтда алоҳида хусусий уй қуришмоқда. Икки ошиёнли бино тикланиб бўлинган, пардос ишларигина қолган холос. Айтишларича, дўстлари ёрдами ҳисобга олинмаса, қурилиш ишларининг ҳаммаси эру хотиннинг қўлидан чиққан. Зимфиралар ҳаёти тўла-тўқис. Уй анжомлари замонавий, маишатдан камчилиги йўқ. Эру хотинда алоҳида-алоҳида энгил автомашина. Уларнинг бирдан-бир ҳадиғи мамлакатдаги ижтимоий ўзгаришлар туфайли ишдан маҳрум бўлиб қолиш таҳликаси.

Мен ташриф буюрган иккинчи хонадон профессор — иқтисодчи Грефлар оиласи бўлди. Улар ҳам тўқис ҳаёт кечирадилар, лекин мамлакатдаги сиёсий ўзгаришлар унинг шахсий ҳаётиға соя ташлаб ўтган. У илгари Германия бирлашган социалистик партияси Марказий қўмитаси қошидаги илмий тадқиқот институтида ишларкан. Мазкур партия ўзининг етакчилик мавқенини йўқотган

ўша институт йўналиши ҳам ўзгартирилган. Натижада у бу даргоҳни тарк этиб, хусусий ширкатлардан бирига ишга ўтишга мажбур бўлган.

ЭРФУРТ — қадимги шаҳарлардан бири. Солномаларда қайд этилишича, VIII асрлардан бошлаб унинг шаҳар қиёфаси шаклланган. Аини вақтда аҳолиси 213 минг кишидан иборат. Авлиё Северин ибодатхонаси, Цум Брайтен Харт, Цум Ротен Оксен каби меъморчилик обидалари унинг кўп асрлик тарихидан гувоҳлик бериб турибди. Бу ерда кўҳна обидаларни таъмирлаш ишлари кенг йўлга қўйилган. Шаҳарнинг қадимдан обод бўлишига уша ерда ўсадиган «ваид» набототи — кўк бўёқ хом ашёси сабабчи бўлган экан.

Шаҳар нақлиёт воситаларидан бири — трамвай 1883 йилдан буюн хизмат қилиб келаркан. Ҳар бир бекатда маълум йўналиш ҳаракат жадвали бор. Уларнинг бирин-кетин келиш оралиғи 2 дақиқа. Жадвалга қатъий риоя қилинади.

Эрфуртнинг энг баланд, ўрмон қисмига жойлашган «Ига» халқаро боғдорчилик кўргазмаси бамисоли боғи эрамдек кишини лол қолдиради. Бу ерда шимолий ўлкаларга хос анвойи гуллар намойиш қилинаркан. Уларни кўз-кўз қила олган дизайнерлар маҳоратига тасаннолар айтасан. Жуда катта майдонни эгаллаган бу боғнинг 12 та улкан ойнаванд равоқларига жойлаштирилган анвойи гулзорлар зиёратчилар билан гавжум. Ташқарида болалар учун хилма-хил ўйинлар ташкил қилинган. Маиший хизмат ишлари ҳам жойида. Офарин айтиладиган яна бир хусусияти шундаки, ўша гулзор равоқлар қаршисига аини мазмундаги кўргазмалар кўзи ожизлар учун алоҳида тайёрланган бўлиб, зиёрат қилувчилар хид ва ҳаво тўқликлари орқали тасаввур қилиб баҳра оларканлар.

Бошқа шаҳарлардагидек, бу ерда ҳам тарихий шахслар учун ўрнатилган ёдгорликлар тез-тез кўзга ташланади. Шулардан бири — ислохотчи Мартин Лютер ёдгорлиғи. Буларни кўриб, Спитамен, Широқ каби халқ қаҳрамонлари, Жалолиддин Мангуберди, Темур Маликдек саркардалар, Амир Темур, Ҳўжа Аҳрор каби давлат арбоблари-ю Улуғбек, Фарғоний каби фан юлдузлари, Абдулла Авлоний, Маҳмудҳўжа Бехбудий каби зиёлиларимиз, беҳисоб адабиёт намоянадалари сиймолари ҳали кенг халқ оммаси эътиборига ҳавола қилинмагани кўнглимни ҳижил қилди.

Сафар давомида Карл Маркштат шаҳридан ҳам ўтдик. Унинг кўпгина чорраҳаларию майдонларида Карл Маркс портрети ва унинг тубига ёзилган матнга қизиқсиниб, таржимасини суриштирдим. Лавҳада «Бутун дунё пролетарлари, мени кечиринглар!» деб ёзилган экан. Уша кунлари шаҳарда унинг номини ўзгартириш юзасидан референдум ўтказилаётганини айтишди.

Тюринглар шаҳри бўлмиш Веймарда шу ернинг улуг фуқаролари Гёте ва Шиллер хотиралари музей ва ҳайкаллар тимсолида абадийлаштирилган. Гёте уй-музейини зиёрат қилдим. Уй ажнслари, кутубхонаси, шхсий буюмлари, ҳатто шоҳона извоши ҳам хизматга тайёрдек турибди. Зиёратчиларнинг кети узилмайди, уларнинг аксарияти хорижий сайёҳлар.

Юқорида Берлин музейлари ҳақида тўхталгандим. Кейинроқ, сафарим давомида шу нарса маълум бўлдики, мамлакатнинг каттаю-кичик шаҳарларининг қарийб ҳаммасида ўз музейлари бор экан. Машҳур бастакор Бах ҳаётининг маълум бир қисми Арнштат шаҳарчасида ўтган экан. Шунинг учун ҳам бу ердаги Улка музейи экспонатлари қатори Бах ижоди билан ҳам танишасиз. Зиёратчилар музейнинг Бах ижоди бўлимига қадам қўйиши билан ажойиб мусиқалар қулоққа чалинади.

Гаер шаҳридаги кўҳна темирчилик устaxonаси музейга айлан-тирилган. Утган асрларда шаклланган бу темирчилик устaxonасида 15 киши ишлаган экан. У ерда қўлланган жуда оғир вазони (1 тонналик) сув бозғонлари ҳали ҳам ўз моҳиятини йўқотмаган — унинг иш ҳаракати намойиш қилиниб турибди. Мана шу музейда ушбу устaxonанинг ўзида тайёрланган қадимги сейф намуналари ва бошқа буюмлар ҳам кўргазмага қўйилган.

Бизнинг тарихий музейларимизда тегиримон, обжувоз ва бошқа хил илк ишлаб чиқариш қуроллари учун жой тансиқ!

Гердан автобусда Дрезденга йўл олдик. Уша ерларда ҳам Венгриянинг «Икарус»лари йўловчилар хизматида.

Тўрт соатлик йўлнинг ярмини ўтгач ҳайдовчи 15 минут танафус эълон қилди. Роппа-роса 15 минутдан сўнг яна йўлга тушдик. Йўл четларидаги арпапоёлларда сизир подалари ўтлаб юрибди. Қизиги шундаки, чўпонлар кўринмайди. Утлоқнинг уша сизирлар ўтлаб юрган маълум майдони мониторлар, яъни паст электр қувватли сим билан ўраб қўйиларкан. Майдондаги ўт тамос бўлгач, монитор ён майдонга кўчириларкан. Мана шу усул такрорланиб, маълум майдон ниҳосига етилгунча, унинг дастлабки қисмида яна емиш ўсиб қоларкан. Мазкур чорвачилик усули гўшт таннархининг арзон бўлишини таъминларкан.

Дрезден санъат саройи антиқа буюмлари билан дунёга доврғи кетган. Аввало, шаҳарнинг энг юқорисидаги кўркам манзилга жойлашган сарой биноларининг ўзиёқ салобатию муҳташамлиги билан кишини оҳанрабодек ўзига тортади. Бир неча ҳукм-

дор авлодлар томонидан бунёд этилган бу меъморчилик обидаларининг ўзиёқ санъат гулшанининг кўрки. Улар сайқалланган қора гранитдан ишланган. Кўп ошёнли, пештоқлари гажмдор, афсонавий маъбудалар сиймоси салобат солиб турибди. Бундан санъат гўшасини вужудга келтирган меъморларга қойил қолиб, тасанно айтмай иложинг йўқ. Бир вақтлар аслзодалар маскани бўлган бу даргоҳлар энди универсал музейга айлантирилган. Шахсий хазиналардан иборат бисотхоналардаги санъат ва маданият дурдоналари, ибтидоий фан ва техника намуналари киши ақлини лол қолдиради. Уларни тавсифлашга тил ожиз, фақат кўриш керак.

Дастлабки бисотхоналар кюрфюрлик зодагонлардан Забардаст Август томонидан ташкил қилинган, кейинча у ердаги заргарлик буюмлари асосида «Грюнес гевельбе» музейи вужудга келган.

Мазкур музей яқин атрофда мужассамлашган ўймакорлик бўлими, тасвирий санъат галереяси, чинни идишлар музейи, шунингдек табиий фанлар музейи қатори алоҳида зиёратгоҳни ташкил этади. Айтишларича, «Грюнес гевельбе»нинг ўзида 3000 дан ортиқ заргарлик антиқалари тўпланган бўлиб, уларнинг ҳаммасини зиёратчилар эътиборига ҳавола қилишнинг иложи йўқ экан. Олтин, кумуш, садаф, турли рангдаги нодир жавоҳирлар, қаҳрабо, фил сўяги ва яна бирқанча бебаҳо ашёлар асосида ясалган ёки нақшланган буюм ва безаклар нигоҳингизни асир этади. Бундай латиф, нозик анвойи безакларни фақат заргарлик пирларига яратиши мумкин. Мен ўшалардан иккитасини таърифлаб ўтишга ҳаракат қиламан.

Моҳир ҳайкалтарош ва заргар Перлюзер билан Динглингерлар ҳамкорлигида бунёд этилган «Диана хобгоҳи» композицияси муаллифлар маҳоратининг нечоғлик баркамоллиги натижаси ўлароқ, ўз нафосати билан кишини мафтун қилади. Ранги пушти ва мовийга тортган халкедондан ясалган авраздиш нодир жавоҳирлардан шаклланган буғу шоҳига кўндирилган. Буғу кўзларидан ёш томиб тургандай. Калланинг икки томонига яна бошқа рангдаги нодир маъданлардан ясалган този итлар оғзида гўё гўшт парчаси. Тумшўқларидаги қон қирмизи ёқут билан ифодаланган. Ярим урён Диана авраздишнинг бир чеккасидаги афсонавий манзара кашф этувчи табиат манзараси кучоғида шарм-ҳаё оловида қоврилиб, ғазаб ва нафрат туйғусидаги қиёфада туриб қолган. Яхлит композиция ўз жилоси ва маъносини билан кишини мафтун қилади. Буғу гўё чўмилиш тараддусидаги Дианага беҳаёлларча назар ташлаган бадбахт овчи — Актеон. Унинг беҳаёлик қилмишидан ғазабланган Диана буғуга айлантириб қўйгач у ўз итларига ем бўлган эмиш. Композиция тубига Диананинг қуйидаги сўзлари битилган: — БЕҲАЁЛАР ЖАЗОГА МАҲКУМ, САХОВОТЛИЛАР ЭСА МУРУВВАТГА САЗОВОР.

«Улуғ бобирий Аврангзеб таваллуди шарофати билан Деҳли саройида қабул маросими» экспозицияси ҳам ниҳоятда антиқа ишланган. И. М. Динглинер ва унинг ака-укалари иши. 1701—1703 йиллар давомида тайёрланган. Баландлиги 58 см, узунлиги—142 см, эни 114 см. Ашёлари олтин, кумуш, зарҳал, нодир жавоҳирлар, гавҳар, эмаль ва ҳоказо. Мазмуни қуйидагича: ниҳоятда шинам безатилган тахтда шарқона кийинган тождор Аврангзеб кўлида ҳоқонлик пўтасини тутгани ҳолда чордана қуриб ўтирибди. Тахт пойидаги зиналарнинг икки тарафида аёнлар, уларнинг қуйироғида қуролли сипоҳлар саф тортган. Заррин либослардаги уч элчи зиналарга яқин ерда тиз чўкиб, ерга бош қўйиб туришибди. Саройнинг турли томонларидаги бир неча дарвозалардан устига совға-салом юкланган фил, туя ва от карвонлари кириб келмоқда. Арқда соқчилар кўзга ташланади. Сарой ҳаёти «минг бир кеча» афсоналарини эслатади.

Ана шундай ажойиб манзаралар то Тошкентга етиб келгунимизга қадар хаёлимни тарк этмади.

Хуллас, Олмония сафаридан катта таассуротлар билан қайтиб келдим. Ушандан бери ГДР халқи ижтимоий ҳаётида катта ўзгаришлар содир бўлди — мен кўрган Берлин девори бузилиб, Гитлер гоғси туфайли талафот кўриб, иккига бўлиниб қолган бир халқ бирлашди.

Машойихлар нақл қилганларидек, яхшини кўриб фикр, ёмонни кўриб шукр қиладиган бўлсак, ушбу қиссамиздан ҳам шундай ҳисса чиқариш мумкин:

— Тарихнинг суронли йилларида мағрибу машриққа патраб кетган моддий ва маданий меросларимиз жамланиб, улар кенг омма эътиборига ҳавола қилинса; тарихимизда — ўтган буюк шахслар сиймоси шаҳар майдонларию хиёбонларида қад кўтариб, уларнинг эл олдидаги хизматлари (улар жиноятлари ҳам) ўша сиймолар пойидаги лавҳада қайд этилса.

— Замоннинг зайли билан парчаланиб кетган Туркистон ўлкаси халқлари бир-бирлари билан ёвлашмай, қайта бирлашиб ягона оила бўлишса.

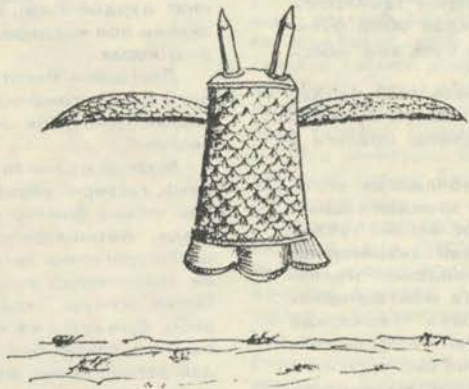
Абдуқаҳор ИМИНОВ.

Бу воқеа 1990 йил июнь ойининг бошларида Марказий Қўзилқумда, геолог-қидирувчиларнинг Тўққизтош қасабаси яқинида рўй берди.

Бу ерда ниҳоятда кучли бўладиган қишқиқ изгириллардан сақланиш учун лойиҳачилар қасабани Қорахотини сойлигининг ён бағрига жойлаштиришган эди.

Чошгоҳларга бориб, соат 11 лар чамаси қуёш нурлари тунда совиб улгурган қумни иситди-ю тирик жон борки гимирлаб қолди. Маҳаллий мактабнинг 1-2-синф ўқувчилари бўлган учта болакай эрталабки шабадада бетон ҳовузча ёнида ўйнаб юришганди. Кутилмаганда 20-30 метр наридаги қандайдир ҳаракат уларнинг диққатини тортиб қолди. Уша томонга қараб болалар бир-бирига яқин турган иккита ғаройиб мавжудотни кўришди.

Мавжудотларнинг кўриниши кесик пирамида шаклида эди. Кесик ерда эса бўртма сирт бўлиб, ундан чиққан, йўғонлиги одам қўлидек, узунлиги ярим метрга яқин, учлари ўткир антеннани эслатувчи иккита ўсимта олдинга энгашган эди. Бўртма сирт ҳам, антенналар ҳам оқиш-металлсимон

Сергей АЗАДОВ

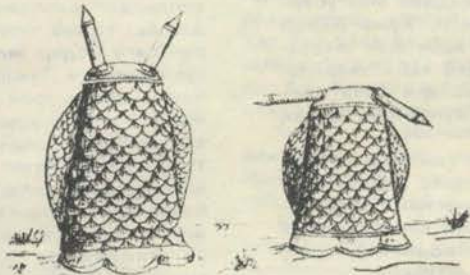
ҚАНОТЛИ КЕЛГИНДИ

рангда бўлиб, мавжудотларнинг танаси эса балиқ тангачаларига ўхшаш йирик ва ялтироқ қора лаппаклар билан қопланган. Тана бўйлаб йнгиштирилган қанотлар кўринар, улар ҳам қора тангачалар билан қопланган эди.

Мавжудотларнинг танаси пастга томон кенгайиб бориб, битта оёқча таянар, унда эса оқиш-қумушсимон тусдаги бармоқсимон, лекин думалоқ учта ўсимта яққол кўриниб турарди.

Мавжудотлар ташқи кўринишдан ўзаро ўхшаб кетар, аммо чапдагисининг бўйи баландроқ, тахминан 170-180 сантиметр чамаси, ўнгдагисининг бўйи 130 сантиметрдан кўп эмасди.

Тўсатдан бу мавжудотлар болалар томонга яқинлашиб кела бошлашди. Уларнинг ҳаракатланиши ҳам ғалати эди. Кенг оёқларини ерга тираб 1,5 метрча баландликка кўтарилишар ва ҳавода 4-5 метрга учиб бориб қўнишарди. Худди сакраб-сакраб югураётган қуёғини ўзингизга дейсиз. Парвоз чоғида келгиндиларнинг айланасимон қанотлари кенг ёйиларди.

Аваллига болалар қизиқсиниб, улар томонга қараб юришди. Бироқ сакровчи мавжудотлар анча яқинлашиб қолишганидан кейин болалар кўрқиб кетиб, уларга қарата тош ота бошлашди. Мавжудотлар тўхташди. Олдинга энгашган антенналари тик кўтарилди ва болалар отаётган тошлар нишонга тегмасдан, гўё кўринмас тўсиққа урилгандай ярим йўлда ерга қайтиб туша бошлади. Худди мавжудотларнинг тепасида шаффоф ғимоя қалпоғи пайдо бўлгандек эди. Мавжудотлар яна болалар томонга қараб сакрай бошлашди.

Қанотли сакровчилар тош ёғилишига

мутлақо парво қилмай, бетўхтов яқинлашиб келаётганини кўргач, болалар қасаба томонга қараб қоча бошлашди.

Сакровчи мавжудотларнинг бири болаларнинг энг кичиги Бовуржон Жумабоевга қарийб етиб олди. Кичикинтойнинг ўзи ва ўртоқлари айтишича, мавжудот уни тангачали қанотлари билан ушлаб олишга уринган, лекин болалар янада кўрқиб кетиб ва жонлари борича югуриб, энг яқин уйнинг ҳовлисига бақириқ-чақириқ билан қочиб киришган.

Шу вақтда уйда Навоий кон-металлургия қолбинати Шарқий руда бошқармасининг 32 ёшли пармаловчиси Эрали Сирбоев бор эди. Унинг айтишича, ҳовлига қочиб кирган болаларнинг қичқариқлари билан бир пайтда итларнинг ҳавотирли ақиллашио сизирларнинг маърашини ҳам эшитган, молхонадаги бузоқ эса ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ бўғилиб ўлишига сал қолган. Аввалига у болалар билан ҳайвонларни каттароқ илон кўрқитган бўлса керак деб ўйлаган.

Эрали шу заҳотиёқ яқин орада ётган белкурак дастасини қўлига олиб дарвозага отилган, аммо ташқарда кўрқинчли ҳеч нима кўрмаган. Болалардан уларни кўрқитган нарсани сўраб олганидан кейин эса бузоқ бўғилиб қолай деган молхона томонга югурган. Қарасаки, молхона деворининг ташқи томони йирик-йирик ғалати изларга тўлиб кетган. Баъйни филлар подаси ўтгандек.

Излар қумда ўзаро эгри чиқиқ билан туташган учта думалоқ шакл кўринишида бўлиб, эни 30 сантиметр, чуқурлиги 5 сантиметрга етарди. Изларнинг иккала замири параллель равишда тепаликка кўтарилган ва бетон ҳовузчанинг ёнига келиб тўсатдан узилган эди. Изларнинг оралиги 5 метрга яқин эди.

Шу куннинг ўзидаёқ маҳаллий аҳолидан бир қанча киши теварак-атрофни рося излашди-ю лекин ғалати мавжудотларнинг қораси кўринмади.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, Э. Сирбоев ҳам, бу воқеани бир неча кун ўрганган геолог В. Дё ҳам бундай баҳайбат ва чуқур изларни қум сатҳига тикка тушган оғир танагина қолдириши мумкин, деган хулосага келишди.

Диққатга сазовор яна бир нарса. Ана шу сирли ҳодиса юз берган жойда «УФО марказининг экспедицион гуруҳи орада ярим йил ўтгандан сўнг борганида ҳам биолокацион рамка жадаллик билан айланар, бу эса болаларни қувиш пайтида қанотли келгиндиларнинг қум сатҳига қадами теккан ерларни бехато кўрсатиб турарди.

ДИҚҚАТ: ЯНГИЛИК!

ЮҚОРИДА баён қилинган воқеани ҳикоя яқинда «Фан ва турмуш» ойномасига илова тарзида кўп минг нусхада чоп этилади-га «Ўзбекистонда учар ликопчалар» рисо-ласидан бир парча, холос. Бу китобчадан ўзга олам вакиллари билан жумҳуриятимизда рўй берган кўплаб учрашувлар тўғрисида қизиқарли маълумотлар олишингиз мумкин. Умуман, бу сизлар учун мўлжалланган китобчаларнинг дастлабкиси.

Мўхтарам муштарийлар! Янги йилда сизларни ажойиб бир хўшхабар билан мамнуи этмоқчимиз. Кейинги пайтларда муҳарриратимизга келаётган мактубларнинг аксариятида ойнома ҳажминини оширишни талаб қилишяпти. Шунда мақола-ларни майда ҳарфда бермасдингиз, бир мақола 2-3 сонга чўзилмасди, деб истак

билдиришяпти. Биз ҳам хоҳлардик шуни, лекин минг бор афсуски, ойнома ҳажминини ошириш бир қадар мураккаб бўлиб, ўзимизга боғлиқ эмас.

Шу боис ҳам сиз, азиз муштарийларнинг таклиф-истакларингизни эътиборга олиб ҳамда «Фан ва турмуш»га сиғмаётган кўплаб қизиқарли мақолаларни сизларга етказиш мақсадида «Фан ва турмуш» кутубхонаси» ташкил этдик. «Ўзбекистонда учар ликопчалар»дан сўнг кутубхона туркуми китобчалари учун мўлжалланган мавзуларимиз ниҳоятда хилма-хил.

Чунончи, Туркистонимиз тарихи, фалсафаси, адабиёти, ижтимоий ҳаётининг шу пайтгача нотўғри талқин этиб келинган ёки умуман ёритилмаган саҳифалари, сирли ҳодисалардан: учар ликопчалар, ўзга олам вакиллари, полтергейст ҳодисалари, сирли ёнғин, ғойибдан тош ёғилиши, дуонинг кучи, қўл тегизмай даволаш, нисон рўҳининг абадийлиги ва вужуддан вужудга кўчиб юриши ва ҳоказо мақолаларни ойнома са-

ҳифаларидаги сингар тарқоқ ҳолда эмас, балки КИТОБЧА ШАКЛИДА ЯХЛИТ ҲОЛДА қўлингизга оласиз. Ундан ташқари, шу хил мавзудаги янги мақолаларни, «Фан ва турмуш»нинг 12-сонига эълон қилинган СИРЛИ ҲОДИСАЛАРГА ОИД МАВЗУЛАРИМИЗНИНГ ҲАММАСИНИ янги-янги китобчаларда бериб борамиз.

Бу қизиқарли китобчалар кўп минг нусхада чиқарилишига қарамай, рўзнома дўконларида узоқ вақт турмаслиги аниқ. ЗОТАН, УТГАН ЙИЛЛАРДА ЎЗИНГИЗ БИЛГАНИНГИЗДЕК, САЛ КАМ 500000 НУСХАДА ЧОП ЭТИЛГАН «ФАН ВА ТУРМУШ»НИ ТОПИБ БУЛМАГАН «БИР» ПАЙТДА АТИГИ 100000, ЯЪНИ, 5 БАРАВАР КАМ НУСХАДА ЧИҚАРИЛАДИГАН КИТОБЧАНИ ТОПИБ БУЛАРМИДИ!

Шу боис ҳам олдинда оғоҳлантириб қўймоқчимизки, рўзнома дўконларини кузатиб юринг, кейин «Фан ва турмуш» кутубхонаси»ни топа олмаяпман, деб биздан ўпкалаб юрман!

ДУНЕДАГИ ЭНГ БИРИНЧИ СЕЙСМОГРАФ

132 йилли хитойлик астроном Чжан Хэн томонидан ер силкинишини аниқлайдиган биринчи машҳур асбоб яратилган. Бу асбоб диаметри икки метр келадиган каттагина бронза идишдан иборат бўлиб, унинг сирт деворига саккизта аждаҳо боши жойлаштирилган. Ҳар бир аждаҳо оғзида шар бор. Идиш ичига эса маятник жойлаштирилган

Қайта тикланган қадимги хитой сейсмографи.

бўлиб, ҳар бир аждаҳо боши унга тортиб боғланган. Ер ости силкиниши натижасида маятник ҳаракатга келади. Ер қимирлаш қай томонда содир бўлган бўлса, ўша томондаги маятникка тортилган аждар оғзидан отилиб чиққан шар идиш тагига ясаб ўрнатилган оғзи очиқ саккизта бақадан бирининг оғзига келиб тушади. Бу асбоб жуда ҳам сезувчан бўлиб, элзила маркази ўзидан 6000 километргеча бўлган масофадаги ерсти силкинишини ҳам пайқайди.

Везувий обсерваториясида 1856 йилдагина сейсмограф қурилди. У фақат сейсмик тўлқинлар ўтишини, унинг тебраниш кенглиги (амплитудаси), йўналиши ва тебраниш вақтини рўйхатдан ўтказишга қодир бўлган.

1960 йилга келиб Бутун дунё сейсмографик тармоқлар эталони тузилди. Ҳозирда ер юзининг ҳамма бурчакларида стандарт асбоблар билан жиҳозланган ва бир хил вақт бўйича ишловчи сейсмик станциялар ташкил этилган.

МОТОЦИКЛЛИ ГИБРИД АВТОМОБИЛЬ

Шведларнинг «Корда Скандинавия» фирмаси ишлаб чиқарган транспорт шундай номланади. Бу мотоцикл аслида махсус жиҳозланган усти ёпиқ аравадан иборат. Унинг двигатели қуваати 80,112 ёки 139 от кучига эга бўлган уч хил вариантда ва аравачасининг кузови турли шаклда ишлаб чиқарилмоқда. Учта гилдиракдаги узатма машинанинг йўлдаги тўсиқлардан ўта олишига ёрдам беради. У тезликни оширишининг автоматик қоробасига ҳам эга. Рул орқали олдинги гилдираклар ва аравача гилдираги бошқарилади.

АЁЛЛАР ОЛАМИДАГИ РЕКОРДЛАР

Чилида яшовчи Леонтина Альбина [1925 йили туғилган] ҳозирги вақтда дунё миқёсида энг серфарзанд она бўлиб турибди. 1981 йили унинг охириги — 55-боласи туғилди. Унинг эри Жерардо Секундо Альбинионинг [1921 йили туғилган] айтишича, улар 1943 йили Аргентинада турмуш қуришган ва Чилига кўчиб ўтганга қадар 15 та ўғил кўришган [5 марта 3 тадан ўғил туғилган]. Ҳозирда фақат 40 фарзанд [24 ўғил ва 16 қиз] ҳаёт, 11 бола зилзилада нобуд бўлган.

Машҳур қиролича Катари́на Медичи [1519—1589 йиллар] сарой хонимларининг бели айланаси 33 сантиметрдан ошмаслигини белгилаб қўйган. Лекин у вақтлари аёллар анча нозик бўлишган. Бу қадар ингичка бел [33 сантиметр] XX асрда бадан вазни рисоладагидек бўлганда француз актрисаси Миле Плэр [1881—1930] ва инглиз Этель Гранжер [1905—1982]да учраган, холос.

ФАНДА ХАНДА

Аёлларнинг ҳамма нарсаси қалбдан иборат, ҳатто боши ҳам.

Эркакларни улар ҳақида нима деб ўйлашлари, аёлларни эса улар ҳақида нима деб гапиришлари қизиқтиради.

Сергаплликда аёллардан ўтадиган эркаклар бор, лекин нигоҳ гўзаллигида аёллардан ўтадиган эркак йўқ.

Эркаклар аёллар ҳақида истаган гапларини айтади, аёллар эса эркакларни истаган йўлларига солади.

Аёлдан қачон туғилгансиз деб сўрагандан кўра чолдан қачон ўласиз деб сўраган қулайроқ.

Муҳим бир қадам кўйишда эркак «Нима десам экан!» деб, аёл эса «Нима кийсам экан!» деб ўйлайди.

Аёл қанча ёшдагидек кўринса шунча ёшда эмас, балки неча ёшдан деса ўша ёшда.

Аёл рашк қилган эрни кечиради, рашк қилмайдиган эрни кечирмайди.

ФАҚАТ ТУЗ ҲАҚИДА

Пиёз арчгандан ёки балиқ тозаллагандан сўнг қўлингизни туз билан нишқаласангиз, ноқуш ҳнд йўқолади.

Помидор пастаси турган банканинг оғзи очиқ бўлса, унинг устига туз селиб озгина кунгабоқар мойидан кўйиб қўйсангиз, томатнинг усти моғор босмайди.

Агар ювилган кирларни крахмалламоқчи бўлсангиз, унга озгина туз ҳам қўшинг. Шунда ювилган кирлар ялтираб чиқади.

Момиқ сочиқ ва халатлар юмшоқ ва майин бўлсин десангиз, уларни ювиб бўлгач намақобли сувга бирпас солиб қўйинг, сўнгра чайиб ёйинг. Қуригач дазмол қилманг.

Грелка ичидаги сув узоқ вақт иссиқ турсин десангиз, унга озгина туз қўшинг.

Супурги пишққ бўлиши ва синмаслиги учун янгилигида, фойдаланишдан олдин 2—3 соат иссиқ намақобли сувга солиб қўйинг.

Таги қўйган кастрюлька ва товаларни тозлашдан аввал ичига қалин қилиб туз селиб устидан озгина сув қўйиб қўйинг ва шу ҳолда бир неча соат қолдиринг.

Ушбу ойноманинг 1990 йил 10-сонига босилган Махмуд Назаровнинг «РУХЛАР АБАДИЙМИ!» мақоласини ўқиб, шунақа ташвиқотга олимликка номзод шахсининг қўл урганидан афсусландим... Мақолада Ибн Сино, Сукрот, Афлотун каби алломалар мулоҳазаларидан, ҳар хил муқаддас диний китоблардан, афсона ва ривоятлардан, ҳар хил тарихатчилар гоёларидан мисоллар келтирилиб, ВУЖУДДАН АЖРАЛГАН ҚОЛДАГИ РУХ (жон) мавжудлигига ИШОНИШ МУМКИН деб хулоса чиқарилади.

Бундай хулоса материалистик дунёқарашга — фанга зид бўлгани учун ҳам, гарчанд бўлажак олим филолог бўлса ҳам, тасдиқлаш даражасида бўлмаслиги лозим эди. Тўғри, ҳали фан жавоб тополмаган сирли ҳодисалар тўлиб-тошиб ётибди. Жавоби топилмаган бундай масалалар ақлли одамлар пайдо бўлгандан бошлаб бор бўлиб келган. Қадимги одамларнинг тасаввурига сиғмайдиган, оламнинг кенглиги, сон-саноқсизлиги, шакли, мавжудлик сабаблари, радио, телевидение, алоқа воситалари соҳасида фан эришган ютуқларини ҳозирги замоннинг ашаддий динчиси ҳам инкор қилолмайди. Бир куни келиб Карпировский, Жуна, Чумак кабиларнинг кароматлари ҳам оддий, табиий ҳодиса эканлиги исбот қилинишига ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ. Бунинг учун, ҳозирча биз тушуниб етмаган ҳодисаларни илоҳийлаштириш тўғри эмас.

Оламини ТУЛИҚ ТАСАВВУР ҚИЛИШГА интилиш инсон онгининг хусусиятидир. Ҳар бир замонда инсон ўзини қизиқтирган ҳамма саволларга «ТУЛИҚ» жавоб топиб яшаб келган. Энг қадимги одамлар минглаб ҳудодлар ёрдамида, кейинроқ яқка худо, азизу авлиёлар ёрдамида ҳамма муаммоли саволларга жавоб «топишган» ва худди шундай деб ишонмишган. «Рухлар абадийми!» мақоласининг муаллифи тилга олган буюк алломалар ҳам ўз билмларининг кемтик жойларини ТУЛДИРИШ мақсадида муайян фикрларини айтиб ўтганларига шубҳа йўқ. Мақола муаллифининг йўли — Ленин, Сталин, Брежнев кабилар асарларидан қайдлар келтириб, «Ҳозирги давримиз коммунизмнинг гуллаган даври» деб хулоса чиқаришга ўхшайди.

Муаллифининг фикрича, рух танага кириб олиб, ўзини ўзи қамоққа маҳкум этар эмиш. Сўнг вужуднинг адолатсиз эзишларидан бешиб, уни ташлаб кетар ва бошқа бир танага ўтар эмиш ва шу йўл билан

бунақа ҳодисаларни илоҳийлаштириш тўғри эмас.

НИХОЯТДА уринли мулоҳаза. Модомики «Фан ва турмуш» фикрий эркинликни, фикрлар хилма-хиллигини шиор қилиб олган экан, ўз саҳифаларида бир масалага турлича қарашларга кенг ўрин бериши керак. Ойнома ҳатто, фикри муҳарририят фикрига тўғри келмайдиган муаллифларнинг мақолаларини ҳам босади.

Муҳтарам муштарии, А. Зоҳид ушбу мулоҳазасини М. Назаровнинг «Рухлар абадийми?» номли мақоласи юзасидан ёзган, бинобарин, нега М. Назаров эмас, сиз жавоб бераёсаниз, деб ўйлашингиз мумкин ҳойнаҳой. Бунинг сабаби бор, албатта. Едингизда бўлса, филология фанлари номзоди Махмуд Назаров «Рухлар абадийми?» номли мақоласини менинг «У дунёдан хабарлар» номли мақоламга («ФТ», 1990, 1- ва 4—5-сонлар) жавобан ёзган, инсоннинг фақат вужуди ўлади, руҳи эса абадий яшаб қолади деган фикрини маъқуллаган эди.

Аслида бу фикр меники ҳам эмас — дунёдаги барча халқларда азал-азалдан мавжуд. Мен фақатгина кейинги йиллар

Қарши фикрми: марҳамат!

тобора такомиллашиб борар эмиш. Агар шундай бўлса, нега муаллиф «қадим замонларда ҳозиргидай тараққий қилган замонлар ҳам бўлган», деган гапни ҳам айтади! Агар ҳар бир жон мустақил бўлса, нима учун бошқа бир шахс вужудидаги руҳ (жон) Мухаммад, Темур, Ленин, Сталин, айна пайта Горбачев, Каримов кабилар томонга оғиб кетади!... Йўқ, ҳамма гап шундаки, модданинг ҳар бир шакли шу ҳолатини сақлаб қолишга интилади. Лекин шарт-шароит ўзгарганда у ўзгаршига мажбур. Масалан, сув ҳарорат нол даражадан пасайиб кетса музлашга, 100 даражадан ошиб кетса бугга айланишга мажбур. Агар босим, ҳажм каби шароитлар ўзгарса, ҳалиги чегаралар ҳам ўзгаради. Ҳар қандай физикавий, кимёвий, ядровий ўзгаришлар жараёнида шунақа бўлинишлар рўй берадики, илгариги мавжудликни қайта тиклаш имкони бўлмайди. Буюк подшоҳлар, пайғамбарлар, доҳийлар пишиб, етилиб келаётган жараёнларга катализаторлик вазифасини ўтаганлар.

Энди, юқорида эслатишган мақолада кўтарилган ажойиботларга қайтсак, олам моддий ва узвий боғланган бўлгани учун, қўл таъсири, сўз таъсири, узоқдан, яқиндан таъсирлар, ҳеч шубҳасиз, табиийликка хос ҳолатлар бўлиши мумкин. Инсон онгининг туғма шаклланиши, информатиканинг наслдан наслга зурриёт шаклида ўтиш қобилияти, шарт-шароит тақозоси ва миллион-миллион ташқи ва ички таъсир ҳамда жараёнлар натижаси ўлароқ ноёб қобилиятли шахслар дунёга келиши, фан нуқтан назаридан, тан олса бўладиган ҳодисалардир. Моддийликдан ташқари ҳеч қандай руҳ ёки жон мавжуд бўлиши мумкин эмас. Одам ҳам, қанчалик улуг ва ақлли бўлмасин, бошқа бир, аллақандай олам вақили ёки қандайдир мавҳум руҳ маҳсулоти эмас, балки муайян шароитларда шаклланадиган ва ўз шаклу шамойилини сақлаб қолишга интиладиган, моддийликка хос хусусиятидир. Модда яшаб қолишга интилади ва курашади. Онг ҳам ана шу яшашга интилиш қуролидан бошқа нарса эмас. Ташқи таъсирлардан ҳимозланиш

қуроллари ниҳоятда аста-секинлик билан такомил топишини ақлига сиғдиролмаган инсон вақтни қисқартиришга уринади, бунинг уддасидан чиқолмагач, ҳар хил ривоят ва афсоналар тўқиш билан ўз ақлини қаноатлантиришга бўлади. Шунинг учун ҳам ақл бовар қилмайдиган ҳодисаларга дуч келинганда шоша-пиша хулоса чиқармаслик керак.

Модомики, ақл — онг — мия ҳар бир мавжудотнинг ўз тараққиёти давомида яратган қуроли экан, айрим экстраенсор шахслар куф-суфи билан уларнинг ҳимоз қилиш қобилияти кучайиши ёки сусайиши мумкин. Шунинг учун ҳам улар айнан асаб билан боғлиқ касалликларнигина даволай оладилар. Механик ўзгаришларга учраган аъзоларни эса ҳеч нарса қилолмайдилар. Уларнинг даволаш усули «ниҳос — халос» принципига асосланган.

Сўнгги пайтларда аллақандай учар ликопча, ақлли мавжудотлар, уларнинг хатти-ҳаракатлари хусусида миш-мишлар кўпайиб, ҳатто фотосуратлари ҳам босиб чиқарилаётганда. Мен бир нарсага ҳайронман. Агар ҳақиқатан ҳам шунақа объектлар мавжуд бўлса, нега улар Бушнингми, Тетчернингми олтидан чиқиб, ўзларини қизиқтирган масалаларни сўраб олмайдилар! Агар улар шунақа чаласавод, ажина чалиб кетган одамлар билан мулоқот қилиб, ерликларни ўрганишаётган бўлса, уларни қанақасига ақлли мавжудот деса бўлади!

Шахсан мен диний эркинликка, фикрий эркинликка қарши эмасман. Лекин, олим — фан кишиси, тарбиячи бўлгани учун ҳам бунақа маҳобатли шов-шувларга дарҳол ишониб кўя қолмаслиги, айниқса уни тарғиб қилмаслиги керак, деб ҳисоблайман. Агар олимимиз шунақа эски гапларга ишонса-у илоҳийга қайтсак, ҳамма иш жойида бўлади, деган ҳаёлда фикр юртаётган бўлса — хато қилади. Мусулмончилик яхши, агар у тўғрилиқка, инсофга, диёнатга, холисаниллоҳликка даъват қилувчилик ролини ўйнаса! Акс ҳолда унинг жамиятга ҳеч қандай кераги йўқ. Мусулмон давлатчилигини байроқ қилиб олган Афғонистон, Эрон, Ироқ мамлакатларидаги воқеаларни кўриб туришимиз. Ироқ лидерини ҳатто Мухаммад пайғамбар ҳам йўлга сололмаяпти!

Умуман, мен айтмоқчиманики, мезёр деган чегарани ҳам билаллик!!!

А. Зоҳид,

Самарқанд шаҳри,
Ҳамза кўчаси, 17-уй.

да инсон руҳи абадийлигини илм-фан ҳам тан ола бошлаганига мисоллар келтирилганман, холос. Бироқ руҳ абадий эканлигига муштарийларни астойдил ишонтиришга уринмаганман, асло. А. Зоҳид эса қаламқашнинг мақоласига парво қилмабди-ю унинг фикрини тасдиқлаган олимнинг мақоласига қарши чиқибди.

Шахсан мен ўзим — қаламқаш Рустам Обид ўлиб кўрмаганман. Клиник ўлим ҳолатига тушиб, реанимация туфайли у дунёдан қайтиб келганим ҳам йўқ. Лекин ҳаёт ва ўлим масаласини қизиқиб урганувчи бир илмий қаламқаш сифатида илм-фан ўлимдек сирли ҳодисани қандай тадқиқ этаётганини кўп йиллардан буён кузатиб ва ўлим устида бутун дунё миқосида олиб борилаётган талай тажрибаларни синчиклаб ўрганиб борар эканман, руҳ мавжуд эканига асло шак келтирмайман. Ҳар бир инсоннинг, шу жумладан А. Зоҳиднинг ҳам руҳи абадий эканига имоним комил. Бунга ишонмиш-ишонмаслик — у кишининг узига ҳавола.

Бироқ ҳозир, қуйидаги мақолам билан

бировни ишонтиришга уринаётганим йўқ асло. Шунчаки, «У дунёдан хабарлар» номли мақолам юзасидан юзлаб мактублар олдим. Хизмат юзасидан Ўзбекистонни кўп кезиб юраман, Қирғизистоннинг Арслонбоб қишлоғидан Туркменистоннинг Тошовуз шахригача бўлган улкан ҳудудда ўтувчи беҳисоб учрашувларда муштарийлар мендан илм-фан улим ҳодисасини ўрганишда кейинги пайтларда қандай натижаларга эришаётганини тўғрисида куп сўрашди. Зеро, 31—32-бетлардаги мақола юзлаб мактубларга ва учрашувлардаги саволларга ялпи жавоб урнида қабул қилгандим. Мен унда ҳаёт ва ўлимдек азалий муаммони илм-фан қандай ҳал этаётганини, бу борада ўтган бир йил ичида қандай янгиликлар рўй берганини ёриштишга уриндим, холос. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг. Инсоннинг фақат вужуди ўлиши, руҳи эса абадий яшаб қолиш-қолмаслиги хусусидаги баҳсимиқознинг ажримини у дунёга қолдира қолайлик.

Р. ОБИДОВ

ЎЛИМДАН КЕЙИНГИ ҲАЁТ

Рустам ОБИД

Нима, сиз Оллоҳга ишонмайсизми? Сиз ўлик эдингиз, У жон бағишлади, кейин омонатини олади, яна тирилтиради, кейин Унинг ҳузуринга қайтасиз.

Қуръони карим,
2-сура, 26-оят.

Ўлимдан кейинги ҳаёт муаммоси — инсон умрининг асосий масаласидир. Дунёда бирон-бир дин йўқки, бу масалани четлаб ўтган бўлсин. Жонли мавжудотнинг бир ҳаётдан иккинчи ҳаётга вужуднинг ўлими орқали ўтиши моддий оламнинг қонуниятидир. Бу қонуниятни замонавий илм-фан ҳам ўрганаёпти, ўлимдан кейин ҳаёт мавжудлиги кўплаб тажрибаларда тасдиқланаёпти. Клиник ўлим ҳолатида одам моддий вужудини тарк этган ҳолда ўз шахсини англаб туриши ва аввалги, собиқ баданини ўлик ҳолда кўра олиши эндиликда кўпчиликка маълум. Бунга клиник ўлим ҳолатини бошдан кечириб, ҳаётга қайтарилган миллионлаб одамлар гувоҳ, бу тўғрида талай-талай китоблар ёзилган.

Шунингдек, руҳнинг вужуддан вужудга кўчиб юриши ҳақидаги тасаввур ҳам дунёдаги барча халқларда азал-азалдан мавжуд. Бу ҳодиса Қадимги Юнонистонда «метемпсихоз», брахманизм ва ҳиндуизмда «сансара», ислом динида «таносух ал-арвоҳ», илмий тилда эса «реникарнация» деб аталади. Айрим ҳолларда одам аввалги ҳаётини бирон ташқи таъсир натижасида эслаб қолади, баъзилар эса олдинги ҳаётини болалигиданоқ яхши эслайди.

«РУҲИМ, СЕН ВУЖУДНИНГ ҒАМИНИ ЕМА»

Одам эски либосини ташлаб
янгисини кийгани каби руҳ ҳам
эски ва яроқсиз вужудни ташлаб,
янгисини «кияди».

Бхагавад-гита

— Менинг исмиМ Суреш Варма, Агра шаҳридаги радиоговарлар дўконининг эгасиман. Хотинимнинг исми Ума, иккита фарзандимиз бор, — дейди 5 ёшли Торан ёки, онлада эркалаб аташганидек, Титу. Шундай деярликда қишлоқи болакайнинг ингичка овози йўғонлашиб, эркаларникидек дўриллаб кетади.

Титунинг ота-онаси бу гапни дастлаб эшитганларида боланинг хаёли-да деб парво қилишмаганди. Бироқ Титу бу гапни қайта-қайта такрорлайверди, қолаверса, янги янги маълумотларни ҳам кўша бошлади.

— Бир куни машинада уйга қайтаётгандим, — дейди у. — Уйга яқинлашганда Ума дарвозани очиши учун сигнал бердим. Шу аснода кўлларида тўппонча билан машина томонга югуриб келаётган икки кишини кўриб қолдим. Уқ овозлари янгради ва битта ўқ бошимга келиб тегди...

Бора-бора Титу жазавога тушиб, ота-онасига «Сизлар менинг ота-онам эмассизлар!» деб ликопча отадиган бўлиб қолди.

Титунинг қўрқувдан эхонаси чиқиб кетган ота-онаси Шанти ва Махавир Прасадлар она қишлоқлари Вадхдан 13 километр масофада жойлашган Агра шаҳрига бориб, у ердан чиндан ҳам Суреш Варма деган одам яшаганини, радиоговарлар дўконининг эгаси бўлганини аниқлашди. У беш йил олдин ўз уйининг олдида бошига ўқ узиб ўлдирилган экан. Хотинининг исми Ума, иккита фарзанди бор экан. Титунинг ғалати феъл-атворидан хабар топган Ума марҳум Сурешнинг ота-онаси билан биргаликда ажабтовур болани кўргани келади. Учрашув чоғи Титу уларнинг учовини ҳам таниб, кучоқ очиб югурди. Улар «Марути» маркали автомобилда келганларини кўриб, Титу Умадан унинг эски «Фиат» машинаси қаердалигини сўради. Уни сотиб юборишганини эшитиб, қаттиқ хафа бўлди...

Титу воқеаси олимларнинг диққатини жалб этди. Деҳли дорилфунунидан Н. Чанда ва Виржиния (АҚШ) дорилфунунидан Е. Миллз боланинг ўнг чеккасидаги ғалати

чандикини текшириб кўришди. Кейин олимлар Суреш Варманинг мурдасини ёриш натижалари билан танишганларида ўқ бошининг худди шу жойига келиб теккани ва бош суюгидан қайтгач, ўнг қулоқнинг тепасидан чиққани маълум бўлди. Титу бошининг шу ерида эса катта нор бор экан...

Шу сирли ҳодиса ҳақида ҳикоя қилган «ИНДИА ТУДЕЙ» ойномасининг хабар беришича, ҳозирги вақтда ҳинд олимлари парапсихология соҳасида кенг кўламда тадқиқот олиб боришмоқда. Жумладан Бангалур шаҳридаги Рухий соғломлик ва невропатология институтининг мутахассислари 1975 йилдан буён Титу воқеасига ўхшаш 250 ҳодисани ўрганиб чиқишган.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, бундай болаларнинг 82 фоизи аввалги ҳаётларидаги исмларини ва ҳаётини тафсилотларини аниқ эслашган. Яна шуниси диққатга сазоворки, аввалги ҳаётида бундай одамларнинг 50 фоизи ўлдирилган. Улар ўртача ҳисобда 34 йил умр кўришган. «Қайта туғилиш» эса ўртача ҳисобда бир ярим йилдан кейин рўй берган. Бундай болаларнинг 26 фоизи аввалги ҳаётларида ўлимларига бевосита ёки билвосита сабаб бўлган нарсалардан қўрқишади, лекин буни тушунтириб бера олишмайди.

У дунёдан олинган ҳужжат. Ҳиндулар сардори марҳум Ред Клауд (чапдаги фотосуратда) ҳозирги давр кишиларига мулоқотчи орқали хабар бераяпти. Сеанс чоғида ҳатто унинг боши моддийлашиб, ўнгдаги фотосуратда яққол кўринди (Мюнхенда чоп этиладиган «Квик» ойномасидан).

Олимлар бу сирли ҳодисани изоҳлаш мақсадида бир қатор фаразларни ўртага ташлашмоқда, лекин биронта фараз ҳам ишонарли асосга эга эмас.

Энди Ғарбда машҳур психолог ва гипнозчи Йоханнес Бутларнинг тадқиқотларига келайлик. Китоблари 22 миллион нусхада тарқалган бу олим Мюнхенда нашр этиладиган «Квик» ойномасида шундай деб ёзади:

«Рўпарамда телевидение диктори Хайди Якоби бўшашган, кундалик ташвишларини унутган бир алфозда ўтирибди. Қирқ ёшдан ошган бу ёқимтой аёлни ўтмишига, туғилган вақтига, иложи бўлса аввалги ҳаётига қайтара оларми-канман!»

Мен шунга уриниб кўраяпман. Хайдини аста-секинлик билан ўтмишига, болалиги томон «олиб кетаяпман». У гип-

ноз уйқусида хотирасида тикланаётган воқеалар ҳақида сўзлаб бераёпти.

— Мана энди беш ёшдасан, — дейман унга. — Қаерда турибсан!

— Виндиш-Лейбахе деган жойда, — жавоб қилади у оҳиста. — Мўъжазгина ибодатхона ичидаман. Руҳоний букри одам.

— Сен чуқур гипноз уйқусидасан: уйқуда сен билан олис ўтмишга, туғилган вақтинга борамиз. Нималарни ҳис қилаяпсан ҳозир!

- Гапиришни истамаяпман.
- Совуқми ё илиқми!
- Илиқ, ҳамма ёқ ёруғ.
- Энди янада олисга, туғилмасингдан анча йиллар илгарига кетдик. Бирон нимани кўраяпсанми!
- Елканга ўхшаш оқ матони кўраяпман. Ёп-ёруғ ҳамма ёқ... Қуёш чароғон... катта дарахт турибди...
- Дарахт қаерда!
- Утлоқнинг ўртасида. Бу ер Шотландия.
- Узингни кўраяпсанми!
- Ҳис қилаяпман.
- Яна нималарни кўраяпсан!
- Хонани. Катта стол турибди. Ликопчалар, кружкалар, гиёҳлар...
- Исминг нима!
- Луиза.
- Ҳозир нечанчи йил!
- 1617 йил.

АЁЛ ЭРКАК БЎЛГАНМИ!

Дюк дорилфунунида минглаб ҳодисани ўрганиб шу хулосага келдикки, транс ҳолатига тушган одам ўлиб кетган кишилар билан мулоқот қила олади.

Ж. Б. РАЙН,

Дюк дорилфунуни парапсихология лабораториясининг директори.

Аксари кишиларда гоҳо-гоҳо ғалати бир ҳиссиёт уйғониб қолади: улар бошқа даврда, бошқа жойда яшаганларини «эшлашади». Изчил бир тартибга солиб бўлмайдиган узук-юлуқ таассуротлар хотирада ҳадеганда уйғонаверади. Бу нима бўлди экан: ҳаёт мобайнида хотирада тўпланиб бораверадиган таассуротларми! Ёхуд, айримлар таъкидлаганидек, аввалги ҳаётда бошдан ўтган нарсалар хотира юзасига қалқиб чиқади!

Гипноз таъсирида ўтмишга саёҳат қилиш бу соҳадан хабардор одамлар учун оддий ҳол. Бу ҳодиса гипноз таъсиридаги одам қадам-бақадам ёшлигига, болалигига, туғилган вақтига ва ундан ҳам нарига — олис ўтмишга қайтишига имкон беради.

Америкалик ўсмир Жорж Филд мисолида ана шунга муваффақ бўлинди.

Гипнозчи Лоринг Уильямс 15 ёшли бу болани чуқур гипноз уйқусига туширди. Кейин босқичма-босқич туғилган вақтига, сўнгра юз йилдан илгарироқ даврга олиб кетди.

Кўп ўтмай бола тилга кирди.

— Мен Жонатан Пауэлл бўлганман... Шимолий Каролина штатидаги оддий деҳқон... Жефферсон шаҳарчаси яқинида... бир ўзим яшаганман... 1832 йил туғилганман... Фуқаролар уруши даврида 1863 йил мени исёнчи аскарлар ўлдиришган... Улар менга ўқ узишди... қорнимга...

Шундан сўнг Уильямс имкони борича кўпроқ тарихий ҳужжатларни тўплаб, Жорж Филд гипноз таъсирида айтган, Жонатан Пауэллга оид тафсилотларни текшириб чиқди. Текширишда шу нарсалар маълум бўлдики, гипноз таъсиридаги бола ўша жой ва шаҳарнинг ўйлаб топилган бўлмаган, фақатгина билиш мумкин бўлган хусусиятларини айтиб берган.

Кейин Лоринг Уильямс болани Жефферсон шаҳрига олиб борди. Шу ўлкани махсус ўрганган тарихчи олимнинг ҳузурида гипноз сеанси ўтказганида эса ақл бовар қилмас ҳодиса рўй берди: деҳқон Пауэлл номидан гапираётган Жорж Филд ўтган асрдаги шаҳар раҳбарларидан ҳаммасининг исм-шарифини тўлиқ айтиб чиқди. Улар яшаган уйлари ҳам майда-чуйда тафсилотига тасвирлаб берди.

Бироқ Жонатан Пауэлл деган киши яшаб ўтганини ҳужжатлар бўйича тасдиқлаб бўлмади — бу жойда туғилиш ва ўлимни қайд этиш 1912 йилдангина бошланган экан.

Лекин бир маълумот топилди ҳар қалай. Филд гипноз таъсирида Жонатан Пауэллнинг бувисини Мэри Пауэлл деб атаган эди. 1803 йилга оид бир ҳужжатда эса Мэри Пауэлл шу жойдан ер майдони сотиб олгани тасдиқланган экан.

Уильямс гипноз таъсирида ўтмишга қайтишдек бу ғаройиб, бироқ тўлиқ тасдиқланмаган воқеа ҳақидаги ҳикоясини эълон қилди. Орада кўп ўтмай Жорж Филд бир мактуб олди. Қизлик фамилияси Пауэлл бўлган бир аёл Жонатан Пауэллнинг неварани эканлигини хабар қилган эди. У хатида Жонатан Пауэлл ҳаётининг оилада оғиздан-оғизга ўтиб келган тафсилотларини келтирган экан. Жумладан, «Жонатан Пауэлл менга амаки бобо бўларди. Уни янқилар ўлдиришган» деб ёзган.

Аксари кишилар учун гипноз ҳанузга қадар шубҳали бир машғулот бўлиб туюлади. Илмий доираларда эса гипнозга нисбатан ишончсизлик уйғотишга ёки у тўғрида умуман лом-ним демасликка жон-жаҳдлари билан ўринишади ҳалигача.

Кейинги вақтларда гипноз хилма-хил муолажа усуллари орасида муҳим ўринини эгаллаганига қарамай, у тўғрисидаги тасаввур ҳануз хиралигича қолиб келаётир. Муолажанинг бу усули онгостига нисбатан тез ва ишончли равишда кириб боришга имкон беради. Зотан, гипноз ўз моҳиятига кўра шундай бир уйқу турики, бу ҳолатда моҳир гипнозчи «воқеаларни бошқара олади». Масалан, унинг ёрдамида хотирадан буткул унутилиб кетган воқеа-ҳодисаларни бутун икир-чикиргача қайта тиклаш мумкин.

Баъзан эса умуман ақл бовар қилмас ҳодисалар рўй беради. Гипноз ҳолатидаги кишилар ўзлари ҳақида гапираётиб, мутлақо бошқа мамлакатда, мутлақо бошқа асрда яшаётганларини айтишади. Янада ҳайратланарлиси шундаки, улар гоҳо гипнозчига ҳатто бошқа тилда жавоб қайтаришади, ҳолбуки уйғоқ ҳолда шундай тил борлигини ҳаёлларига ҳам келтиришмайди. Яна денг, улар қайси мамлакатни айтган бўлсалар, ўша мамлакат тилида гапиришади. Бир қатор ҳолларда тажрибага жалб этилган экспертлар жуда катта кўламдаги тадқиқот ишларини олиб бориб шуни аниқлашдики, гипноз таъсиридаги одам қайси асрда яшайпман деган бўлса, қўллаётган шеваси ёки тил кўриниши чиндан ҳам шу тилнинг айнан ўша асрдаги ўзига хос хусусиятларига тўғри келар экан.

(Давоми келгуси сонда)

Ежемесячный научно-популярный журнал АН УзССР «Фан ва турмуш» («Наука и жизнь») № 3 [437] 1991 г.

Қўлёзма ва расмлар Саҳифаловчи Ҳалима Усмон қизи
қайтарилмайди Бадий муҳаррир Уста ВАЛИ

Ойномамиз мақолаларидан фойдаланилганда «Фан ва турмуш»дан олинган» деб кўрсатилиши шарт.

Телефон: 33-07-05; 39-04-11; 39-04-12; 39-04-84; 39-03-88
Унвонимиз: 700000, Тошкент ГСП(П) Гоголь кўчаси 70-уй

Теришга 22.01.1991 йилда берилди. Босишга 21.02.1991 йилда рухсат этилди. Қоғоз 60×90/16. Ботик босма қоғози. Шартли босма т. 4,0. Шартли рангли намуналар 10. Нашриёт-ҳисоб т. 5,0. Нусхаси 375531. Буюртма № 4765. Нашр № 532. Нархи 60 т.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси. Тошкент шаҳри, ГСП, 700083, «Правда» газетаси кўчаси, 41-уй.

© «Фан ва турмуш»

ОЛИМ САФАРДАН
ҚАЙТДИ

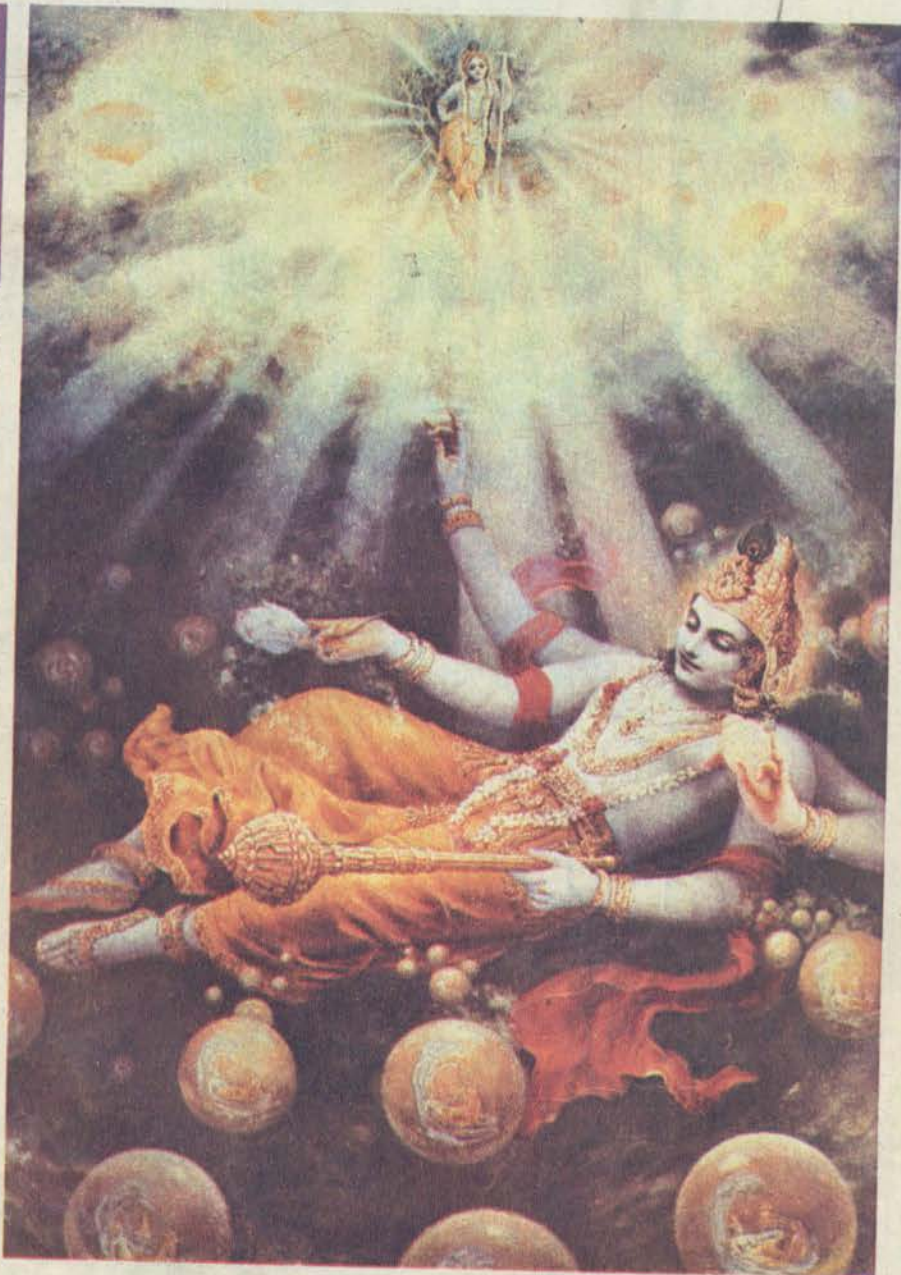
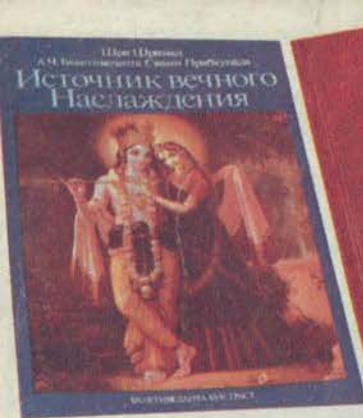

ОЛМОН ЮРТИГА САЁХАТ

Ўзбекистон Фанлар академияси президиумининг масъул ходими Абдуқаҳҳор Эминов Олмониядан бир олам таассурот олиб қайтди. У киши сафар чоғида Дрезден санъат саройида кўрган санъат дурдоналари чиндан ҳам одамни ҳайратга солади. Ойнома муқовасида тасвирга туширилган ака-ука заргар-ҳайкалтарошлар Динглинерларнинг санъат асарлари айниқса ҳаммани лол қолдиради. У

«Улуғ бобирий Аврангзеб таваллуди шарофати билан Деҳли саройида қабул маросими» деб аталади. Усталар шарқдаги шоҳона ҳаётни тасвирлаш учун олтину кумуш, гавҳару феруза, садаф ҳам марваридларни асло аяшмаган.

«Даана хобгоҳи» деб номланган бошқа бир шундай санъат мўъжизасида эса қадим Оврупо афсонаси ниҳоятда нозиклик билан тасвирланган.

Ҳинд олимлари 1975 йилдан бери руҳ вужуддан вужудга кўчиб юрган 250 ҳодисани ўрганишди. Қайта туғилганлар аксари ҳолда ўлдирилган, 82 фоиз ҳолда аввалги ҳаётини яхши эслайди. Руҳ ўртача бир ярим йилда бошқа вужудга кўчади. Бу хил сирли ҳодисалар Ҳиндистондагина эмас, балки бутун дунёда тадқиқ этилмоқда. 1972 йили АҚШнинг «Истерн Эйрлайнс» авиакомпаниясига қарашли тайёра ҳалокатга учраганди. Неча йилдирки, шу тайёранинг ўлган учувчилари шу авиакомпанияга қарашли тайёраларда пайдо бўлиб, ҳаммани кўрқитиб келишди. Кейинги йилларда ўлим девор эмас, балки ҳаётнинг бошқа шаклига ўтиш учун дарвоза эканлиги аён бўлмоқда. Олимлар ўлим асносида руҳ танадан чиқишини асбобларда қайд этишяпти, руҳнинг вазнини ўлчаб, суратини олишяпти. Руҳлар би-

зах билан жаннат борлигини ҳам фарз қила бошлашди... Ҳинд фалсафаси эса руҳ вужуддан вужудга кўчиб юришига азал-азалдан шубҳа қилмаган. Ушбу саҳифадаги ҳинд фалсафаси ёдгорликларида, улардан олинган ва моддий оламлар яратилишига оид ушбу суратда ҳам руҳ бирламчи эканлиги акс этган. Ноёб қобилиятли кишиларнинг Москва, Тошкент ва бошқа жойларда бўлиб ўтаётган, жумладан, 14—15 декабрда Тошкентдаги Кино уйида ўтган анжуманларидаги маърузаларда, тарқатилган адабиётларда ҳам шу ҳақда сўз юритилди. Кўплаб муштарийларимизнинг илтимосларига биноан «Ўлимдан кейинги ҳаёт» номли мақолада шу соҳадаги янгиликлар ҳақида ҳикоя қиламиз.

ФАН, ТУРМУШ

ISSN 0134—4560
индекс 75421
Баҳоси 60 тийин.

лан мулоқот қилувчилар кўпайди. Болгариялик дунёга машҳур кўр фолбин Ванга эса нафақат инсонлар, балки ҳайвонларнинг руҳини кўриб, бемалол гаплашаётир... Дунё

бўйича минглаб одамлар реанимация ютуқлари туфайли ҳаётга қайтарилмоқда. Уларнинг ўлим пайтида у дунёда кўрган-кечирганлари эса айнан бир хил. Олимлар ҳатто дў-